tarih VE toplum

AYLIK ANSİKLOPEDİK DERGİ SAYI 2/ŞUBAT 1984/300 LİRA/İLETİŞİM YAYINLARI

Osmanlı İmparatorluğu'nun Dünyadaki Yeri
Şeyh Bedreddin'in Babası Kadı mı İdi? • Portakalın Serüveni
Osmanlılarda İnsan ve Hayvan Hakları • 16. Yüzyıl Alman Seyahatnameleri

Cumhuriyet
Kitap Kulübü

65 yayınevi
Her türden 5000 kitap
her ay istenen miktarda,
yüzlerce indirimli,
yeni kitap armağanlı,
elinize teslim,
düzenli katalog,
aylık bülten

Cumhuriyet
Kitap Kulübü

Üye kayıtları için
İstanbul: Türkocağı Cad. 39-41 Cağaloğlu
Ankara: Konur Sok. 24/4 Yenişehir
İzmir: Halit Ziya Bulvarı 65/3
Adana: Atatürk Cad. THK İşhanı Kat 2/13

Cumhuriyet Kitap Kulübü broşürü istiyorum.
Adı, Soyadı :.....
Adres :.....
.....

tarih ve toplum

İletişim Yayınları/Perka A.Ş adına
Sahibi Zeki TÜRKKAN
Genel Yönetmen Murat BELGE

Yayın Yönetmeni
Mete TUNÇAY

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü
Bülent ÖZÜKAN

Grafik Düzenleme
Ayla İŞLER

Görsel Malzeme Danışmanı
Marianna YERASİMOS

Düzelti
Nejat BAYRAMOĞLU

●

İLAN KOŞULLARI: Renkli tam sayfa (iç kapak: 150.000 lira, orta sayfalar: 100.000 lira). Siyah-beyaz (tam sayfa: 50.000, yarım sayfa: 25.000 lira).

YILLIK ABONE (12 sayı) 3000 lira. Abone olmak isteyen okuyucularımızın, yıllık abone bedeli olan 3000 lirayı PERKA A.Ş.'nin Yapı ve Kredi Bankası Çemberlitaş Şubesi 2364 No'lu hesabına yatırarak, banka dekontu fotokopisini ve adreslerini bize göndermeleri yeterlidir.

İletişim Yayınları / Perka A.Ş.
Klodfarer Cad. İletişim Han
Cağaloğlu-İstanbul
Tel: 520 14 53 - 520 14 54 - 520 14 55

●

Kıbrıs'ta Satış Fiyatı: 370 Lira.

Yurtdışı Abone: Uçakla
30 Amerikan Doları.

●

İletişim Yayınları / Perka A.Ş.
ofset tesislerinde hazırlanmıştır.

●

Siyah Beyaz Filmler
Mustafa ÖZSOY
Renk Ayrımı
ÜÇEL Ofset
Baskı
ALAŞ Matbaası
Genel Dağıtım
GAMEDA

4 Osmanlı İmparatorluğu'nun Dünyadaki Yeri
William McNeil

13 Posta Tarihi ve Kapitülasyon Postaneleri (2)
Yük. Müh. Salih Kuyaş

16 Bedreddin'in Babası Kadı mı İdi?
Orhan Şaik Gökyay

19 Çeşitli Alfabelerle Türkçe Yazılar: Süryani Alfabesi ile Türkçe Kitabeler
Prof.Dr. Talât Tekin

22 Portakalın Serüveni
Vedat Örs

26 16. Yüzyıl Alman Seyahatnameleri
Doç.Dr. İlber Ortaylı

33 Osmanlı Toplum Yaşayışıyla İlgili Belgeler-Bilgiler: İnsan ve Hayvan Hakları

40 Harita: 17. Yüzyıl Sonlarında Türk İmparatorluğu

42 Osmanlı Basınında Yüzyıl Önce Bu Ay
Dr. Uygur Kocabaşoğlu

44 National Geographic'te Bizans

50 Salomon Schweigger'in İstanbul Hakkında Yazdıkları

57 Türkçülüğün Tarihinden: Enver Celâlettin Paşa'nın Edebiyat-ı Umumiye Mecmuası Yazıları (2)

60 **Kitabiyat:**
Tarih öğretimi, A. Kaynardağ/60
Hindenburg'un Anıları, T. Ateş/63
Vambery'nin Gizli Raporları/65
En Uzun Yüzyıl , M. Tunçay/66
Sahaflardan/67
Saltanat Kayıkları, M. Tunçay/68
Eski İnsanlar-Eski Evler O. Balcıgil/70

72 Pişirmenin Evrimi
Doç.Dr. Pars Esin

78 Kanunî'nin Gürcistan Fetihnamesi

Ön Kapak: Cebrail'in Kanatlı Atı, (At Yetiştirme, At Hastalıkları ve Tedavileri Hakkında; 15. yüzyıldan kalmış, Arapça bir elyazması kitaptan minyatür, 19a).

● "Osmanlı sosyal tarihinin çeşitli kurumlarını sergilemek üzere başlattığınız sayfalarda yer alan 'Kölelik' gerçekten çok düşündürücü. Bu konunun incelenmesine bir katkı olarak, Başbakanlık Arşivi'ndeki bir mektup suretini dilce sadeleştirilmiş biçimde sunuyorum. Sadrazam (Büyük) Mustafa Reşit Paşa, Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçası olan bugünkü Libya'nın başyöneticisine şunları yazmakta:

Trablusgarp Valisine,

Pek çok sayıda zenci esirle birlikte Fizan'a gelmek üzere, geçen Haziran ayı içinde Bernuh'dan yola çıkmış olan bir kervanın yolda suyu tükenerek bin altıyüz kadar zencinin telef olduğu hakkındaki dehşet verici acı haber Padişah tarafından esefle duyulmuştur.

Bildirmeye hacet olmadığı ve sizden önceki Vali Ragıp Paşa zamanında da o tarafa yazılmış olduğu gibi Şeriatimizin esirliğe izni varsa da, esirler hakkında baba şefkati gösterilmesini de emrettiği ve aksi davranışta bulunanların Tanrı katından kötüleneceği açık bir gerçektir. Afrika içinden bu gibi esir getirip ticaret yapmayı âdet etmiş olan kişiler, Cenâbı Hakkın binlerce yaratığını birden bu kadar uzak yerler ve büyük çöllerden geçirip getirmek istedikleri halde, onlara yolda lâzım olacak yiyecek ve içecekleri de yeteri kadar tedarik etmek, velhasıl, şu biçarelerin yollarda mümkün olduğu kadar zahmet çekmemeleri yollarını düşünmek insanlık borcu iken bu kişilerin bunları kat'iyen vazife edinmeyerek o kadar insanın böyle sefillik ve eziyetle ölümlerine sebeb olmuş olmaları, insanlık sıfatına yakışmayacak çirkin bir harekettir.

Padişahımızın böyle zâlim hareketlerin yapılmasına aslâ merhamet ve rızası yoktur. Bu gibi insan haklarına aykırı davranışların kesinlikle ve çok önemle yasaklanması gerekir. Yukarda adı geçen kervan ile gelen esirciler ve genellikle o taraflarda bu ticaretle uğraşan adamlar getirtilerek, bundan böyle bu esirler hakkında insanlığa ve adalete aykırı bir muamelede bulundukları ve böyle susuzluk veya açlıktan yollarda esirler telef olduğu takdirde her türlü şiddetli cezalara çarptırılacakları kesinlikle kendilerine anlatılıp ilan edilecektir. Bu gibi zalimlere ve zulümlere meydan vermemek idare âmirlerinin vazife borcu olduğundan tarafınızdan gösterilecek en küçük bir göz yumma, hakkınızda tekdir ve sorumluluğa sebep olacağından bilinen tecrübe ve zâti hamiyyetiniz iktizasınca bundan sonra bu hususa dikkat ve devamlı gözlemde bulunarak öyle zâlimce hareketleri duyulan ve bu şekilde ün salan esircilerin mahkemelere verilip şiddetle ve başkalarına ibret olacak şekilde terbiye edilmeleri ve cezalandırılmaları Padişahın yüksek emri gereği olduğu. 21 Muharrem 1266 (28 Kasım 1849).

-Sunar Kural, Ankara"

● "Bir hocadan duyduğuma göre, Müslümanlıkta bir kimse kendi cariyesiyle evlenemezmiş. Bu, bana biraz ters geldi. Hocanın dediği doğru mu?

-Mehmet Remzi, Mersin"

Doğru. Sorunuzun cevabını, İslâm Ansiklopedisi'ndeki "Ümmü Veled" maddesinde bulduk. Hür bir erkek bir başkasının cariyesiyle (veya hür bir kadın bir başkasının kölesiyle) -pek iyi sayılmasa da- evlenebiliyor. Ama "efendi hiçbir surette (kendi) câriyesiyle evlenme akdi yapamaz." Bizim anladığımıza göre, bu yasak, efendinin cariyesini önce özgür kılıp sonra onunla evlenmesine engel olmasa gerek.

"Sayın Prof. Talât Tekin'in incelemesi, İbrani harfleriyle Türkçe yazanların, öncelikle, Karaylar denilen Musevi Türkler olduğunu vurguluyor. Hazarlardan ziyade Kıpçaklara (Kumanlara) bağlanan Karaylar (Karaim), Yahudiliğin Aşkenazim (orta ve doğu Avrupa Musevileri) kolundan sayılır. Türkiye'deki Yahudilerin çoğuysa, Sefardim (İberik yarımadası Musevileri) kolundan gelmişlerdir. (İstanbul'daki Karaköy'e adlarını veren Karaylar, Türkiye Yahudileri arasında ancak küçük bir azınlık idiler.) Nitekim, derginizdeki makalede aktarılan İbrani harflerle Türkçe metin, Sefardik bir Musevinin eserinden alınmış. Irken Türk olan Karaylardan farklı olan bu grubun, ne zaman ve niçin kendi yazınında Türk dilini kullandığı, yine aydınlanmış olmuyor.

-Süleyman Karay, İstanbul"

● "Adımın anlamını merak ediyorum. Bir arkadaşım, *Yahya*'nın şimdiki papanın adıyla aynı kökten geldiğini söyledi. Bu doğru mu?

-Yahya Temiz, İzmir"

Arkadaşınız haklı. Polonyalı kardinal Karol Wojtyla, 16 Ekim 1978'de papa seçilince Latince II. İoannes Pavlus adını aldı. Yahya, İbrancadan Arapçaya geçmiş, "Tanrı lütufkârdır" anlamına gelen bir isim. Din tarihinde Vaftizci Yahya ve İncilci Yahya (Türkçeye nedense, dişil biçimiyle Yuhanna diye girmiş), ünlü ermişlerdir. Yunanca ve Latince karşılığı İoannes olan bu ad, Fransızca Jean, İngilizce John, İtalyancada Giovanni (ciovanni okunur), İspanyolcada Juan (huan okunur), Rumca diminütifi Yani, Almancada Johann-Johannes-Hans, Rusçada İvan, İrlanda dilinde Sean (şovn okunur), diğer Gal dillerinde Shaun-Shawn, İskandinav dillerinde de Jan-Ian haline girmiştir.

● "Kölelik yazınızı çok ilginç buldum. Bu konuya, bir kitapta gördüğüm bir anektodu ekleyebilir miyim?

Hüsrev Paşa'nın hizmetten uzak bulunduğu ve Tanzimât-ı Hayriyye'nin ilânından sonraki seneler zarfında, uzun müddetten beri hizmetinde bulunan aşçının ismine, askere gitmek üzere kur'a isâbet eder. Aşçı, Seraskerlik Kapısı (Sonraki Harbiye Nezâreti)'ndan çağrılır; fakat paşa aşçının yemeğine "alışmış" olduğundan, Kethudâ Efendi aşçıyı göndermez; seraskerlik makamından Hüsrev Paşa'ya bir tezkire yazılıp aşcı talep edilir. Hüsrev Paşa, bu tezkireye verdiği cevapta, "Ben ihtiyarım, aşçının pişirdiği iki, üç türlü yemeğe alışığım. O giderse rahatsız olurum. Mâdem ki bedel-i şahsî vermeye kanunen izin vardır. Kapudân-ı Deryâ makamındaki Dâmâd Halil Paşa ve Hassa müşîri Vâsıf Paşa ve Tophâne feriklerinden Selim Paşa gibi kölelerim henüz azadlı belgesi almayıp kendi kölelerim bulunduklarından, bunlardan birini aşcıya bedel olmak üzere alınız" demekle, keyfiyet Sultan Abdülmecid'e arz olunur ve sâdır olan irâde üzerine aşcının askere alınmasından vazgeçilir.

Ali Rıza - Mehmet Galip, *Geçen Asırda Devlet Adamlarımız* (İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser, 1977), cilt 1, s. 67.

-Aydın Uğur, Ankara"

Çok teşekkür ederiz. Fıkranın kahramanı Hüsrev Paşa, bu sayımızdaki "İnsan ve Hayvan Hakları" yazısında anılan zattır.

● "Osmanlılarda Köleliği işleyişiniz güzel, ama yetersiz. Anlatılacak daha çok şey var. Size, Mehmet Zeki Pakalın'ın *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*'nden bir "Itkname" örneği gönderiyorum.

"Bâis-i tastîr-i huruf oldur ki

Cenab-ı Gaffar-uz-zünup Taalâ ve Tekaddes Hazretleri kâffe-i umur-ı hayriyyeyi zühar-ı ahiret kılmış ve ittisal-i rızay-ı âlisine nice vesail ızhar ve ıyan etmiş olmak hasebiyle bu bapta şerefpira-yı sahaif-i beyan olan âyât-ı celile ve ehadis-i nebeviyye mezamin-i münifesi üzere işbu esbab-ı hayriyyeye teşebbüs dareynde haiz-i necat-ı münife ve faiz-i inayet-i Süphaniyye olmaklığı müntiç olacağı bi-iştibahtır. Binaenalazalik hasbetenlillâh ve taleben limerdatihi beste-i silk-i temlikim olan gulâmımız Gürci-yül-asl orta boylu şâb-ı emred Ali nam kölemiz azat ve ıtak ile havza-i temlikimizden ihraç olmağla badezîn sair ahrar-ı müslimin misillu keyfe mayeşa' ve yahtar, emval ve emlâke mutasarrıf ve fâil-i muhtar olduğunu mübeyyin işbu ıtkname tahrir ve ita olundu.

Şuhud İmza"

Pakalın, bu ıtknameleri sahiplerinin ekseriya nüsha yapıp boyunlarına taktıklarını; azat edilmeksizin ölenlerinse, kefenlerinin altından göğüslerinin üstüne böyle bir ıtkname koyup öyle gömüldüklerini yazıyor.

-Neslihan Üstel, Ankara"

Kölelikle ilgili eksiklerimiz için söyledikleriniz haklı; ama bir dergi yazısı çerçevesinde, konunun çeşitli boyut-

ları hakkında bir fikir vermekten öteye geçemezdik. Katkınız için sağolun. Ancak, korkarız ki, Itknameniz de bir sonraki okuyucu mektubu gibi, bize bir çeviri isteği getirecek. İyisi mi, biz şimdiden tercüme etmeye çalışalım.

"Bu sözlerin yazılış nedeni odur ki:

Günahları bağışlayan kutlu ve ulu Tanrı, bütün hayırlı işleri âhiret azığı yapmış ve yüce rızasına ulaşmaya nice vesileler göstermiş ve ortaya koymuştur. Bu konuda beyan sayfalarını onurla süsleyen kutlu ayetler ve peygamberin sözleri birer güvence niteliğindedir. Bu hayırlı işlere girişmenin, insana, iki dünyada kurtuluşu sağlayacağı ve bunların Tanrının verdiklerinin bir faizi olduğu sonucuna varılacağı kuşkusuzdur. Buna dayanarak ve Tanrı yolunda, onun rızasını isteyerek, iyeliğim altında bulunan Gürcü kökenli, orta boylu, bıyıkları yeni terlemeye başlamış Ali adlı kölemizin azat edilip salıverilerek iyeliğimiz alanından çıkarılıp, bundan böyle öteki özgür müslümanlar gibi dilediği biçimde mal mülk sahibi olacağını ve eylemlerinde özgür olduğunu gösterir işbu salıverme belgesi yazılarak kendisine verildi.

Tanıklar İmza"

● "Arka kapaktan başlayıp son sayfanızda devam eden 'Bağdat Fetihnamesi' iyi hoş da, eski yazının Latin harflerine aktarılması, uzman olmayanların böyle bir belgeyi anlamasına yetmiyor. Bir çevirisini veremez misiniz?

-Sevinç Erdilek, İstanbul"

İlk sayımızdaki Fethname'nin Türkçesi aşağı yukarı şöyledir:

"Gücü büyük Tanrının yardımı ve peygamberlik göğünün güneşi, cömertlik burcunun yıldızı, temiz insanların kendisine sığındığı Muhammed Mustafa'nın -Tanrı'nın selâmı ve salâtı onun üzerine olsun- mucizeleri ve dört yakın dostunun -Ebû Bekir, Ömer, Osman ve Ali, Tanrı onların hepsinden razı olsun- ve bütün evliyaların himmetleri ile

Tuğra

Ben ki sultanlar sultanı, hakanların belgiti, yeryüzünde taç bağışlayan, Tanrı'nın dünyadaki gölgesi, Akdeniz'in ve Karadeniz'in, Anadolu'nun, Rumeli'nin, Karaman'ın ve Rum'un, Zülkadriye ilinin ve Diyarbekir'in ve Kürdistan'ın ve Azerbeycan'ın ve Şam'ın ve Halep'in ve Mısır'ın ve Mekke'nin ve Medine'nin ve Kudüs'ün ve saygıdeğer babalarımın ve ulu dedelerimin -Allah onların belgitlerini ışıklandırsın- ezici güçleriyle fethettikleri nice ülkelerin ve kendi yüce kişiliğimin de ateş saçıcı ve ilkesi zafer olan kılıcımla fethettiğim nice ülkenin sultanı ve padişahı Sultan Bâyezid oğlu Sultan Selim Han oğlu Sultan Süleyman hanım; sen ki Hıristiyan dininin beylerinin övüncesi, Hıristiyan bölügü büyüklerinin seçkini, Avusturya kralı Ferdinando'sun.

Biline ki:

Bundan önce edepsiz Kızılbaş güruhu bana karşı düşmanlık etmeye kalkıştığından deniz gibi ordumla doğu yönüne gittim. Mutluluk getiren sancaklarımdan önce, vezirlik sanının barınağı, başvezirliğe getirilmiş, mutluluk ve baht açıklığı kendisine bağlı olan, sonsuz iyi talih bağının aracı, bitimsiz mutluluk bağının bağlayıcısı, İslâm askerlerinin komutanı, keskin kılıcıyla ululuk ve görkemlilik kazanmış, kaplancasına öç alıcı arslan, çağın Âsaf'ı, insanların sığınağı, Acıyıcı Tanrı'nın insanlar üzerindeki belirtisi, yüce Tanrı'nın iyiliklerinin görünümü, Mutluluk göğünde beliren Tanrı yolunda gazi olma güneşi, Tanrı uğruna savaşan, ülkenin düzeni (Nizamü'l-Mülk'ü), başvezirlik aşamasındaki komutan ve şanlı halifeliğin başveziri, Sultan başkomutanı İbrahim Paşa -Tanrı onun gücünü sürdürsün ve talihini artırsın-..."

BU SAYIDA

İlkin, sizden geçen sayıdaki bazı montaj yanlışları için özür dilememiz gerekiyor. "Osmanlı Basınında Yüz Yıl Önce Bu Ay" sayfalarımızı hazırlayan arkadaşımız Dr. Uygur Kocabaşoğlu'nun adının yerine, bir başka arkadaşımızın, Dr. Mahmut Şakiroğlu'nun adı yazılmış. Alıntıların kaynağı olan Tercüman-ı Hakikat *gazetesinin başlık klişesi ters konulmuş; öyle ki, doğrusu ancak aynaya tutulup görülebilir. Bu sayıdaki seçmelerimizi yine aynı gazeteden yaptık; başlığın da bu kere doğrusunu basıyoruz, aynadan bakmanıza gerek olmayacak. İbranî alfabesinin verildiği sayfanın altındaki, "onüç" anlamına gelen ve çevrimyazısı "şaloş-efre" diye okunmak gereken iki satırlık küçük klişe de tepetaklak çıkmış. Bu acemiliklerimizi lütfen bağışlayın.*

Okuyucularımızdan aldığımız mektupların çoğu, dil konusunda. Bunları, şimdilik "sohbet"imize katmadık. Tarihi ikinci-üçüncü ellerden okuyup başkalarının yorumlarıyla yetinmek istemiyorsak, eski dili biraz olsun anlayabilmeliyiz. İdeolojik bir kararla değil, konumuz böylesine gerektirdiği için, dil tutumumuzdan ödün vermeyeceğiz. Yazarlarımızı, aşırıya kaçmadan, diledikleri sözcükleri seçmekte özgür bırakıyoruz.

Her sayımızda yer alacak dört başlık, bu sayımızda da var. "Osmanlı Toplum Yaşayışıyla İlgili Belgeler-Bilgiler," bu kere "İnsan ve Hayvan Hakları" konusunda odaklaşıyor. "Çeşitli Alfabelerle Türkçe Yazılar"ın bu ayki konusu, yavaş yavaş yeryüzünden silinmekte olan büyük bir eski uygarlığın yazısıyla, Süryanîceyle ilgili. "Osmanlı Basınında Yüz Yıl Önce Bu Ay," üç kuşakta nelerin değiştiğini, nelerin devam ettiğini tatlı tatlı düşündürüyor yine. Arka Kapaktaki "Ferman"ımız, Kanunî'nin Gürcistan Fetihnamesi.

İlk sayımızdan devam eden, "Posta Tarihi ve Kapitülasyon Postaneleri" bu sayıda sona eriyor. İleriki aylarda, Pulla Tarih'e tekrar döneceğiz. Türkçülüğün Tarihinden makale dizimiz ise, daha birkaç sayı sürecek.

İkinci sayımızın önemli bir yazısında, yaşayan dünya tarihçilerinin en ünlülerinden biri, William McNeill, bizim geçmişimize bakıyor. Alışık olmadığımız karşılaştırmalar yapıyor. Herhalde tartışmamız gereken bir yaklaşım var. Bir başka önemli yazıda, İlber Ortaylı arkadaşımız, Osmanlı İmparatorluğu hakkında önemli bilgiler veren 16'ncı yüzyıl Alman seyahatnamelerini tanıtıyor ve bunların en ilginçlerinden birini, dilimize parçalar aktararak yararlanmamıza sunuyor. Bu seyahatnameler yazıldığında, biz İstanbul'u alalı sadece yüzyıl olmuştu. "Fetihten Önceki İstanbul," yani Bizans-İstanbulu konusu, önceki ay ünlü bir Amerikan dergisi tarafından işlendi. Biz de bu yayını tanıtmaya çalıştık.

Orhan Şaik Gökyay hocamız, birkaç yıl önce, Şeyh Bedrettin'in babası hakkında, Yugoslavya'da çıkan Türkçe bir dergiye çok ilginç bir yazı yazmıştı. Ülkemizde pek az kişinin okuyabildiği bu yazıyı, Orhan Şaik bey (düzenleme yanlışlarından arındırarak) yeniden basmamıza izin verdi. Şimdiden müjdeleyelim: gelecek sayılarımızda, kendisinin başka değerli ve özgün çalışmalarını da okuyabileceksiniz.

Merhum Vedat Örs, az tanınmış, büyük bir aydındı. Onun Fransızcadan çevirdiğimiz küçük bir yazısı, portakalın kendisinin ve adının Doğu'dan Batı'ya (ve bu arada ülkemize) nasıl ve ne zaman geldiğini anlatıyor. Bu kadarı bile, Vedat Örs'ün bilginliğinin derinliğini göstermeye yetecektir sanıyoruz. Bu sayıda yeni bir yaygın tarih konusuna el attık: Mutfak Tarihi'nin geniş bir ilgi uyandıracağı umudundayız.

Okuyucularımıza, Sohbete katılma çağrımızı yineliyoruz. Mektuplarınızı bekleriz.

Tarih ve Toplum

Osmanlı İmparatorluğunun

WILLIAM H. MCNEILL

Osmanlı İmparatorluğu, Batı Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri'nin kamuoyunda adının kötüye çıkmış olmasının acısını çekmiştir; İmparatorluğun çöküşünün ardından elli yıllık bir süre geçtiği halde, bugün bile, Osmanlı tarihiyle ilgilenen tarihçilerin sayısı, görece Osmanlı İmparatorluğu kadar önemli olan Avrupa devletleriyle ilgilenen tarihçilerin sayısından çok daha azdır. Bunun nedenleri son derece açıktır. Osmanlı gücünün yayılmaya devam ettiği çağlarda, Hıristiyan Avrupa'nın tümü, korkunç Türk'e bir gulyabani gözüyle bakıyordu. Hızla ilerleyen bir Müslüman akını, hemen hemen bütün Hıristiyanların kafasında, yoğun bir korku ve dinî nefretin doğmasına yol açmaktaydı; üstelik, Müslüman zaferlerinin, Hıristiyanlığın gözle görülür yanlışlarını düzeltmek için Tanrı'nın uygun gördüğü cezalar olduğu şeklindeki açıklamaların da, Osmanlı zaferlerinin yarattığı korkuyu azaltmak açısından hiçbir yararı yoktu.

● BATININ SÜREGELEN ÖNYARGISI

Bu köklü nefretin yankıları ve kalıntıları, bugün de varlığını sürdürmekte ve Osmanlı gerçeğine ilişkin akademik görüşleri çarpıtmaya devam etmektedir. Bu eğilim, Tanrı'yı uluslararası savaş ve politikadan kişisel olarak sorumlu tutan görüşü, artık bilinçli ya da kararlı biçimde savunmayan akademisyenler arasında da yaygındır. Bu dinî nefret, Balkan halklarının kendi aralarında kuşkusuz en üst düzeydedir. Bunun nedeni de, bu ülkelerin 19. yüzyılda filizlenen milliyetçiliklerinin, doğrudan doğruya eski dinî zıtlıklarla beslenmiş olmasıdır.

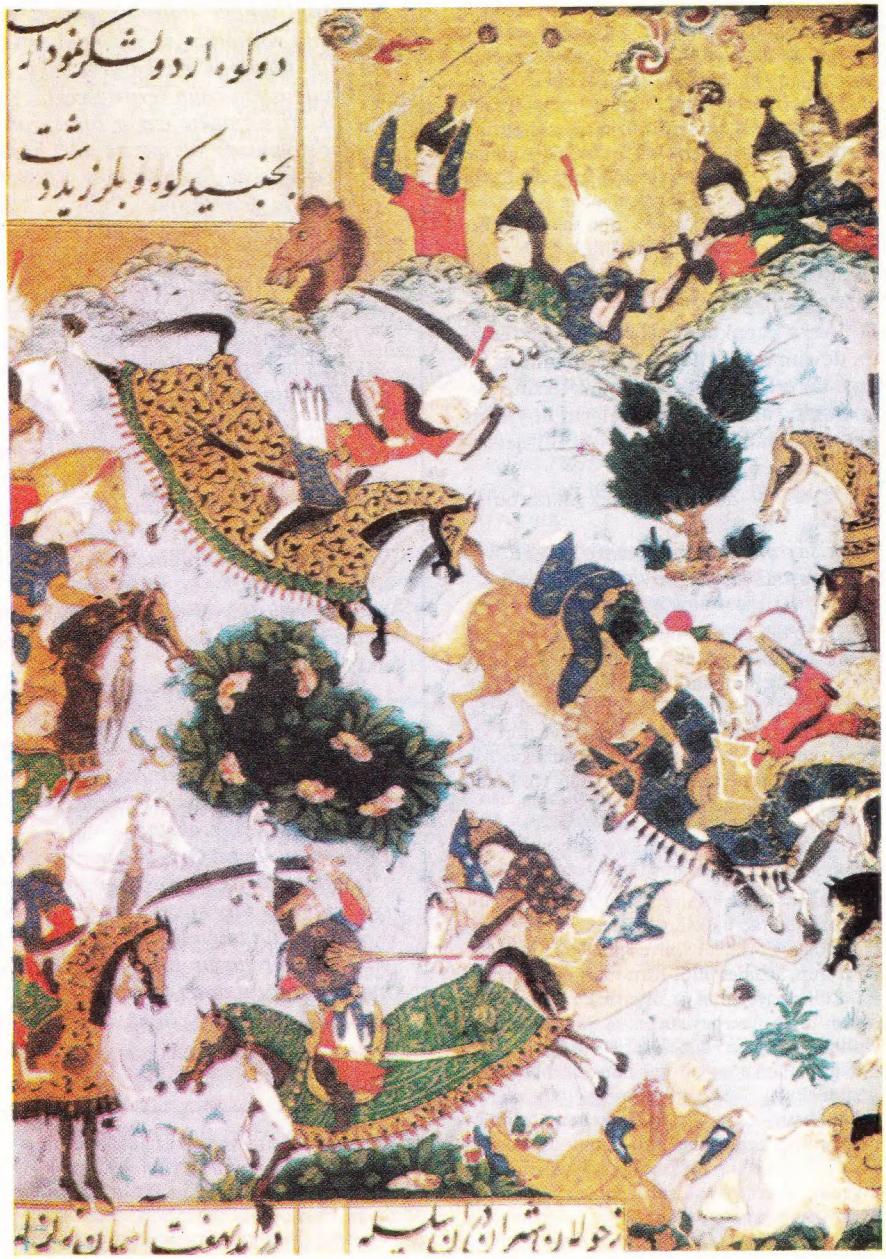

Üstte, Şah İsmail Safevî, altın kaplama zırhlı atı üstünde Şirvan kralına karşı savaşta (1500), (Br. Mus., 1541 dolayları). Yanda, Babür ve ordusu. Babür Han, eski bir Türk töresince, üzerlerine kımız serperek tuğları kutsuyor, (Br. Mus., 1595 dolayları).

Dünyadaki Yeri

Çeviren: MELEK EĞİLMEZ

Batı Avrupa ve bir benimseme sonucu olarak Amerika Birleşik Devletleri'nde de, eski dinî alışkanlıkların değişmesi, bir ölçüde farklı biçimler almıştır. Bunda, batılı araştırmacıların 19. yüzyıl boyunca, Avrupa tarihini özgürlüklerin yaygınlaşması terimleriyle göstermeye çalışmalarının etkisi büyüktür. Aslında bu görüş, eski Hıristiyan tarih yorumlarından bir ölçüde daha lâik bir yaklaşımdır. Bizim amacımız açısından önemli olan ise, liberal ya da Herbert Butterfield'in yerinde deyimiyle "Whig" tarih görüşünün, Türklerin gulyabani olarak kabul edildiği kalıtsal görüşte hiçbir değişiklik yapmamış olmasıdır. Aksine, 19. yüzyıl ve 20. yüzyılın başlarında Osmanlı egemen (yönetici) sınıflarının büyük ilgisini çeken Balkan halklarının siyasal bağımsızlık mücadeleleri, batılı liberaller tarafından özgürlük ile zorbalık arasındaki mücadelenin açık bir örneği olarak değerlendirilmiştir. Türklerin. Osmanlı İmparatorluğu'nu korumak amacıyla özgürlük fikrine karşı çıkma çabaları, batılıların, Türklerin Hıristiyanlığın düşmanı oldukları konusunda duyageldikleri bütün kötü şeyleri bir kez daha kanıtlamıştır. Bunun sonucunda, batı Avrupa'da güçlenmekte olan lâiklik, Hıristiyan topluluğu içindeki dogmatik çelişkileri yumuşatmakla birlikte, Türkler hakkında yüzyıllardır varolan önyargıyı kırmak açısından hemen hemen hiçbir yarar sağlamamıştır.

● AVRUPALI İSLÂMİSTLERİN YANLIŞ TUTUMU

Küçük, fakat uzman bir grup olan Avrupalı İslâmist'lerin Osmanlı toplumuna karşı daha duygudaş bir yaklaşıma sahip olmaları beklenirdi. Oysa, oldukça yakın bir zamana kadar, doğal insan dürtüsü, bu grubun merakını hemen hemen tümüyle Müslümanlığın doğuşu ve ilk çağlarına yöneltti. Söz konusu grup, Arapça kitap ve belgelerin derinine indikçe, Muhammed'in dinine karşı gözle görülür ölçüde duygudaş bir tavır takınmakla kalmayıp, aynı zamanda Müslüman tarihine ilişkin bir Arap görüşünü de benimsedi. Bu görüşe göre, İslâmiyet'in halifelik bütünlüğünün bozulması, son derece etkileyici bir yıkımdı. Müslümanlığın ilk beş yüzyılından sonra kurulan devletlerin

tümü-hatta çok güçlü ve dayanıklı bir Müslüman devleti olan Osmanlı İmparatorluğu bile- Peygamber'in yasal ardıllığının 1258 yılında sona ermiş olması nedeniyle, tanım olarak bile dikkatle alınmaya değmezdi. Arapların Türklere ilişkin önyargıları, olayların akışı hakkındaki bu dinî yorumları daha da güçlendirdi. İslâmiyet'le ilgilenen batılı araştırmacıların büyük bir bölümü, kullandıkları Arapça kaynaklardaki hemen hemen değişmez bu yargıyı benimsediler. Hıristiyan araştırmacılar arasında Osmanlı varlığına ilişkin bu olumsuz görüşler yayılmaya devam ederken, batılı İslâmistler grubu, bu önyargılara meydan okuyabilecek türde çıkışlar yapamıyordu.

● CUMHURİYET DÖNEMİNİN OSMANLI'YA TEPKİSİ

Hepsinden önemlisi, Osmanlı İmparatorluğu'nun kötü şöhretini belleklerden silmek konusunda en çok çıkarı olan ulus ta -yani, Türklerin kendisi- İmparatorluğun çözülüşü felâketine, tüm olayı görmezlikten gelme şeklinde bir tepki gösterdi. Yeni filizlenen Cumhuriyet, Mustafa Kemal Atatürk'ün heyecanlı önderliği altında, Türkiye için daha katıksız bir Türk geçmişi bulmaya çalıştı. Bunun için de, dikkatini, Orta Asya'daki etnik kökenleri ve Anadolu'daki Türklerin erken tarihi üzerine yoğunlaştırdı. Çeşitli dil ve etnik grupları barındıran Osmanlı tarihinin, 1920'lerdeki yeni Türk milliyetçiliği açısından hiçbir çekiciliği yoktu. Aksine: ateşli milliyetçilerin görüşüne göre, Arap ve Balkan halklarının yüzyıllar boyunca sürdürdükleri ortak yaşam, Türk ulusal kültürünün katıksız kaynaklarını çok kötü bir biçimde kirletmişti. Osmanlı döneminin kalıntılarını mümkün olduğu kadar kökten temizleyerek dağılmış olan ulusal bütünlüğü yeniden canlandırma görevini, bu ateşli milliyetçiler üslenmişti.

Açıktır ki bu, İslâmın reddedilmesi ve yakın geçmişle bağları koparmayı amaçlayan diğer cumhuriyetçi çabalarla birleşen, aşırı bir tutumdu. Son yıllarda Türkiye'de, İslâmlıkla bağların yeniden kurulması görüşü yaygınlaşmaya başlamış ve Osmanlı tarihine duyulan ilgi artmıştır. Gerçekten, Balkanların ve Arap topraklarının imparatorluktan kopma yaraları iyileşirken, Türklerin Osmanlı tarihini kendi ulusal geçmişlerinin bir parçası olarak kabul etmemeleri çok garip kaçardı. Nitekim, çağdaş Yunanlılar, bundan uzun yıllar önce, çok-dilli Bizans İmparatorluğu kalıtı üzerinde hak iddia etmişlerdir.

Bununla birlikte, Bizans ya da Osmanlı İmparatorluğu gibi son derece karmaşık sosyal dokuları, milliyetçilik açısından değerlendirmede gerçek ve açık güçlükler sözkonusudur. Bir dizi ayrı, ulusal tarih üretmek amacıyla Yunan, Bulgar, Türk, Sırp, Arnavut, Kürt ve Arap tarihlerini birbirlerinden ayırdetme çabası, geçmişe ilişkin gerçeği, kaçınılmaz olarak çarpıtır. Bu alanda harcanacak ustaca çabalar, Osmanlı (ya da Bizans) tarihine ilişkin mevcut bilgileri arttırsa bile, söz konusu çarpıtmadan kaçınmak olanaklı değildir.

● YABANCI ARAŞTIRMACILAR TARAFSIZ KATKILARDA BULUNABİLİR

Ben işte bu noktada, adı geçen ulusların herhangi biriyle kalıtsal olarak özdeşlik taşımayan kişilerin, Osmanlı İmparatorluğu'na ilişkin çalışmalara katkıda bulunabileceklerine inanıyorum. Bir yabancının, o ülkenin kendi araştırmacısının çocukluktan sahip olduğu dilsel ve yöresel uzmanlık düzeyine ulaşması, her zaman güçtür. Fakat bir yabancı için, tarafsızlığın sağladığı olanaklar da sözkonusudur: yerel kültürel sahnede varolan çeşitli duyarsızlık ve zıtlıkların alışkanlık haline gelişini, çocukluğundan bu yana özümlemek durumunda kalmamıştır. Yerli ve yabancı araştırmacılar arasındaki bilgi alışverişi ve etkileşim, kısacası yöresel uzmanlık ve dil yetkinliğinin, yabancıların şüpheciliği ve bakış açılarından kaynaklanan daha tarafsız görüşleriyle birleştirilmesi, etkin ve bilimsel açıdan tutarlı bir yaklaşımın doğuşunun en iyi yoludur. En azından, benim bir amatör olarak, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Dünya Tarihindeki Yeri" adlı bu makaleyi yazışımın mazur gösterici tek nedeni budur.

● ÜÇ MÜSLÜMAN DEVLETİNİN ORTAK ÖZELLİKLERİ

O halde, yalnızca Osmanlı kavramları yerine daha global bir çerçeveden bakıldığında, Osmanlı İmparatorluğu nasıl kavranmalıdır?*

Bir kere, bu imparatorluk, 1402 yılından sonra (belki de 1453 yılıyla başlamam daha doğru olurdu), erken yeni çağların en büyük emperyal Müslüman devletleri ailesindendir ve onlarla bazı önemli ortak özellikleri paylaşmıştır. Kuşkusuz sözünü ettiğim, 1520'lerden sonra İslâm dünyasının en önemli merkez topraklarını aralarında paylaşmış olan Safevî ve Moğol İmparatorlukları'dır. Bu büyük imparatorlukların herbiri, savaşçı bir Türk topluluğu tarafından yönetilmekteydi. Uyrukları hem kültür, hem de dil açısından birbirlerinden farklıydı; Osmanlı ve Moğol İmparatorlukları'nda dinî farklılıklar da söz konusuydu. Yönetenler ve yönetilenler, son derece dar bir çerçeve içinde ortak değer ve amaçları paylaşmaktaydılar. Uzun vadede, bunun bir zayıflık olduğu anlaşılmıştır. Fakat 16. yüzyılda, bir yandan Türk askerî ve bürokratik sınıfları, bir yandan da Balkanlar ve Arap topraklarında yaşayan teb'a arasındaki bu sınırlı ortaklığın, Osmanlı Türklerinin daha büyük güçleri sınırlara göndermelerine izin verdiği görüşünü benimsemek, akla yatkın gelmektedir. Zaptedenle zaptedilen arasındaki ilişkinin bu denli az olduğu yerlerde başkaldırı korkusu olmaksızın küçük askerî birliklerin bırakılması, yeterince güvenlik sağlamaktaydı. Aynı şey, Moğol devleti için de söz konusu olabilir -bu konuda yeterli bilgiye sahip değilim; ancak Safevîlerin, Şiî öğretisini egemenlikleri altındaki tüm topraklara yayma çabaları, yönetenle yönetilenler arasında, Osmanlı ve Moğol devletlerindekine oranla çok daha sıkı ilişkiler kurulmasına yol açmıştı.

● BOZKIR DİSİPLİNİNDEN UZAKLAŞMA

Bu üç Müslüman devlet arasındaki ilişkileri anlamak açısından önemli

1

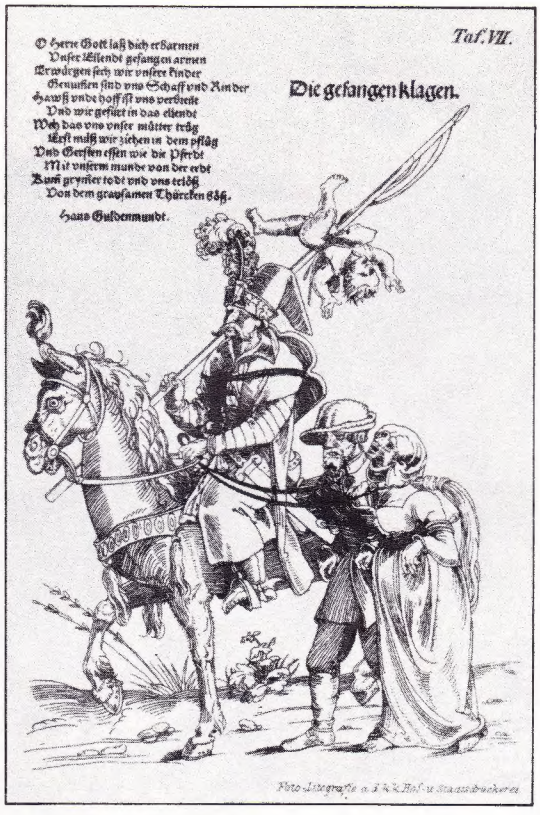

2

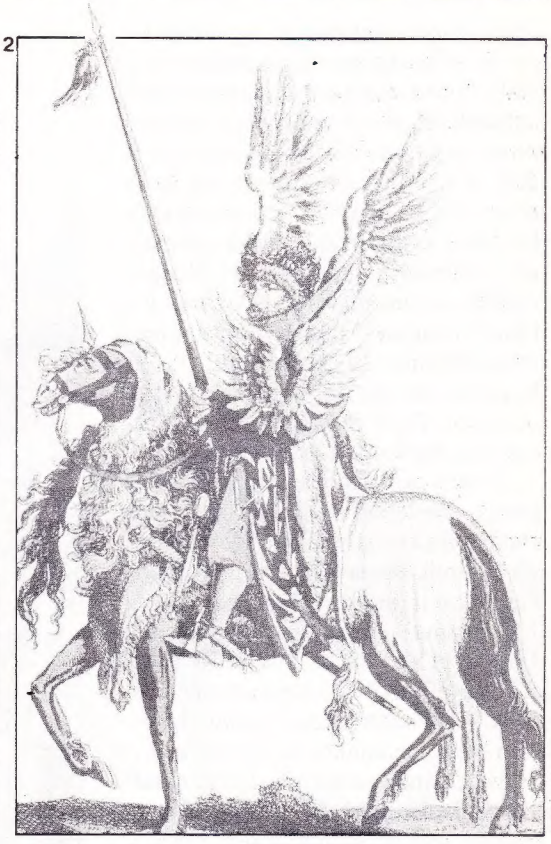

ARŞİV X

1. Birinci Viyana Kuşatmasından sonra Avrupa'da Türklerin Hıristiyanlık için dehşet vericiliğini dile getiren sayısız broşürler basılmıştı. Nürnbergli yayıncı Guldenmundt, Beham, Schön ve Slör gibi ressamlara çizdirdiği "Korkunç Türk" resimlerini 1530'da yayımlamıştır.

2. Düşmanı korkutmak amacıyla tüyler, postlar ve derilerle donanmış bir 16. yy. delisi.

olan iki nokta daha vardır. Bunların ilki, her üç imparatorluğun da Türk olan yönetici sınıflarının, bozkırda yaşayan göçebelerin yaşam tarzı ve sosyal sıkıdüzeninden (disiplininden) uzaklaşmış olmalarıydı. Aslında temel askerî özellikleri yine de doğrudan doğruya bu bozkır kökeninden kaynaklanıyordu; Safevî İmparatorluğu'nda ise, kabile türündeki başkanlık yapısı süregelmekteydi.

Bununla birlikte, bozkır kökeninin Osmanlı ya da Moğol imparatorluklarından çok daha belirgin olduğu Safevî devleti örneğinde bile, kabile bütünlüğüne ilişkin eski ve sorgulanmayan ilkelerin çok zorlanmış olması olasıdır; bu zorlanma, Safevî hareketinin en belirgin özelliği olan ateşli dine çevirmeciliğe olanak sağlayacak ölçüdedir. Osmanlı ve Moğol İmparatorlukları'nda olduğu gibi, geleneksel Türk bozkır davranış biçimlerinden kopuşun daha da ileri gittiği durumlarda, savaşçı sınıfı bir bütünlüğe ulaştırabilecek nitelikte bir dinî öğreti ortaya çıkmamıştır. Fakat burada da dinî görev duygusu merkezî gücü temellendirmiş ve devamlılığını sağlamıştır. Şah İsmail'in ilk kez ortaya çıkışında, Osmanlı sultanının dinî rolüne açıkça başkaldırılması, Osmanlı yönetim yapısını büyük bir şoka uğratmıştır. Bu, bence batılı araştırmacıların en büyük şok sandıkları Osmanlı-Hıristiyan karşılaşmasından çok daha önemli bir olaydır.

Bu tür bir öneride bulunabilmek için gerekli bilgi ve belgelerin pek azına sahip olduğum bildiğim halde, *The Rise of the West*[1] adlı kitabımda, yine de bu konuyu ele almıştım. Dil bakımından yeterli uzmanların biraraya gelerek, Safevîlerin dinî açıdan meydan okumalarının Yavuz Sultan Selim ve Kânunî Sultan Süleyman açısından ne denli önemli olduğu ve bu büyük sultanların, Safevî öğretisinin durumları ve otoriteleri (yetkeleri) açısından yarattığı tehlikeye karşı ne tür önlemler aldıklarını incelemeleri gerekmektedir. Bu son derece büyük tarihî araştırma sonuçlanıncaya kadar, ileri sürdüğüm fikrin akla yatkın, çekici bir varsayım olduğunu ve -itiraf etmeliyim ki- bu soruyu kendisiyle defalarca tartıştığım değerli müteveffa meslekdaşım, büyük İslâmist Marshall Hodgson'un şüpheciliği karşısında savunmak zorunda kalışımdan ötürü, benim için çok büyük değer taşıdığını söyleyebilirim.

Belgesel kanıtlara dayanmayan, ancak *a priori* bir uslamlamanın sonucu olan temel savım şudur: Kanunî Sultan Süleyman, imparatorluğun dinî kurumlarını oluştururken, Sünnî geleneklerde köktenci değişiklikler yapmıştır. Bizans kilise örgütünün izlediği yöntemlere, şüphe çekecek kadar benzeyen bu düzenlemelerin nedeni, başka ne olabilir? Bir yönetici olarak meşruiyetine yöneltilen Safevî meydan okunmasından çok rahatsız olmadıysa, Müslüman geleneklerinden bu köktenci ayrılık neyle açıklanabilir?

● MEZHEP ÇATIŞMALARINA HIRİSTİYANLIKLA KARŞILAŞTIRMALI BAKIŞ

İslâmlıktaki Şiî-Sünnî, Hıristiyanlıktaki Protestan-Katolik mücadeleleri arasındaki benzerliklerin de, bende bir simetri duygusu uyandırdığını itiraf etmeliyim. Kuşkusuz, bu tür paralelliklerin daha şüpheci bir gözle incelenmesi gerekir; yine de, bana öyle geliyor ki, İslamiyetin ve Hıristiyan-

lığın içindeki gelişmelerin paralelliğini, ilk bakışta sanıldığından daha olasılıklı kılan *a priori* düşünceler ileri sürülebilir. Bunu söylerken, modern dünyayı saran iletişim ağının, çeşitli dinî ve kültürel örnekleri, çok daha etkin insan ilişkileri merkezlerinde bulunan kişilerin dikkatine sunması gibi etkenleri düşünüyorum. Hoşgörürlük, şüphecilik gibi, Avrupa tarihinde 'rönesans' tavırları diye adlandırageldiğimiz şeylerin tümü, bu tür koşullar altında doğal olarak ortaya çıkmıştır. Fatih Sultan Mehmet'in sarayı da bunlardan payını almıştır.

Gevşek dinî eğilimler karşısında giderek alevlenen başkaldırının, -Almanya'da Hıristiyanlık, Azerbaycan' da İslâmlık adına- kültürel güç alanlarının eteklerinde çıkması, bana basit bir rastlantı gibi gelmemektedir. Bu bölgelerin her ikisi de, sırayla Roma ve Konstantinopolis'te merkezlenen ticaret ve entellektüel ticaret ağları açısından önem taşımaktaydı; hem Luther, hem de İsmail, atavistik, püritan dürtülere seslenmekteydi; herşeyden önemlisi ikisi de, sonuna kadar koruyabilecekleri tek ve yetkeli bir gerçeği ele geçirmek amacındaydılar. Bence, dış dünyayla kurulan yeni ilişkilerin, aralarındaki geleneksel ve eleştirilmemiş yaşam biçimlerini ciddi ölçüde bozduğu halklar, kesinlik, katıksızlık ve basitliğe dönmek amacıyla bu tür ıstırap verici çabaları her zaman desteklemeye hazır olurlar. Eğer bu gerçekten doğruysa, Safevî ve Protestan başkaldırıları arasındaki benzerlikler, tümüyle bir rastlantı olamaz; Roma ve Konstantinopolis'te bu başkaldırılara karşı alınması düşünülen önlemler, karşılaştırmalı olarak incelenmelidir. Ancak bu durumda, bu iki hareket, birbirlerinin ışığı altında tam olarak değerlendirilebilir.

ARŞİV X

Fatih Sultan Mehmed'in Belgrad kalesine hücumu. Hünernâme'*den nakkaş Mehmed'in minyatürü, (16. yy.)*

● SİLAH TEKNOLOJİSİNDEKİ GELİŞMELERİN ETKİLERİ

Bu düşünceler, belki tehlikeli bir biçimde ayrıntıya yaklaşmakta ve doğru bilginin ampirik deneyinden geçirilmek gerekmektedir; oysa ben yeterli bilgiye sahip değilim. Bilgi eksikliğim nedeniyle, yine kendini beğenmiş ve belki de çok daha anlamsız bir düzey olan dünya çapında karşılaştırmalara başvurmak zorundayım. Diğer iki İslâm devleti olan Safevîler ve Moğollar gibi, Osmanlı İmparatorluğu da, barutla çalışan ateşli silâhların yaygınlaşmasının ilk yıllarında ve geniş ölçüde onun bir sonucu olarak,yeni çağların başında serpilen emperyal yapıların büyük sınıfına aitti. Söz konusu sınıfa giren devletler, Çin'deki Mançu İmparatorluğu, Japonya'daki Tokugawa Şogunluğu, Rusya'daki Moskof İmparatorluğu, Amerika kıtasındaki İspanyol İmparatorluğu, güney denizlerindeki Portekiz İmparatorluğu ve daha önce andığımız üç Müslüman imparatorluğu idi.

Görüldüğü gibi, bu liste son derece etkileyicidir. Kuzeybatı Avrupa' nın en uzak köşesindeki küçük bir bölümün dışında, bütün uygar dünya, hemen ardından etkili küçük silâhların gelişmesinin de geleceği, topun yaygın olarak kullanılmaya başlamasına, daha önce alışılmadık derecede büyük olan devletler halinde birleşerek tepki gösterme yolunu seçti. Bunun nedenlerini uzakta aramaya ge-

rek yoktur. Anılan dönemde top, son derece pahalı bir silâhtı; ancak görece zengin hükümdarlar bu silâha sahip olabilirdi. Fakat topa sahip olmak, zengin ve güçlü bir hükümdarın, en dayanıklı kale duvarlarını bile birkaç saat içinde yerlebir edebilmesi anlamına geliyordu. Bunun için yalnızca topun, saldırı noktasına taşınması ve ateşe hazır duruma getirilmesi yeterliydi. Aslında bu işlemler, saldırılacak hedefin krallığın cephaneliğinden ne kadar uzakta olduğuna, ağır silâhların depolandıkları yerden kara mı yoksa deniz yoluyla mı taşınacağına bağlı olarak haftalar ya da aylar sürebiliyordu. Fakat bu tür çarpışmalarda, birkaç ayın pek fazla önemi yoktu; topun taş çevre surları karşısındaki gücü, karşı konulabilecek gibi değildi. Yerel savunma hatlarında gedik açılabileceği konusundaki kesinlik, bütün yerel hükümetlerle, yeni silâhların denetimini ele geçirmeyi başaran bir avuç güçlü hükümdar arasındaki eski güç ilişkilerini tümüyle tersine çevirmiştir.

Ortaya çıkan bu yeni imparatorluk yapılarının herbiri, ayrı özelliklere sahipti. Bu yapılar, eski hantal kuşatma topları yerine, artık çeşitli şaşmazlık ve teknik ustalık derecelerindeki daha hafif ve daha kolay taşınabilen sahra toplarını kullanmaya başladılar. Osmanlı İmparatorluğu başlangıçta, her iki türdeki gelişmelerin ön safında yer aldı; Çin,Moskof ve İspanyol İmparatorlukları, barutla çalışan ateşli silâhların meydan savaşlarında kullanılmasına öncülük ettiler. Japon ve Moğol devletleri gibi, kara sınırları açısından daha az tehlikeyle karşı karşıya bulunan imparatorluklar, bu gelişmelerin gerisinde kalmayı göze alabildiler -bu örneklerin her birinde, geri kalmanın başlıca nedeni, kendi son derece gelişmiş yiğitlik (Şövalyelik) geleneklerine bağlı kalmanın çekiciliğiydi. Safevî İmparatorluğu'nun bu yelpazenin neresinde bulunduğunu belirlemeye yetecek kadar askerî tarih bilgisine sahip değilim. Bununla birlikte, Safevî askerî sınıfının, atlı okçuluğa ilişkin bozkır geleneklerine bağlı kaldığı varsayımından yola çıkarak,Safevîlerin de bu yeni gelişmelerin gerisinde kaldığı izleniminindeyim.

OKYANUSLARIN AVRUPA GEMİLERİNE AÇILIŞI

Barut devrimi, dünyayı sarsacak nitelikte iki olaya doğrudan doğruya yol açmıştır. Bu olayların ilki, dünya okyanuslarının inanılmaz derecede kısa bir süre içinde Avrupa gemilerine açılmasıydı. Amerika keşfedildi, İspanyollar kıtayı boyundurukları altına aldılar, dünyanın bütün kıyıları, insanlığın önemli hiçbir bölümünün uzun zaman bağışık kalamayacağı, son derece karmaşık ve kaçınılmaz kültürel etkileşimlere sahne olmaya başladı.

Bu olayın, Osmanlı İmparatorluğu'na hiçbir yararı olmadı. Portekizliler, Afrika'yı dolaşarak, baharat ticareti için Osmanlı topraklarını atlayan yeni bir yol açtılar; aslında bu da kendi içinde pek önemli bir olay değildi. Kısa bir süre sonra eski baharat yolları, alışılmış trafiğin büyük bir bölümünü yeniden ele geçirdi. Çünkü, en azından 16. yüzyılda, Süveyş'ten geçerek ya da Basra Körfezinin ucundan başlayan deniz yolları uzun ve tehlikeli çepeçevre Afrika yolculuğundan daha ucuz bir ulaşım sağlıyordu- aracıların, geçiş izni vermek için çok yüksek bir pay istemekten geri durdukları sürece yani.

KABİLE HAYATININ KESİN ÇÖKÜŞÜ

Barut devriminin yarattığı, dünyayı sarsacak nitelikteki ikinci sonucun, Osmanlı İmparatorluğu açısından önemi çok daha büyüktü. Bu sonuç, Avrasya'daki bozkır göçebelerinin, medeni komşularının silâhlı kuvvetleri aracılığıyla evcilleştirilmesiydi. Eğitilmiş, profesyonel askerlerin ellerindeki silâhlar, en şiddetli bozkır atlısı saldırılarının bile püskürtülebileceğini kanıtlamıştı; ateşli silâhlara sahip orduların merkezî bürokratik yönetimi, göçebe başkaldırılarını daha patlak vermeden bastırabilecek uç noktalara askerî birlikler yerleştirilmesini mümkün kılıyordu; bu olanak bir kez anlaşıldıktan sonra, uzaktaki bir başkentte bulunan etkin bir yönetimin, birbiri ardına tüm otlaklarda istediği denetimi hızla kurması mümkün oldu. Bu tür baskılar karşısında, Batı'da Macaristan'dan Doğu'da Mançurya'ya kadar uzanan Avrasya bozkırlarındaki kabile hayatı geriledi ve çöktü. Yaklaşık olarak 1650 yılında başlayan bu uygar ilerleme, bir asır sonra esas itibarıyla tamamlandı.

Europe's Steppe Frontier [Avrupa'nın Bozkır Sınırboyu] adlı küçük kitabımda, Avrasya bozkırlarının batı bölümüne komşu olan her üç imparatorluğun da, söz konusu ilerlemede yerlerini aldıklarını belirtmiştim: Habsburglar Macaristan'ı kendilerine bağlamışlar, Osmanlılar Romanya'yı siyasal bütünlüklerine dahil etmişler, Ruslar da Ukrayna'yı ve daha doğudaki geniş bir toprak kuşağını sınırları içine almışlardı. Bozkır topraklarının bu şekilde paylaşılması kuşkusuz Rusya'ya, Avrupalı rakiplerine oranla daha çok üstünlük sağlamıştı. (Çinliler, Uzak Doğu ve Orta Asya'da, bozkırlar konusundaki yarışı kazanarak, Rusları kuzeydeki ormanlık bölgelerde tutmuşlardı). Oysa Batı'da, barut devriminden en çok yararlanan ülkelerin başında Ruslar gelmekteydi. Orta Asya'daki daha küçük İslam devletleri gibi Osmanlı ve Safevî imparatorlukları da, bu yarışta çok gerilerde kalmışlardı.

ASYA BOZKIRLARI RUSLARA KAPTIRILIYOR

Böyle bir sonucun, II. Mehmet'in Kefe'yi alarak Karadeniz'i bir Osmanlı gölü haline getirdiği 1475 yılında tahmin edilebilmesi olanaksızdı. Müslümanlık, uzun yıllardan beri, bozkırın batı ve orta bölümlerinin hâkim inancıydı; bütün bölgede, Türkçe konuşan halk egemenlik sürmekteydi. Buna karşın Osmanlı ve Safevî güçleri bu avantajlardan yararlanmayı başaramayarak, Rusların egemenliği ellerine geçirmelerine izin verdiler. Burada, İslam imparatorluklarının yeni çağ başlarındaki büyük jeopolitik başarısızlığı söz konusudur; Konstantinopolis ve Kırım Tatarları, Astrakan ve Kazan, Buhara ve Semerkand hanlıkları arasındaki ilişkilerin dikkatli bir biçimde incelenmesi, dünya dengesindeki bu değişmede Türklerin büyük gerilemesinin bazı sebeplerini ortaya koyabilir.

Ateşli silâhların ve profesyonel silâhlı birlikler üzerindeki merkezî bürokratik denetimin etkinliği, hiç kuşkusuz, bozkırların denetimi yarışının temel ögeleriydi. Türklerin en büyük dezevantajlarından birisi, atlı okçuluk tekniklerinden kopamamalarıydı. Yaşam tarzlarının kabile özerkliği kalıplarına sıkı sıkıya bağlı olması, savaş ve politika konusundaki yeni ilkelerin, Türk toplumunun her düzeyinde direnişle karşılaşmasına neden olmuştur. Yeni silâh sanayiinin zenaat ve ticaret kaynaklarının hesaba katılmaması da, bir merkezî güçsüzlüğün doğuşuna yol açmış olabilir. Eğer bu doğruysa, bu tür tavır alışların da, (sanırım ki) Türk savaşçı, atçı ve okçularının, uzun yıllar boyunca, yeni ateşli silâhların gerektirdiği zahmetli uğraşlardan uzak, geleneksel bir korkutuculukları bulunmasının bozkır yaşamının bir kalıtı olduğu ileri sürülebilir.

Bu konuyu bir kenara bırakmadan önce, barutun kullanımına teknolojik geçişin ve orduların bürokratik denetimindeki gelişmelerin birbirleriyle sıkı bir ilişki içinde bulunduğunu belirtmeliyim. Kargılı askerler, okçular ve kılıçlı askerler, merkezî cephane ve teçhizat depolarından uzakta savaşabilirlerdi. Oysa silâhları için sürekli olarak barut ve kurşun sağlamak zorunda olan topçular ve tüfekli askerler için bu söz konusu olamazdı. Üstelik barut ve kurşun yapımında kullanılan malzeme, heryerde kolay bulunmadığından ve birliklerin kendileri tarafından imâl edilemediğinden, bu silâhları kullanan askerler, patlayıcı madde stokunu denetimleri altında bulunduranlara doğrudan doğruya bağlıydılar. Böylece merkezî yetkenin temsilcileri, başkentten yüzlerce hatta binlerce mil ötede bulunan birlikler üzerinde bile, günü gününe ve gerçekten etkileyici bir güç uygulama olanağına kavuştular. Yerel başkaldırılar ya da üstlere itaatsizlik, ancak barut ve kurşun miktarının elverdiği süre devam ediyordu; ve kuşkusuz, birliklerdeki cephane, yerel komutan ya da garnizonların başarı umuduyla başkaldırmasına yetmeyecek miktarda tutuluyordu. Sonuç, bugün alıştığımız türde, uzaktaki bürokratik komutlara, bütün eski ölçütlere oranla dikkat değer bir ölçüde daha itaatkâr ordulardı.

ARŞİV X

Kapıkulu ocaklarının yozlaşma ve çöküş döneminde Yeniçeri tipi, (1802).

Elimde bulunan Osmanlı İmparatorluğu'nun gerçeklerine ilişkin bilgiler sınırlı olmakla birlikte, yeniçerilerin yozlaşmaya başladıkları dönemle ilgili olarak taradığım kaynaklardan, Osmanlı hükûmetinin, gitgide daha korkutucu olan profesyonel askerî sınıfını denetim altına almak için bu temel olanaktan yararlanamadığı sonucunu çıkarıyorum. Bu dönemde yeniçeriler, kendi silâhlarını Konstantinopolis'deki pazarlardan satın almışlar ve başkentteki zenaatçıların (ki bunlar, ordunun diğer ihtiyaçlarının yanısıra, muhtemelen barut ve kurşunun da büyük bir bölümünü imâl etmekteydiler) arasına katılmışlardır (hatta bir ölçüde bunlarla kaynaşmışlardır). Böyle bir durumda, Avrupa ve Çin ordularındaki bürokratik denetimin, Osmanlı çerçevesinde çok zayıf olması doğaldır. Eğer bu gerçekten böyleyse, Konstantinopolis'i şiddetle sarsan yeniçeri ayaklanmalarının birbiri ardına başarı kazanmasının başka nedenleri de sonraki Sultanlardan bazılarının kişisel zayıflıklarından olmuş demektir: oysa, *strelsty* Rusya'da aynı şeye kalkıştığında, Deli Petro onları bastırmayı başarmıştır.

KUZEYBATI AVRUPA'NIN FARKLILIĞI

Barut devrimi karşısında doğan tepkinin, dünyayı kuşak gibi saran bir niteliği olduğu doğruysa, bu kez akla, kuzeybatı Avrupa'nın neden bu çizgiyi izlemediği sorusu gelir. Gerçekten de, V. Karl'ın imparatorluğu, dünyanın diğer bölgelerinde eşzamanlı olarak filizlenen imparatorluklar örneğinde olduğu gibi, kuzey Avrupa'nın bütünlüğünün gerçekleştirilebilmesi için elverişli bir temel oluşturmaktaydı. Oysa V. Karl hükûmetin görevleri konusundaki kişisel titizliğine karşın, kuzeybatı Avrupa'nın bütünlüğünü gerçekleştirebilmek şöyle dursun, kuşaktan kuşağa devraldığı toprakları yönetsel bir bütünlük altında toplamaya hiçbir zaman yaklaşamadı bile. Bir başka Habsburg olan II. Ferdinand, bir asır sonra, Alman-

ları Katolik reformasyonu adı altında birleştirmek için çok ciddi çabalar harcamış -ki bu çabalar, çağdaş üç Müslüman imparatorluğun, son derece karışık olan askerî güçleri arasında itaatı sağlamak için dinî ögeye ağırlık vermeleri türünden bir çabaydı- fakat o da başarıya ulaşamamıştır. Ama, sonucun başarısızlık olacağı, ancak otuz yıl herşeyi yakıp yıkan bir savaş yaşandıktan sonra anlaşılmıştır.

Uygar dünyanın geri kalan her yerinde yükselen barut imparatorlukları türündeki bir gelişmeden Avrupa'yı alakoyan neydi? Kendi soruma bir yanıt bulabildiğimden emin değilim. Ayrıca, bu konuya ilişkin öneri niteliğindeki düşüncelerim, beni bu makalenin asıl odak noktasından çok uzaklara götürebilir. Fakat sorunu, benim düşündüğüm şekilde ortaya koymak, dünyanın bir bölümünün, diğer yörelerdeki normal ya da alışılmış tepkilerle karşılaştırılmasında onu tek ve olağanüstü yapan nedenin araştırılmasında, kültür ve dil sınırlarını çaprazlamasına kesen bir bakışın yararlı olabileceğini göstermektedir.

BARUT İMPARATORLUKLARININ YAŞAM DÖNGÜSÜ

Son bir açıklama daha yaptıktan sonra, konuyu bağlamaya çalışacağım. Bana öyle geliyor ki, yeni çağların başlarında barut imparatorlukları ailesi, bir tür doğal yaşam döngüsünden geçmişlerdir. Burada aklıma takılan nokta şudur: ateşli silâhlar teknolojisinin yeni ve giderek yükselen emperyal yetkelerin güçlerini temellendirmek açısından ideolojilerin uçlarının keskin olduğu başlangıç döneminde, geniş toprakların kolayca işgali söz konusuydu. Fakat coğrafya ve elverişli ülke sınırlılığı, er ya da geç, bu erken emperyal yayılmaya bir son verdi. Doğu Avrupa'da olduğu gibi, bazan yeni toprakların ilhakını engelleyen, giderek genişleyen emperyal sınırların birbirleriyle çakışmasıydı. Bazan da, örneğin Amerika kıtasında İspanyolların yayılmasını sınırlayan, insan gücü eksikliği ve misyoner inançların çöküşü oldu. Portekizliler ve (belki de) Mançular açısından önemli olan öge ise, imparatorluğun çevre topraklarına taşınmasıydı.

Toprakların artık genişlememesi, bürokratik denetim üzerinde, fazladan yük olmaya başladı. Uzak bölgelerdeki birlikler ve yıllardır buralarda yaşayan yöneticiler, çeşitli yerel bağlar kurmaya başladılar. Bu durum, merkezî yetkenin çıkarlarına ters düşebilir, hatta yerel güçleri, başkentten gelen emirlere uymama konusunda cesaretlendirebilirdi. Görece uçsuz bucaksız imparatorluk topraklarının barışa kavuşması, yanısıra bir başka etki de yarattı: 17. yüzyıl boyunca Avrasya'nın gelişmiş tüm bölgelerini etkileyen bir nüfus patlamasına yol açtı. (İstenmeyen yeni doğmuş bebeklerin ortadan kaldırılması yoluyla nüfusunu hemen hemen dengede tutan Japonya, bir istisnaydı). 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, Asya'nın bir çok bölümünde ve Balkanlar'da köylü işletmelerinin ekonomik olmayan bir biçimde bölüştürülmesi, barut imparatorluklarının uyruklarının büyük bir bölümü için önemli sorunlar üretmeye başladı. Bu köylüler genellikle yöneticilerden farklı bir dil konuştukları ve ayrı kültürlere sahip oldukları için hükümete karşı, milliyetçi ideolojiler türünde sistematik başkaldırıların doğabileceği açıktı. Osmanlı İmparatorluğu'nda 1770'lerde patlak veren Yunan isyanı, barut devrimi nedeniyle çağdaş dünyada normal hale gelen dil, din ve kültür farklılıklarına sahip devletler arasında, bu tür başkaldırıların ne denli kolay olduğunun bir örneğidir. Çin'deki köylü ayaklanmaları (1774' den başlayarak), Pugachev'in Rusya'daki isyanı (1773), ve Peru'daki büyük İnka isyanı (1780), Osmanlı toplumu üzerinde gelecek 150 yıl boyunca yıkıcı bir etki bırakacak olan Balkanlar'daki ilk açık ayaklanmalarla hemen hemen aynı döneme rastlamaktadır.

Bu ayaklanmalara neden olan koşulların her yerde aynı olduğunu söylemeye çalışmıyorum; gerçekten de örneğin Pugachev isyanı, gücünü Rus toprakları üzerindeki nüfusun fazla kalabalıklaşmasından almamıştır. Yine de sanırım, silâhlı kuvvetlerin bürokratik denetimi üzerinde yoğunlaşan baskıların, köylüler arasında artan hoşnutsuzluğun (ki bu da bazı durumlarda fazla nüfusun toprak üzerindeki baskısından kaynaklanmaktadır) ve bütün barut imparatorlukları içinde milliyetçi, anti emperyal ideolojilerin serpilmesinin 18. yüzyılın ikinci yarısında bunların çoğunu tehlikeli bir duruma getirmiş olduğunu iddia edebilirim. Uzun zamandır yerleşik hükümetlerin, vergi salınması ve toplanması konusundaki açık adaletsizlikleri ortadan kaldırmayarak, sömürücü sınıfların zaman içinde hızla büyümesine izin vermiş oldukları da doğru olabilir. Bunun sonucu, üst düzeyde süreğen bir şekilde yoğunlaşma, (tepenin ağırlaşması), ayrıcalıklılarla ayrıcalıksızlar arasındaki ayrımın giderek keskinleşmesi olmuştur.

Kuşkusuz, koşullar büyük farklılıklar göstermekteydi. Örneğin, 17. yüzyılın başlarından itibaren Hollanda ve İngiliz gemileri, Hint Okyanusu'nda Portekiz İmparatorluğu'nun yerini almaya başladı; Lizbon'un etkin denetiminin karşılaştığı zorluklar, kırlık alanlarda hükûmetin gücünü önemli ölçüde azaltmış olmakla birlikte, çöküşün köylü isyanlarıyla ilgisi yoktu. Japonya'daki Tokugawa rejimi, 18. yüzyıl boyunca enazından dışarıdan emniyet içinde göründü; sonunda çöküşünün nedeni, köylü ayaklanmalarından kaynaklanan bürokratik yıkım değildi. Osmanlı İmparatorluğu ile karşılaştırdığım diğer imparatorluk yapılarını tanımlarken, belki bu kadar köktenci değil, ama yine de önemli nitelendirmeler yapılması gerekir. Çünkü böylesine değişik siyasal yapılar kesinlikle paralel yollar izlememişlerdir.

SANAYİ DEVRİMİ VE AVRUPA'NIN EGEMENLİĞİ

İçte karşılaşılan güçlükler öyle boyutlara ulaşmıştı ki, bu imparatorluk sistemlerinin herbiri, diyelim 1750'lerden sonra Avrupa'nın kuzeybatı bölümündeki sanayi devrimi ve onu izleyen entellektüel, teknolojik ve örgütsel gelişmelerden kaynak alan ardarda Avrupa müdahalelerini savuşturamayacak duruma düşmüşlerdi. 19. yüzyılda Avrupalıların -özellikle de İngiliz ve Fransızların-

kendilerine karşı çıkan yerel direnişleri bastırmak konusunda kazandıkları kolaylık ve hızın boyutu, yalnızca Osmanlıların değil, diğer büyük Asya imparatorluklarının da eşzamanlı olarak kendilerini nasıl bir zayıflık ve çöküntü içinde bulduklarının incelenmesiyle daha iyi anlaşılacaktır.

Benim belirtmeye çalıştığım, burada barut imparatorlukları olarak adlandırdığım imparatorlukların birçoğunu, 19. yüzyılın ortasına doğru, batı Avrupa'nın saldırılarına özellikle açık bırakan, iç gelişmelerinin pekalâ bir tipolojisinin söz konusu olabileceğidir. Kuzeybatı Avrupa'nın gücündeki gelişmeler, kuşkusuz çok etkileyicidir. Bununla birlikte, batının baskılarına karşı Osmanlı, Mançu Moğol ve Japon imparatorlukları tarafından gösterilen etkin yerel direnişin, 1850-1860 gibi yanlızca on yıllık bir süre içinde çöküş nedeninin, hem Asya hem de Avrupalılar açısından açıklanması gerekmektedir. Ya da hiç değilse ben böyle bir öneride bulunuyorum.

KARŞILAŞTIRMALI ÇALIŞMANIN GEREKLİLİĞİ BAZI ÖRNEKLER VE SONUÇ

Bu olasılıkları araştırmak, barut imparatorluklarının her birinin batı ile ilişkilerinin birbirini izleyen evreleri üstüne karşılaştırmalı bir çalışmayı gerektirir. Ben, Osmanlı deneyi ile, Hint Çin ve İspanyol Amerikası imparatorlukları arasında gerçek paralellikler olduğuna inanıyorum. Bu devletlerin yöneticileri ile yönetilenleri arasındaki sosyo-psikolojik açıkların giderek büyümesi, bu devletleri batının saldırganlığı karşısında zayıf düşürmüştür. Makinayla üretilen malların, özellikle dokuma ve metal eşyaların yarattığı rekabet karşısında geleneksel zenaatkâr yaşamının çöküşü, bu üç imparatorluğun ortak paydalarından birisidir. Yukarıda, patlamaya hazır köylü huzursuzlukları doğurduğunu belirttiğim, toprak üzerindeki yerel nüfus baskıları da, bu ortak paydalardandır.

Öte yandan, Japonya ve Rusya'nın, batı Avrupa'nın gelişmelerine ayak uydurmada farklı bir yol izledikleri bir gerçektir. Bu nedenle, Rus ve Osmanlı imparatorluklarının batıyla ilişkilerinin karşılaştırmalı olarak incelenmesi, son derece yararlı bir araştırma konusu olacaktır. Çünkü, Ruslar Türklerin Ukrayna ve Kırım' da ilerlemelerini engelledikleri gibi, Deli Petro döneminde başarılı bir tepeden inme "modernleştirme" hareketini de gerçekleştirmişlerdir. Oysa, Osmanlı askerî kaynaklarını batı Avrupa devletleri ile aynı düzeye getirmek amacıyla IV. Murat tarafından yarım yüzyıl önce başlatılan benzeri bir hareket, başarıya ulaşamamıştır.

Bu başarısızlığın açıklanmasında, genellikle, Murad'ın varislerinin kişiliklerinden yola çıkılmıştır. Murad' ın 1640 yılında ölümünden sonra meydana gelen olayların en akla yatkın açıklaması, belki de bu ögede yatmaktadır. Bununla birlikte, sanırım, Deli Petro dönemindeki Ortodoksluk la, sultanlar zamanındaki - özellikle de 1656 yılından sonra Köprülü uyanışı diye adlandırılan yıllarda- İslâmlığın oynadığı farklı rollerin, daha dikkatli bir biçimde incelenmesi gerekir. Benim düşünceme göre, (ki bu, bir tahminden öteye geçmemektedir) Deli Petro, Ortodoksluk içindeki Eski İnanış hizipleşmesini kışkırtmak yoluyla, bedeli yüksek, köktenci yeniliklerinin halk arasında uyandırdığı hoşnutsuzluğu, siyasal açıdan daha hoşgörüyle karşılanabilir olan ölümden sonra yaşam konusunda (eskatologya) yönlendirebilmiştir; buna karşılık sultanlar, Müslüman geleneklerle bağlarını koparamamışlar ve belki bu durum Köprülü Mehmet'in iktidara geçtiği dönemde, benimsenmiş dinsel inançlara ters düşen derviş etkileriyle bezenmiş eski gazi ruhunun, yeniçeriler ve devlet yönetiminin diğer birimleri arasında yaygınlaşmasına yol açmıştır. Eğer öyleyse, bu politika değişikliği, Osmanlı hükûmetinin, Tanrımerkezli insan ve toplum kuramına, eskiye oranla çok daha sıkı bağlanmasına neden olmuştur. Bu kurama göre, insanın bütün çabalarının başarı ya da başarısızlığı, tümüyle ve doğrudan doğruya Tanrı'nın sorgulanamaz iradesine bağlıdır. İnsanlar bu kurama içtenlikle bağlı oldukları sürece, askerî ya da herhangi türden bir reform çabası, elbette son derece anlamsızdır. Tanrı'nın kayrasından yararlanmanın çok daha olası bir yolu, zaferlerle dolu geçmişin gelenek ve göreneklerine olabildiğince sadakatla dönmektir.

Böyle bir düşünsel tutum, *à la russe* (Rusvâri) reform çabalarını anlamsız kılmaktaydı. 1656 yılından başlayarak bu tutumun gerçekten egemen olması -Köprülü'nün eski gazi ruhunu yeniden canlandırmak amacıyla başta harcadığı çabaların başarıya ulaşması, bu kanının, Osmanlı hükûmetinin en yüksek kadroları arasında tutulması için gereken ivmeyi oluşturmuştur- 18. yüzyılda Rus ve Osmanlı devletlerinin, batı Avrupa ile ilişkiler konusunda belirleyici tepki farklılıkları göstermelerini tamamıyla anlaşılır hale getirmektedir.

19 ve 20. yüzyıl Osmanlı ve Türk tarihinin de, karşılaştırmalı çalışmalarla aydınlatılabileceğine inanıyorum; fakat burada, bu dönemi inceleyebilecek kadar zamanım yok.

Bu nedenle, Osmanlı tarihinin, tarihçiler açısından en verimli alanlardan biri olduğunu belirterek, sözlerime son veriyorum. Dil ve kavramlar açısından yeterli her hangi bir araştırmacı çok önemli bulgulara varabilir. Yazma derlemesi ve hükümetin yapı ve uygulamalarına ilişkin temel gerçeklerin yeniden ortaya konmasından ekonomik, sosyal ve entellektüel tarihin son derece geniş alanlarının keşfedilmesine kadar, daha yapılacak pek çok iş vardır. Ondan sonra da, bütün bu bilgiler karşılaştırmalı dünya tarihi çerçevesine oturtulabileceklerdir. Üstelik bu, Türk, Bulgar, Yunan, Sırp, Alman, Fransız, İngiliz, Rus, kısacası hangi ulustan olursa olsun, bütün araştırmacılara -hatta Amerikalılara bile- yer olan bir alandır.

** Osmanlı İmparatorluğu'nun eski dönemlerini incelemenin dışında tutuyor ve İmparatorluğu 1402 yılındaki Ankara yenilgisinden sonra yeniden kurulmuş olarak kabul ediyorum. Osmanlı İmparatorluğu'nun bundan önceki dönemi, diğer gazi devletlerinin tarihiyle birleşmekte ve benim önereceğim nitelendirmenin dışında kalmaktadır.*

[1] *William H. McNeill*, The Rise of the West *(Chicago, 1964)*

Posta tarihi ve kapitülasyon postaneleri II

Yük. Müh. SALİH KUYAŞ

Osmanlı İmparatorluğu'nun çağdaşlaşma çabaları arasında en önemlilerinden biri de, hiç şüphesiz, 1840 yılında gerçekleştirilmiş olan "Posta hizmetlerinin modernizasyonu" dur. Bu belki de bir tesadüf eseri ilk posta pulunun uygulamaya konduğu yıldır. Bizde ilk posta pulunun çıkarılmasına daha 23 yıl vardır. Gerek ilk posta pulumuzun çıkarılış yılı olan 1863 yılına kadar ve gerekse 1874'de Bern'de tesis edilen "Uluslararası Posta Birliği" *(Union Postale Universelle= UPU)* dönemine kadar Osmanlı Postaları çağdaş hale getirilmiş, ancak yeni teknoloji gerektiren buharlı vapur işletmeciliğinden yoksun olduğumuzdan, deniz yolu ile yapılması gerekli önemli miktarda posta taşımacılığı için o devirde faal bulunan muhtelif yabancı vapur kumpanyalarından istifade edilegelmiştir. Bunlar: en başta Avusturya Lloydu (Lloyd Austriaco) ile, ROPIT (Rus Buharlı Gemi ve Ticaret Şirketi), Paquebots Mediterranéens (Fransız Pake Kumpanyası), Piroscaffi Postali Francesi (Fransız Posta Vapurları), Khedivial Mail Line (Hıdivyal Posta Vapurları) ile İstanbul ile Marmara denizi arasında ve Ege kıyılarında Antalya'ya kadar gidip gelen irili, ufaklı vapur kumpanyalarıdır.

1874'de aktedilen Uluslararası Posta Birliği'nin kurucu üyelerinden olan Osmanlı Devleti, bu kongrede posta imtiyazlarına itiraz ederek bunların kaldırılması için ilk ciddî teşebbüsüne girişmiştir. Bu kuruluş kongresi kendini bu konuda selâhiyetli (?) addetmemiş, bunu takibeden ısrarlı çalışmalar sonucunda yukarıda da değindiğimiz gibi, 1881 tarihinde Mısır ve Yunan postaneleri ve 1883 yılında da İtalyan postalarının kaldırılmasına muvaffak olunmuştur. Ancak o devirde "düvel-i muazzama"yı teşkil eden Almanya, Avusturya, Fransa, İngiltere ve Rusya'ya söz geçirebilmek mümkün olamamıştır. Bu postaneleri lâğvetmek için kararlı olan hükûmet devamlı gayret gösteriyor ve zaman zaman zecrî tedbirler almak durumuna geliyorsa da, İstanbul'daki sefirlerin müdahalesiyle alınan bu tedbirler derhal kaldırılıyor ve giderek Osmanlı Devleti yarı sömürge durumuna getiriliyordu. Yabancı postaların faaliyetine karşı önemli teşebbüslerden biri asır başında Selânik'i Batı Avrupa'ya bağlıyan demiryolunun açılışı sırasında yapılmış ve bu hatta yabancı postalara ait posta torbalarının taşınmıyacağı imtiyaz sahibi devletlere bildirilmişti. Ancak bu önemli girişim de beklenen sonucu vermemiş, Avusturya ve Rusya'nın gayet şiddetli ihtar ve müdahaleleri ile bu karardan derhal geri dönülmüştür. Ve dahası, sonuç olarak İngiltere de Selânik'te postanesini açmıştır.

Osmanlı Posta İdaresi, devletin egemenliği prensipleri ile asla bağdaşmıyan bu uygulamalarla siyasal yönden başa çıkamıyacağının anlaşılması üzerine 1901 yılında yeni bir uygulamaya geçmiş ve yabancı ülkelere gidecek posta maddelerinde kullanılmak üzere "haricî" adı altında tenzilâtlı satışa tâbi pullar bastırmıştır. Böylece Osmanlı Devletinin posta idaresi kendi ülkesinde, devletin egemenliğini hiçe sayarak faaliyette bulunan yabancı postalara karşı diplomatik ve hukuksal yollardan mücadele etmek yerine ticarî rekabete girişmek zorunda bırakılıyordu. Bu girişim dünyanın hiçbir yerinde hiçbir devirde görülmemiş bir uygulamadır.

Üst sırada (soldan sağa): 1905, 1908, 1909 ve 1913 yıllarının pulları. Alt sırada: 1901 yılı "haricî" (solda) ve "dahilî" (ortada) serileri; 1914 pullarından (sağda).

1901 yılında tedavüle çıkarılan ve Sultan 2.Abdülhamit'in tuğrasını taşıyan pul serisi iki ayrı dizaynda basılmış (yanda), bunlardan filâtelistlerce "haricî seri" diye isimlendirileni %20 iskonto ile haricî gönderilerde kullanılmak üzere satışa vazedilmiştir. Bu uygulama bunu takibeden: 1905,1908,1909 ve 1913 yılları emisyonlarında kullanımı en fazla olan 4 pul üzerine (ب= b) harfinin basılması şeklinde devam ettirilmiştir. (ب= b) harfinin anlamı, "bey'iye " yani bir nevi acentalık tenzilâtı anlamına gelen kelimenin ilk harfidir. Bu uygulamaya, 1914 de Londra'da bastırılan emisyonun 5 pulu üzerine bir yıldız (★) sürşarjı yapılarak devam edilmiş ve nihayet Bâb-ı Alî'nin müttefiklere karşı harbe girdiği 1 Ekim 1914 (18

Tefrikamızda sözü edilen dönemde Sirkeci'deki Büyük Postanenin önü.

1330) tarihinde "İmtiyazat-ı Ecnebiyyenin Lâğvı" isimli bir kanun çıkartılarak tüm yabancı postaların kapatılması ile bu uygulama son bulmuştur. Bu vesile ile de posta idaresi gene 1914 Londra emisyonunun 7 değeri üzerine "İmtiyazat-ı Ecnebiye'nin Lâğvı-1330" ibareli bir sürşarj yaptırarak tedavüle koymak suretiyle bu çok önemli olayı tüm dünyaya bu anma serisiyle ilân etmiştir.

Türkiye'de muntazam postaların kuruluş tarihi olan 1840 yılından harbe giriş tarihimiz olan 1914'e kadar, yukarıda açıkladığımız bir iki istisnası ile, yabancı postaların faaliyetine karşı yapılan girişimler hiçbir zaman başarıya ulaşamamış, ancak Birinci Dünya Savaşının başlaması ile, yani yeni bir gailenin yüklenilmesiyle bu badireden kurtulunmuştur. 1914 yılında birinci perdesi kapanan yabancı postalarla mücadele döneminde, en çok postaneye sahip Avusturya postalarına karşı da elde edilmiş küçük bir başarıyı zikretmeden bu bahsi kapamak istemiyorum. Avusturya hükûmeti ile yapılan ve yıllar süren müzakereler sonucu, 1909 yılında, Avusturya postanesinden başka yabancı postane bulunmayan Edirne, Çeşme, Gelibolu, Karaağaç ve Tekirdağ postanelerinin kapatılmasına Avusturya hükûmeti razı olmuştu.

Böylece 1 Ekim 1914'de kesin surette kapatılan yabancı postaneler, bu kez yenilgimiz ile sonuçlanan Birinci Dünya Savaşının hitamını takiben, elimizde kalan İstanbul, İzmir ve Antalya gibi şehirlerde, galip işgal devletleri tarafından hem askerî ve hem de sivil postaneler olarak tekrar açılmıştır. Ancak Büyük Kurtarıcı Atatürk'ün yönettiği İstiklâl Savaşımız ve kesin bir zaferle son bulan millî mücadelemizin politik sonuçlarının alındığı 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Antlaşması sonunda bir daha gelmemek üzere tarihe malolmuşlardır.

Bugün dünya filâtelisinde çok önemli bir yeri olan ve birçok ileri koleksiyoncunun hayalinde yaşattığı Lövan Postalarının mahsulü olan pullar ve dokümanlar, bizler indinde de çok önemli olan filâtelik değerleri yanında daima ibret dolu bir hatıra olarak bazılarımızın koleksiyonlarında ve fakat hepimizin hafızasındaki yerlerini koruyacaklardır.

Posta tarihi ile ilgili dizimizin ilk kısmını teşkil eden Lövan Postaları bölümünü bitirmeden, ilginç ve ilginç olduğu kadar da ibret verici olan birkaç belge ile bazı rakamsal verileri okurlarımızın bilgilerine sunmak istiyorum.

1909 yılında Kudüs şehrinde muhtelif postanelerin sattıkları pulların tutarı şöyledir:

Avusturya Postanesi 250.000 Fransız franklık,

Rus Postanesi 100.000 Fransız franklık,

Alman Postanesi 60.000 Fransız franklık,

İtalyan Postanesi 15.000 Fransız franklık,

Türk Postanesi ise ancak 20.000 Fransız franklık pul satmıştır.

Toplam olarak satılan pul bedeli olan 445.000 Franklık gelirin ancak %4,5'ini bu yerin asıl sahibi elde edebilmiştir. Bu da kapitülasyonların, haysiyet kırıcı işlevi yanında ülke ekonomisine ne büyük bir darbe de indirdiğini göstermesi bakımından açık seçik bir misaldir.

Okurlarımıza sunmak istediğim diğer iki belge de dünya durdukça ibretle izlenmeleri gereken belgelerdir.

Yukarıda muhtelif kereler Osmanlı Devletinin kendi topraklarında faaliyet gösteren yabancı postalara mani olmak için uzun yıllar savaşım vermiş olduğunu vurgulamış ve fakat otoritenin zayıflığı yüzünden bunda başarılı olamadığını belirtmiştim. Yabancı literatürden edindiğimiz bilgiler maalesef bu zayıf devletin otoritesinin ancak kendi vatandaşlarının bu postaları kullanmalarına mâni olmaya yönelik çalışmalardan ileri gitmediğini gösteriyor. 1888'de Şark Şimendüfer kumpanyası işletmeye açıldığında, tıpkı Selânik hattı açıldığında yapıldığı gibi, Türk makamları yeni demiryolu hattında yabancı postalara ait torbaların taşınmasını menetmişti. Buna karşı yabancı postalar da kendi tedbirlerini almışlar ve özellikle Avusturya makamları Avusturya Lloyd kumpanyasının Türk postasını taşımasını yasaklama kararı almıştı. Bu ise Türk postalarının İmparatorluğun birçok yöresindeki hizmetlerinin felc olması sonucunu doğuracak bir uygulama oluyordu. Tabiî netice olarak Merkezî Hükûmet bu kararından vazgeçmiş ve geçici müsaadeler kisvesi altında yabancı postalara bir kere daha boyun eğmek durumunda kalmıştı. İşte bu durum ile, daha yukarıda Selânik demiryolu için açıkladığımız olaylara benzer bir durum da Yafa-Kudüs tren yolunun açılması sıralarında vuku bulmuş ve Osmanlı Devleti bu hatta yabancı posta kolilerinin taşınmıyacağını ilgili devletlere bildirmiştir. Buna karşı imtiyaz sahiplerinin başvurdukları yolları açık seçik belgeleyen bazı mektupların tam metinlerini ibret verici dokümanlar oldukları için yazımıza eklemeyi faydalı buldum.

Belge I

TRİYESTE AVUSTURYA
POSTANESİNDEN
KUDÜS AVUSTURYA
KONSOLOSLUĞUNA

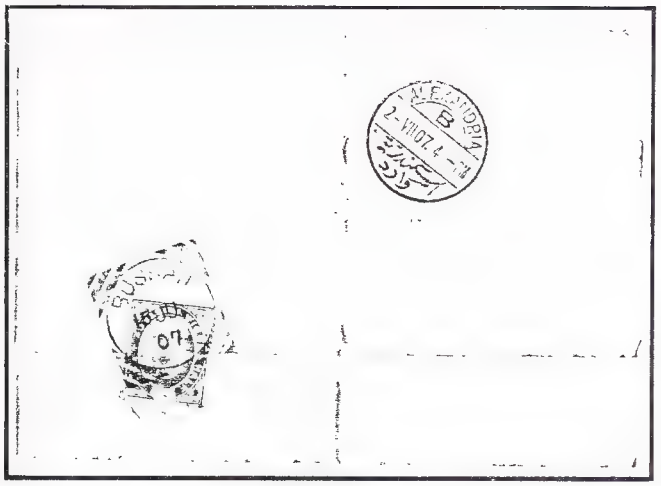

1

2

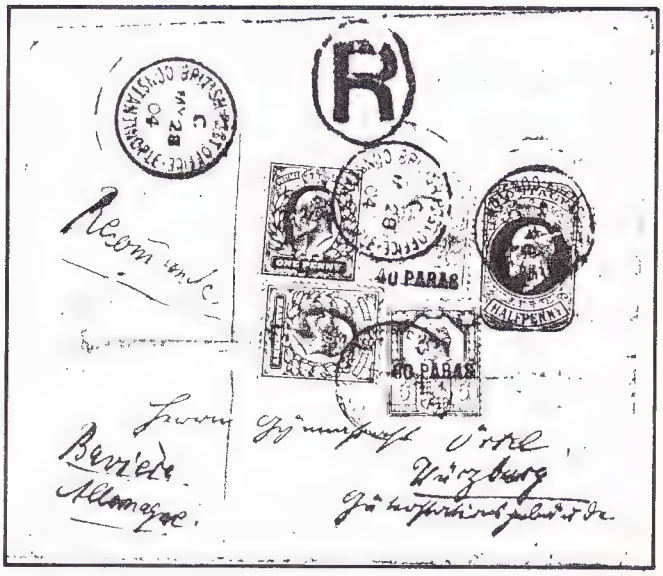

3

1. İngiliz (Hindistan dominyonu) Postası ile Basra'dan İskenderiye üzerinden Trablusgarp'a postalanmış mektup. Zarfın sol alt tarafında İskenderiye transit damgası.

2. Avusturya Postası ile Samsun'dan Trablusgarp'a postalanmış mektup. Mevrude damgası Trablusgarp'taki İtalyan Postanesinin damgası.

3. İstanbul'daki İngiliz Postası ile Almanya'da Würsburg'a postalanmış gazete bandı.

13 Nisan 1892

"Yafa'daki Avusturya postanesinin 22 Mart 1892 tarih ve 110 no.lu raporuna göre Yafa-Kudüs demiryolu Eylûl ayında açılacaktır. Adı geçen postaneden bildirildiğine göre Osmanlı hükûmeti demiryolu işletmesine yabancı postaneler tarafından verilecek hiçbir gönderinin kabul edilmemesi yolunda talimat vermiştir. Gerçekleşmesi halinde bu yasaklamanın Yafa'daki Avusturya postanesi için son derece kötü sonuçlar doğuracağı aşikârdır.

Gelecekte Yafa-Kudüs demiryolunda Avusturya postasının taşınması sorununun bu kadar erken bir tarihte resmî görüşme konusu edilmesinin sakıncalı olup olmıyacağı hakkında, ya da Osmanlı hükûmetinin bu konudaki tutumunun kesinleşip, sorunun tartışılabilir bir açıklık kazanmasını beklemenin daha uygun olup olmayacağı hakkında kıymetli görüşlerinizi bildirirseniz minnettar oluruz."

Belge II

AVUSTURYA'NIN KUDÜS KONSOLOSU GENERAL VON KWIATKOWSKI'DEN İSTANBUL'DA AVUSTURYA BÜYÜKELÇİLİĞİNE

4 Mayıs 1892

"Buradaki sekiz aylık görevim sırasında edindiğim izlenime göre Yafa ve Kudüs'teki postanelerimiz ticaret ve gidiş-gelişin artması nedeniyle çok yararlı kamu hizmeti görmektedirler.

Halk, mektupların çabuk ve düzgün taşındığını şükranla doğrulayıp, paket ve posta havalesi servislerimizi de memnuniyetle kullanmaktadır. Bölge valisi İsmail Paşa bile postalarımızın hizmetlerinden memnuniyetle yararlanmaktadır.

Ancak, bu faydalı kuruluş yeni bir engelle karşı karşıyadır. Yeni demiryolu sonbahar başında tamamlanıp işletmeye açılacaktır. İmtiyaz belgesinde -diğer bütün Türk imtiyazlarında olduğu gibi- bu bölgede çalışan yabancı posta idarelerinin paketlerinin taşınmayacağı yolunda bir paragraf vardır. Uygulandığı takdirde bu madde posta idaremiz için çok kötü olacaktır.

Ekselânsları mutlaka hatırlayacaklardır ki, yabancı posta paketlerinin taşınması konusunda bu tür bir zorluk İstanbul-Edirne-Sofya-Belgrat ve Selânik-Üsküp arasındaki demiryolları ilk hizmete açıldığı zaman da ortaya çıkmış, Ekselânslarının kişisel girişimleri sayesinde başarıyla ortadan kaldırılmıştı.

Ekteki nottan da anlaşılacağı gibi Triyeste'deki posta idaresi başkanlığı posta hizmetlerimizin çok ciddî bir zarar görmesinden çekinerek, Ekselânslarının posta paketi taşımacalığımızın herhangi bir zarara uğramadan İstanbul-Selânik hattında olduğu gibi teminini sağlamak üzere etkinizi kullanmanız için başvurmaktadır."

Ve bu tür yazışmalar bu minval üzerine devam ediyor...

Bu belgelerin ve özetlemeye çalıştığım hususların ortaya çıkardığı gerçek üzerinde bütün ulusumuzun, özellikle genç kuşaklarımızın ibretle durmaları gerektiği kanısındayım. Bir ulusun egemenliğinin kayıtsız ve şartsız olarak o ulusa ait olmasının erdemini belirleyen bu olaylar tarihte vuku bulmuş ve fakat günümüz koşullarında anlaşılması bile güçlük arzeden bir vakıalar dizisidir. Yaşadığımız bugünkü mutlu ortama gelmek hiç de kolay olmamış, 200 yıl süren posta kapitülasyonlarının da kaldırılması Büyük Kurtarıcımız Atatürk'ün parlak dehâsı, ulusuna olan güveni ve ulusunun da onun liderliğinde benliğine kavuşması sonucu gerçekleşmiştir●

ORHAN ŞAİK GÖKYAY

Şeyh Bedreddin'in Babası Kadı mı idi?

Şeyh Bedreddin'in soy kütüğünü veren kaynaklar, onun babasının adının İsrail olduğunu söylemekte ve kendisini Selçuklu soyundan göstermektedirler. Gerçi, Büyük Selçuklu İmperatorluğunu kuran Selçuk'un oğulları arasında daha çok Arslan Yabgu diye adlandırılan bir İsrail vardır[1]). *Et-urâza fi'l-hikâyet's-Selçûkiyye,* İsrail'in Selçuk'un oğullarından en değerlisi, en kahramanı olduğunu sayfalarca anlatmaktadır[2]). F. Babinger'in, Şeyh Bedreddin için düzenlediği soy kütüğünün, bana kalırsa, tarihçe inanılır bir yanı olmasa gerektir[3]). Bu kütük, Taşköprüzade'nin *Şakâyıku'n-Nu'mâniyyesi'*ne ve Bedreddin'in torunu Halil b. İsmail'in onun için yazdığı menâkıbnâmeye uygun görünüyor. *Şakayıku'n-Nu'mâniyye'*de, Şeyh Bedreddin'in atalarından birinin Selçuklulara vezir ve kendisinin Sultan Alâeddin Selçukî (Anadolu Selçuklularındaki üç Alâeddin'den hangisi'nin?) kardaşının oğlu olduğu söylenmektedir. *Şakâyık* bu bilginin başında "yukal" (rivayet edilir ki) dediğine göre, bunun bir söylenti olduğunu, pek te inanmayarak belirtmektedir. Mecdî de, *Şakâyık* çevirisinde, bunu olduğu gibi tekrarlamakta ise de bunun bir söylenti olduğuna işaret etmemektedir[4]).

Oysa, bu konuda tek kaynak olan *Tezkire-i Aksarâyî*'de, adı geçen sultanın kardaşı-oğlu olmak üzere, bu adda bir kimse görülmediği gibi *et-Tabakâtı's-seniyye fi Terâcimi'l-Hanefiyye'*de ve *Târîh-i Cennâbi'*de yalnız Şeyh'in atalarından birinin Selçuklulara vezirlik ettiği söylenmekte olduğundan İsrail'in Selçuk soyundan gelmediği gerçek sayılabilir[5]).

İsmail Hakkı Uzunçarşılı da Bedreddin'nin babasından söz ederken "Anadolu Selçukluları hükümdarı Alâeddin Keykubad'ın neslinden imiş" diyerek bu söylentiye inanmadığını belirttiği gibi, sayfa altındaki çıkmada saltanat kurmak için meydana çıkanlar ve muvaffak olanlar bu hareketlerini meşrû göstermek için kendilerinin eski hükümdar sülâlelerinden birisine mensup olduklarını iddia edegelmişler ve bunu isbat için silsilenameler tertip ettirmişlerdir, Menâkıb-ı Şeyh Bedreddin müellifinin Şeyh Bedreddin'i Selçukîlere mensup göstermesi de bu kabilden olsa gerektir diyerek bu söylentiye inanmadığını açıklıyor[6]).

Şeyh Bedreddin'in soyunun Selçuk Sülâlesinin belli, kahramanlıklarıyla ün almış bir kişisi olan İsrail'e bağlanmasını, bundan dolayı şüphe ile karşılamak yerinde olur, sanırım. Gerçekten de, menâkıb okunduğu zaman, Şeyh Bedreddin'in soy kütüğünün, oldukça karışık olduğu görülür. Bedreddin'in dedesi olarak gösterilen Abdülaziz'in, Mevlânâ'nın meclisine devam eden ve kerametler gösteren bir savaşçı ve ceddinin Bağdat İli'nden olduğu, Konya'da doğduğu, Selçuklulara neslen vezirlik etti-

---

[1]) *Stanley Lane-Poole,* The Mohammedan Dynasties, *Türkçe çevirisi,* Düvel-i İslamiyye, *İstanbul, 1925, s. 209, 218, 451; İbrahim Kafesoglu,* İslam Ansiklopedisi, *"Selçuklular" maddesi, X, 365 v.d.*

[2]) *Mehmet Şerefeddin (Yaltkaya) çevirisi,* Milli Tetebbular Mecmuası, *C. I, sayı 2, mayıs-haziran 1331, s. 280 v. dd.*

[3]) Der Islam, *Elfter Band, 1921, Berlin W. 10 und Leipzig, s. 21.*

[4]) Şakâyık *çevirisi, s. 71*

[5]) *Mehmet Şerefeddin (Yaltkaya),* Sımavna Kadısı-oğlu Şeyh Bedreddin, *İstanbul, Evkaf-ı İslâmiyye Matbaası, 1341-1925, s. 4.*

[6]) Osmanlı Tarihi, *Cilt I, ikinci baskı, Ankara 1961, s. 360 v. d.*

ği, amcası tahta çıkınca kaçıp Abbâsîlere sığındığı, Halife Mu'tasım'ın kendisini şeyhülislâm eylediği...[7]) anlatılmaktadır. Halil'in bu menâkıbnâmeyi, birtakım söylentilere dayanarak yazdığını, bu yüzden de içinde güvenimizi sarsan ifadelere rastlandığını görüyoruz[8]). F. Babinger ise, bizim bu yoldaki şüphemizi büsbütün haksız buluyor[9]).

*Şakâyık'*ı Türkçeye çevirenlerden Bağdatlı Hâki, Şeyh Bedreddin'den söz ederken "vâlidi kal'a-i mezbûrede (Sımavna'da) asker-i müslimîne bey olmuşlar" demekle yetinerek onun oraya kadı olduğunu söylemiyor[10]). Buna karşılık Takıyyüddin'in *Tabakât*'ında ise, onun Sımavna kadısı olduğu söylenmekte, oranın beyi olduğu söylenmemektedir[11]). Burada

كان ابوه فى عنفوان شبابه مكباً على طلب العلم

ifadesinden ben, Şerefeddin (Yaltkaya) in "pederi gençliğinde ilim tahsiline düşkün idi" anlamını çıkarmasına katılmayarak, buna, Şeyh Bedreddin'in babası, oğlunun çocukluğunda, onun öğrenimine çok önem vermişti, diye alıyorum. Netekim Taşköprüzade, Bedreddin'in çocukluğunda ilk bilgisini babasından aldığını ve Kur'an-ı Kerîm'i ezberlediğini söylediği gibi, Mecdî de "ilk öğrenim yaşına geldiği zaman babasından okuyup yazmaya başlayıp" demekte ve Mebânî-i ulûmu, demek ki ilk bilgileri Şahidî'den aldığını bildirmektedir.

İsmail Hakkı Uzunçarşılı, onun okuyup yazmayı ilkin babasından öğrendiğini hiç söylemeden, doğrudan, Bedreddin'in tahsil çağına gelince Bursa'ya geldiğini söylüyor[12]).

Bedreddin'in babasının kadı olmadığını, onun bu yolda yetişmediğini, Hacı İlbeyi'nin yanında, Dimetoka ve çevresini fethe giden gazilerden biri olduğunu, ileri sürmek için, sanırım birtakım tanıklar gösterilebilir. Bunları şöyle sıralıyabiliriz:

a) *Şakâyıku'n Nu'maniyye*, İsrail'den söz ederken onun Sımavna'da kadı, sonra da müslüman askerleri üzerine bey olduğunu söylüyorsa da Mecdî onun "Sımavna'da mîr ve vali olduğundan başka kâdî dahı nasb olundu", demekle kadılığının -eğer gerçekten kadı idiyse- ona sonradan verildiğini yazıyor.

b) İdris-i Bitlîsî'ni *Heşt Bihişt*'inde, Bedreddin üç yerde

1 كان ابوه فى عنفوان شبابه مكباً على طلب العلم
2 قاضى بدرالدين محمد مشهور بسماونه
قاضى ، موسوم بموكا بدرالدين محمود صماونه اوغلى
3 قاضى بدرالدين محمود صماونه اوغلى

diye geçiyor. Burada babasının kadılığından söz yoktur[13]).

c) H. J. Kissling, Sımavna için, Edirne yakınında, eski yunan köylerinden

εἰς 'αππὸ βουνὸ

tekabül eden küçük bir köydür, diyor[14]) Kreutel, Dimetoka'dan uzak olmayan bir köy olduğunu söyledikten sonra bunu Sımavuna diye okuyor[15]). İsmail Hakkı Uzunçarşılı Samavna, yahut halk arasındaki adıyla Samona diye yazıyor[16]). Raif Yelkenci, elindeki yazmada, Bedreddin'in doğum yeri için

اورنه قريه سى مرجع نام آب روان
جوارنده سيماو القاب قصبه

dendiğini söylüyor[17]). Mehmet Şerefeddin (Yaltkaya), *Mehâmmül'l-fukahâ* sahibi Edirneli Kâmi Efendi ile *Tabakâtü's-seniyye* sahibinin Samavna'nın Edirne kırında[18]) olduğunu söylediklerini kaydettikten sonra, 1860'da basılmış Atlas Dufor'da, burasının Edirne kırında gösterildiğini bildiriyor[19]).

Şimdi asıl önemli olan bir belgeye geliyorum. İstanbul'da, Başbakanlık Arşivi'nde, 77 numarada, 925 (1519) yılına ait olup, Edirne Livası'nın nüfus hâsılat ve evkafını mübeyyin mufassal tahrir defteri'nin 169-171 inci sayfalarında bu köy

سيماونه

olarak geçmektedir. Bu defterde (s. 169-171) Sımavna'nın müslüman ve reâyâ haneleri adlarıyla ayrı ayrı gösterilmiştir. Buna göre bu köyde 35 hane müslüman ve 17 hane hıristiyan vardır, demek ki Sımavna o tarihte elli iki hanelik bir küçük köydür[20]). Elli haneli bu kadar küçük bir köye, o tarihlerde bir kadı tayin edilmiş olması bana çok uzak görünüyor. Gerçi bir kazâ merkezinde, askerlik işleri dışında kalan idarî, hukukî ve mahallî işlerin kadılar tarafından görüldüğünü düşünerek Bedreddin'in babası için, bugüne kadar sürüp gelen kadı unvanı uygun görülse bile bunu engelleyen sebepler vardır:

1.— Sımavna gibi elli hanelik bir küçük köyde kadı değil, ondan daha aşağı rütbede ve onun buyruğunda olan bir naip bile düşünülemez.

2.— Yukarıda görüldüğü üzere, Bedreddin'in babasının kadı olabilmesi için gerekli olan bir öğrenime ve bilgiye sahip olduğunu gösteren güvenilir bir dayanak yoktur.

---

[7]) Sımavna Kadısı-oğlu Şeyh Bedreddin Manâkıbı, *yayımlayanlar: Abdülbaki Gölpınarlı — İsmet Sungurbey, Eti yayınevi, 1967, s. 5 v. dd.*

[8]) *Aynı yer, s. 11, beyt 155.*

[9]) *Aynı yer, s. 21*

[10]) *İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, Nr. 15, s. 17 v. d.*

[11]) *Mehmet Şerefeddin (Yaltkaya), aynı yer, s. 52, çıkma - 1.*

[12]) *Aynı yer.*

[13]) *Mehmet Şerefeddin (Yaltkaya), aynı yer, Farsça metin, s. 74, 75, 76.*

[14]) İslam Ansiklopedisi, "*Bedreddin Kadı Samawna*"maddesi, *s. 860.*

[15]) *Van Hirtenzelt zur hohen Pforte.*

[16]) *Aynı yer, s. 339.*

[17]) *Raif Yelkenci, "Şeyh Bedreddin kimdir, nerede doğmuştur, gençliği, akide ve inanışları, eserleri ve ölümü"* Tarih Dünyası *Cilt II, sayı, 18, s. 751.*

[18]) *Sanırım bu bir dizgi yanlışı olacaktır, doğrusu* kurbünde *olmalıdır.*

[19]) *Aynı yer, s. 6.*

[20]) *Başbakanlık Arşivi'nde 1070 numaralı tapu defterinde, Şeyh Bedreddin zaviyesine ait iki vakfiyye sureti vardır. Bunlardan birincisinin (s. 148) vâkıfı ise, doğrudan zaviyenin sahibi olan Şeyh Bedreddin'dir. Bu ikinci vakfiyyenin tarihi 816 yılı Zilka'desinin sonlarıdır.*

3.— Bedreddin'in babası, Osmanlı kuvvetlerine kumanda eden Hacı İlbeyi'nin yanında, Dimetoka'nın fethinde bulunmuş olan gazilerdendir[21]).

4.— Halil'in menâkıbnâmesinde, gerek onun soy kütüğünde geçen Abdülaziz ve Abdülmümin olsun, gerek kendisi olsun, hep gazi diye anılmaktadır. Orada, gemi ile Rumeliye geçenleri sayarken, Halil, Gazi Ece, Gazi İsrail, Gazi Abdülmümin'i sıraladıktan sonra Hacı İlbeyi için bu sıfatı kullanmıyor, bunların hepsinin Rumeli'ye il beyi olduklarını söylemekle yetiniyor[22]).

Bir yerde İsrail için, Hacı İsrail diyor[23]). İki yerde onun âlim olduğu söyleniyor: Biri Dimetoka alındıktan sonra, içlerinde âlim olarak İsrail bulunduğu için ganimeti onun bölüştürdüğü[24]), ikincisi de, Şeyh Bedreddin Kuds'e gittiği zaman, orada, onun atasının âlim ve neslinin de Selçuk soyu olduğundan ötürü ağırlandığıdır.

Şimdi bir soruya sıra gelmiştir: Bedreddin'in babası, kadı değilse, bu unvan nereden geliyor? Bilindiği gibi ve menâkıbda da görüldüğü üzere, İsrail, Hacı İlbeyi'nin maiyyetinde, Dimetoka'nın fethinde bulunmuştur. Bundan dolayı o hep "gazi" diye sıfatlandırılmaktadır. Onun bu savaşta Sımavna'yı fetheden bir gazi olduğunu ve bunu mükâfatlandırmak için kendisine bu köyün tımar olarak verildiğini düşünmek, bana, daha akla yakın görünüyor. Buna göre de onun bu unvanını Sımavna Kadısı değil, Sımavna Gazisi diye düzeltmenin doğru olacağını düşünüyorum.

Menâkıbnâmede, yukarıda gösterilenlerin dışında onun bilgin olduğuna dair bir kayıt yoktur. Bu iki kayıt ta, kendisine kadı unvanını yakıştırmak için yeterli değildir, o daima Gazi İsrail'dir.

Menâkıbnâmede, asıl üzerinde durulmasını gerekli gördüğüm bir başka kayıt var. Orada *Gazi İsrail* için *kâzı'l-kuzât* deniyor[26]). Ulemaya verilecek en yüksek rütbeyi gösteren bu tabir halifelik zamanında ve başka islâm memleketlerinde, bunlar arasında Selçuklularda kullanılmış bir unvandır. Osmanlılarda kullanılan bir tabir değildir. Öyle ise bunu *kâzı'l-kuzât* değil de *gâzi'l-guzât* (gaziler gazisi) diye anlamak doğru olur. Bu ikincisi Osmanlı tarihlerinde çok yaygın bir övgüdür. "Gayın" ile başlayan kelimelerin halkın dilinde 'kaf" olarak söylenişinden başka bir açıklanması yoktur bunun.

Menâkıbnâmede, düşündüğümüzü destekleyen bir başka dayanak daha buluyoruz. Oradan öğreniyoruz ki İsrail, Sımavna'yı aldıktan sonra oraya yerleşmiştir; akşama kadar sırtında zırhıyla çift sürmektedir[27]). Kendisini tehlikede görmekte ve çok sıkıntı çekmektedir. Onun yaptığı iş, herhalde kadıya düşen bir iş değildir. İsrail, Edirne alınıncaya değin Sımavna'da kalmış ve Edirne alındıktan sonra oraya göçmüştür. Edirne'de ne yaptığı menâkıbnâmede bize söylenmiyor. Eğer gerçekten kadı olsaydı, orada da buna benzer bir vazifesi olmak gerekmez miydi, diye düşünülebilir.

Türkçede *Kâzı'l-Kuzât*'ın *gâzi'l-guzât*'tan ve *kâzi*'nin *gâzi*'den bozma olabileceğini gösteren tanıklar hiç te az değildir.

a) Önce söyliyelim ki Arapçadaki *kâdî* kelimesi Osmanlı Türklerinin dilinde *kâzî* diye söylenmektedir. Meâli'nin şu beytine bakalım:

Bir uğurdan bizim arık kazı
Büsbütün yidi bir semiz kazı[28])

b) Dedem Korkut kitabı gibi çok eski metinlerde "gayın" harfinin "kaf" ile yazıldığını, demek ki öyle de söylendiğini görüyoruz. Orada

قایری	yerine	غیری
قضب ایدرم	yerine	غضب ایدم
قضب ایتمه	yerine	غضب ایتمه
قزاب ایلیه	yerine	غضب ایلیه
قزاب اوله	yerine	غضب اوله
قزوات	yerine	غزوات

yazılmıştır.

c) Bugün de gerek konuşma dilinde, gerekse, yazı dilinde, özellikle kelime başındaki "gayın" harfinin Türkçede "kaf" ve "ge" harfinin "ke" olarak söylenip gitmekte olduğuna istenildiği kadar tanık bulunabilir[35]). Ben verdiğim örneklerin, öne sürdüğümüz ihtimali, kesin sayılmasa bile, yeterince destekleyeceğini umuyorum. İşte onlardan birkaçı:

Gayrı yerine *kayrı; gayb etmek* yerine *kaybetmek; gamze* yerine *kamze; garaz* yerine *karaz; gasb etmek* yerine *kasb etmek; gavga* yerine *kavga; galebelik* yerine *kalabalık; galiba* yerine *kaliba; gayret* yerine *kayret; gudde* yerine *kudde; gıda* yerine *kıda; gaddarlık* yerine *kaddarlık; gınâ gelmek* yerine *kınâ gelmek; gaseyan* yerine *kaseyan; gonca* yerine *konca; gaz yağı* yerine *kaz yağı.*

Bunu batı dillerinden geçen sözcüklerde de görürüz: *gazoz* yerine *kazoz* gibi.

Bu örneklerin, Şeyh Bedreddin'in babasının Sımavna kadısı değil de, Sımavna Gazisi olabileceğini düşünmeye yeteceğini umarım.

---

[21]) *Dimetoka'nın fethi tarihi, kaynaklarda 1358-1359, 1359-1360 olarak başka başka geçmektedir (İsmail Hami Danişmend,* İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, *I, 39).*

[22]) *Aynı yer, s. 9, beyt 123 v. d.*

[23]) *Aynı yer, s. 11, beyt 159.*

[24]) *Aynı yer, s. 12, beyt, 173.*

[25]) *Aynı yer, s. 28, beyt 213.*

[26]) *Aynı yer, s. 13, beyt 175 ve 180.*

[27]) *Aynı yer, s. 13, beyt 183-184.*

[28]) *Âşık Çelebi,* Meşâ'irü'ş-şuarâ, *G. M. Meredith-Owens yayımı, Metin, ypr. 112°, satır 20.*

[29]) *Dresden yazması, 141^a, satır 5.*

[30]) *Aynı yer, ypr. 9^a, satır 1.*

[31]) *Aynı yer, ypr. 9^a, satır 3.*

[32]) *Aynı yer, ypr. 11^b, satır 10.*

[33]) *Aynı yer, ypr. 12^a, satır 9.*

[34]) *Aynı yer, ypr. 58^b, satır 4 ve 13.*

[35]) *Ahmet Caferoğlu,* Anadolu Ağızları Üzerine Malzeme - Balıkesir, Manisa, Afyon, Isparta, Aydın, İzmir, Burdur, Antalya, Muğla, Denizli, Kütahya; *İstanbul Üniversitesi yayınları, İstanbul 1940;* Doğu İlleri Ağızlarından Toplamalar, *T. D. K., İstanbul 1942;* Anadolu Ağızlarından Toplamalar, *T. D. K., İstanbul 1943;* Sivas, Tokat İlleri Ağızlarından Toplamalar *T. D. K., İstanbul 1944;* Güney-doğu İllerimiz Ağızlarından Derlemeler, *T. D. K., İstanbul 1945;* Kuzey-doğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar - Ordu, Giresun, Trabzon, Rize ve yöresi ağızları, *T. D. K., İstanbul 1946;* Anadolu İlleri Ağızlarından Derlemeler, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul 1951.*

Süryani alfabesi ile Türkçe kitabeler

Prof.Dr. TALÂT TEKİN

Çeşitli alfabelerle türkçe yazılar

Türkçenin yazımında kullanılmış olan alfabelerden biri de Süryani (İng. *Syriac,* Alm. *Syrisch)* alfabesidir.

İlk Süryani yazısı Sami *(Semitic)* kökenli Arami *(Aramaic)* yazısının işlek türünden çıkmıştır. Bu yazı sağdan sola doğru yazılır ve 22 ünsüz işaretinden oluşur. Harflerin sırası İbrani alfabesindeki gibidir. Süryani harflerinin çoğunun, Arap alfabesinde olduğu gibi, kelimenin başında, içinde ve sonunda olmalarına, bitişik veya ayrı yazılmalarına göre az-çok değişik şekilleri vardır. *Alaf* (’), *w* ve *y* harfleri, öbür Sami alfabelerinde olduğu gibi, ünlüleri göstermek için kullanılır.

İlk örnekleri Milâdi 1. yüzyıla kadar giden Süryani yazısının ünlü sistemi, 8. yüzyılda, harflerin altına ve üstüne konulan *hareke*’lerle daha da geliştirilmiştir. Süryani yazısının en önemli türlerinden biri *Estrangelo* yazısıdır.

Süryani kilisesinin ikiye ayrılması ile Süryani dili ve yazısı da Batı ve Doğu olmak üzere iki kola ayrılmıştır. Süryani dil ve yazısının Doğu koluna Nesturi *(Nestorian)* adı verilir.

Hıristiyanlığın Nesturi mezhebi, adını, kısa bir süre (428-431) İstanbul Patrikliğinde de bulunmuş olan Maraşlı Nestorias’tan (ölümü: 451) alır. Nesturiler, Nestorias’ı ve onun öğretilerini takbih ve reddeden Efes Konsili (431) kararını tanımayan Anadolu ve Suriye Hıristiyanlarıdır. Nesturiliğin ilk merkezi Edessa (Urfa) ilâhiyat okulu idi. Nesturiler buradan Sasaniler İran’ına, Abbasiler döneminde de Irak ve Mısır’a yayıldılar. Nesturi misyonerleri 10. yüzyılda Hindistan’a ve Çin’e kadar gitmiş ve mezheplerini yaymağa çalışmışlardır.

Nesturi Hıristiyanlık Orta Asya’da, Baykal gölüne kadar uzanan bölgelerde de yayılmış, Batı Türkistan’ın *Semireçiye* (Yedisu) bölgesinde yaşıyan bir kısım Türklerle İç Moğolistan’da yaşıyan Öngüt Türkleri hemen

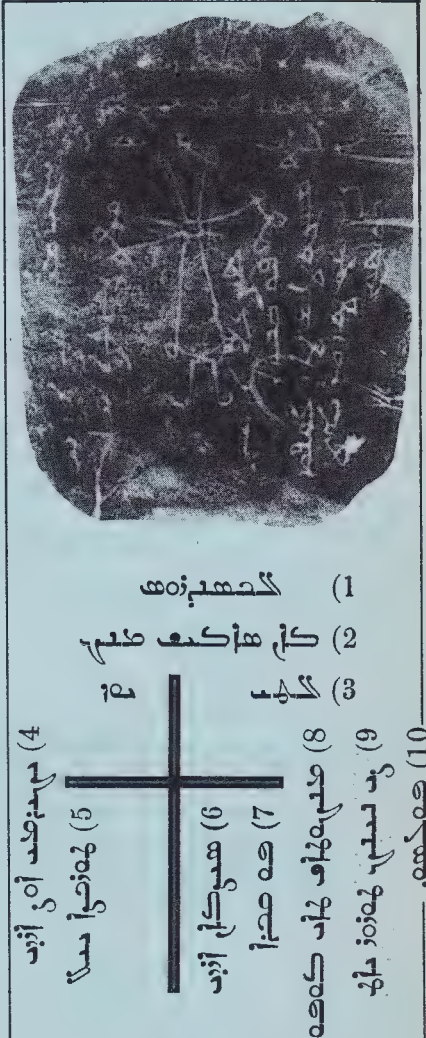

Kopuzcu Mengütaş Tay’ın kitabesi (1312)

1) Al(e)ks(a)ndros
2) kan sakış m(i)ng
3) altı yüz
4) y(i)girmi üç erdi
5) türkçe yıl
6) sıçkan erdi
7) bu k(u)wra
8) m(e)ngütaş tay kobuz-
9) çı-nıng turur yat
10) bolsun

Çevirisi

1) İskender
2) Han hesabı(ı ile) bin
3) altı yüz
4) yirmi üç idi.
5) Türkçe yıl
6) Sıçan (yılı) idi.
7) Bu kabir
8) Mengütaş Tay kopuz-
9) cunun dur. Yâd
10) olsun.

SYRISCH NESTORIANISCHE

GRABINSCHRIFTEN

AUS SEMIRJETSCHIE.

NEUE FOLGE.

HERAUSGEGEBEN UND ERKLÄRT

VON

D. Chwolson.

MIT VIER PHOTOTYPISCHEN TAFELN

ST.-PETERSBURG. 1897

Chwolson'un Semireçiye kitabeleri hakkındaki ikinci kitabı. İlki gibi, bu da Çarlık Rusyasının başkentinde Almanca olarak yayımlanmıştır.

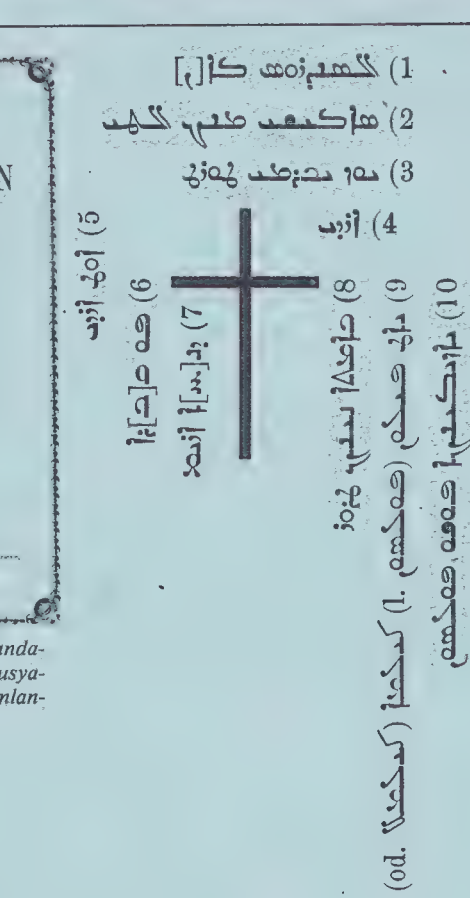

Denha Arım Bamta'nın kitabesi (1313)

1) Al(e)ks(a)ndros ka/n/
2) sakışı m(i)ng altı
3) yüz y(i)g(i)rmi tört
4) erdi /türkçe yıl/
5) ut erdi
6) bu k/(u)w/ra
7) d(e)n/h/a arım
8) bamta-nıng t(u)rur
9) yat bolsun[1] kılma
10) yazıkınga buşu bolsun

[1]*Kitabede, yanlış olarak,* bilsun.

Çevirisi

1) İskender Han
2) hesabı (ile) bin altı
3) yüz yirmi dört
4) idi. /Türkçe yıl/
5) Sığır (yılı) idi.
6) Bu kabir
7) Denha Arım
8) Bamta'nın-dır.
9) Yâd olsun. İşlemiş
10) günah(lar)ına sadaka olsun.

tamamiyle Hıristiyanlığı kabul etmişlerdi. 19. yüzyıl sonlarına doğru Rus arkelogları bugün Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti hudutları dahilinde olan Issık gölün batısında ve Çin sınırına yakın Mazar köyü yakınındaki eski mezarlıklarda Süryani yazısı ile yazılmış birçok Hıristiyan mezar kitabeleri bulmuşlardır. 13. ve 14. yüzyıldan kalma bu kitabelerin çoğu Süryani dilinde, bir kısmı ise Süryani yazısı ile fakat tamamen Türkçedir. Süryani dilinde yazılmış olan kitabelerde de gerek kişi adı gerekse 12 hayvanlı Türk takvimine ait yıl adları olarak birçok Türkçe kelime bulunmaktadır.

Semireçiye bölgesinde yaşamış Hıristiyan Türklere ait olan bu kitabeler geçen yüzyıl sonlarında D. Chwolson tarafından yayımlanmıştır: *Syrisch-nestorianische Grabinschriften aus Semirjetschie,* St.-Petersburg 1890. 231 kitabeyi içeren bu kitaptan sonra Chwolson 337 yeni kitabeyi tanıtan ikinci bir kitap daha yayımlamıştır: aynı ad, *Neue Folge,* St.-Petersburg 1897. Türkçe kitabelerin ve Süryani dilinde olan kitabelerdeki Türkçe kelimelerin okunup anlaşılmasında Chwolson'a ünlü türkolog Radloff yardımcı olmuştur.

İç Moğolistan'ın tarımla uğraşılan bölgelerinde de Süryani yazısı ile Hıristiyan mezar kitabeleri bulunmuştur. Çingiz İmparatorluğu'nda önemli bir rol oynamış Öngüt Türklerine ait olan bu kitabelerin şimdiye kadar ancak beş tanesi yayımlanabilmiştir: K. Grønbech, "Turkish Inscriptions from Inner Mongolia", *Monumenta Serica,* IV (1939-40)s. 305-308. Bunların Türkçe metni de daima *Bu kuwra... -nıng ol* "Bu mezar ... -nındır." şeklinde tek cümleden ibarettir.

Bu yazımızda Chwolson'un ikinci kitabından aldığımız üç Türkçe kitabeyi, asılları, yazı çevrimleri ve bugünkü Türkçe çevirileri ile birlikte okuyucularımıza sunuyoruz.

Semireçiye kitabelerinde ölüm tarihleri Milâttan önce 311 yılında başlıyan Selçuk çağına ve 12 hayvanlı Türk takvimine göre verilmiştir. Milâdi tarihi bulmak için, kitabelerde *Aleksandros kan sakışı* "İskender Han hesabı (ile)" tarzında verilen tarihten 311 sayısı çıkartılmalıdır.

ÇEŞİTLİ ALFABELERLE TÜRKÇE YAZILAR KONUSUNA ESKİ BİR DEĞİNME

TBMM Hükûmetinin ilk Dahiliye Vekili, merhum Câmi [Baykut] Bey, bundan 62 yıl önce yazdığı bir kitapta, "selâhiyettar müverrihler"in [yani, yetkili tarihçilerin] şu sözlerini aktarıyor: "Turanîlerde aslî ve şahsî seciyenin iki eseri nazara çarpar: bu da lisanlarını muhafazada bu kavimlerin gösterdikleri ısrar ve tesis eyledikleri veya tatbik ettikleri cemiyetlerin hakikaten fevkalâde tenevvuudur [olağanüstü çeşitliliğidir].Türkler, Finler, Moğollar, Mançular galip veya mağlup, metbu veya tâbi [boyun eğdirmiş veya boyun eğdirilmiş] ne olursa olsunlar hiçbir zaman ve hiçbir yerde lisan-ı millîye merbutiyetlerini [ulusal dile bağlılıklarını] kaybetmediler; aile-i kadîme hatırasını unutmadılar. Selçukîler iki asır zarfında (miladî) 800'den 1000 tarihine kadar Şamanîlikten Nesturî Hıristiyanlığa, Nesturîlikten İslâmiyete olmak üzere üç din tedbil ettiler, bir kere lisanlarını değiştirmediler. Musevi Karayimler Tevrat'ı İbranî huruf [harfler] ile fakat Türk lisanında yazarlar... Türkçenin (Rus hurufuyla yazılması hesap olunmadığı halde) yalñız altı nev'i huruf ile; Arap hattı, Uygurların tâdil ettiği Süryanî hattı, Ermenî hattı, Yunan hattı, İbranî ve Çin hatları ile ve bunlara Türk olduğu bugün tahakkuk eden Cudî hurufuyla yazıldığı da ilâve olunursa, lisanın kendisine has kuvve-i hayatiyesi [kendine özgü yaşama gücü] ve beka ve mevcudiyet [kalıcılık ve varlık] kudreti karşısında insan mütehayyir [şaşar] kalır, Not: Luis ve Rembo: Dördüncü Asırdan Zamanımıza Kadar Tarih-i Umumî, cilt 2, s. 886-887."*

Câmi, Osmanlı Ülkesinde Hıristiyan Türkler: *Bizans İmparatorluğuna Dahil Olan Turanî Akvam (İstanbul: Yeni Osmanlı Matbaa ve Kütüphanesi, 1338) s. 23. Bu sözlerin alıntılandığı Mukaddime'nin sonunda "Roma 25 Nisan 1922" tarihi bulunmaktadır.*

Bu yazıda anlatılanlar, herhalde artık tarihten silinmiş olan Süryanî Türkleridir. Onlardan başka, bir de, sayıları hayli azalmış olmakla birlikte, yurdumuzda yaşamlarını sürdüren, Türk Süryanîler, yani T.C. vatandaşı, ama Süryanî ırkından ve dininden, anadili de Süryanîce olan bir azınlık vardır ki, aşağıda kapağı görülen kitap onlar hakkındadır.

**Soğdî (Soğdça) yazılacak yerde, bir dizgi yanlışı yüzünden Cudî çıkmamışsa, o zaman bu dağın eteklerinde bulunan çivi yazısı Asurca tabletler kastedilmiş olsa gerektir.* -Tarih ve Toplum

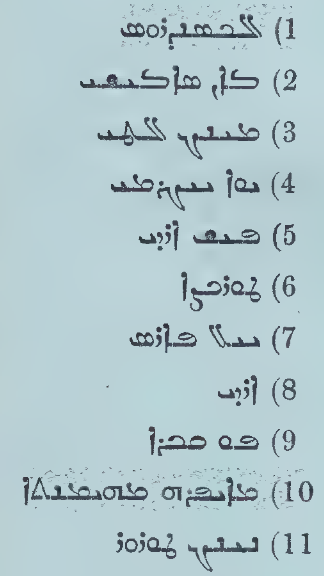

May(ı)frah adlı bir kadının kitabesi (1314)

1) Al(e)ks(a)ndros
2) kan sakışı
3) ming altı
4) yüz yig(i)rmi
5) biş erdi
6) türkçe
7) yıl bars
8) erdi
9) bu k(u)wra
10) may(ı)wrah mahim(a)nta-
11) nıng turur

Çevirisi

1) İskender
2) Han hesabı (ile)
3) bin altı
4) yüz yirmi
5) beş idi.
6) Türkçe
7) yıl Kaplan (yılı)
8) idi.
9) Bu kabir
10) May(ı) frah mümine-
11) nin-dir.

Semireçiye kitabelerinde kullanılan Süryani alfabesi.

Sonda	*İçte*	*Başta*	*Yazı çevirimi*
ܐ	ܐ	ܐ	a, e
ܒ	ܒ	ܒ	b, p
ܒ	ܒ	ܒ	w, f
ܓ	ܓ	ܓ	g
ܕ	ܕ	ܕ	d
ܗ	ܗ	ܗ	h
ܘ	ܘ	ܘ	w
ܘ	ܘ	ܐܘ	o, u, ö, ü,
ܙ	ܙ	ܙ	z
ܚ	ܚ	ܚ	ḥ
ܛ	ܛ	ܛ	ṭ
ܝ	ܝ	ܝ	y
ܝ	ܝ	ܐܝ	i, ı
ܟ	ܟ	ܟ	k
ܠ	ܠ	ܠ	l
ܡ	ܡ	ܡ	m
ܢ	ܢ	ܢ	n
ܢ	ܢ		ng (n)
ܣ	ܣ	ܣ	s
ܥ	ܥ	ܥ	' (ayn)
ܩ	ܩ	ܩ	ḳ (q)
ܪ	ܪ	ܪ	r
ܫ	ܫ	ܫ	ş
ܬ	ܬ	ܬ	t
ܨ	ܨ	ܨ	ç

VEDAT ÖRS

Portakalın Serüveni

Çeviren: CANAN UĞUR

Vedat Örs (18 Mayıs 1899-16 Nisan 1981), yirminci yüzyılda yetişmiş, en ilginç Türk aydınlarından biriydi. Tophane Müşiri Zeki Paşanın oğluydu. Saint Joseph ve Galatasaray'da okuduktan sonra, Almanya'da tıp öğrenimine başlamış, bundan cayıp İsviçre'de filoloji öğrenimi görmüştü. 1929'da Bern Üniversitesi'nde filoloji doktorasını tamamlamıştı. İngilizce, Fransızca, Almanca ve İtalyancadan başka, en az bir düzine dil daha bilirdi: Latince, Yunanca, İspanyolca, Portekizce, Arapça, Farsça, İbranice, Rusça, Çince, Japonca, Sanskritçe, Esperanto vb.

Vedat Örs, çeşitli çevirmenlik, spikerlik, öğretmenlik, danışmanlık işlerinde çalışmış, en çok da Türk Ansiklopedisi'*ne emek vermişti. "Aydınlar"ın genellikle bildiklerinden daha çoğunu sattığı ülkemizde, Vedat Örs gibi engin kültüre sahip bir kimsenin bu denli az verimli olması, gerçekten esef etmeğe değer.*

Hakkında daha geniş bilgi için bakınız: Prof. Dr. Yahya Akyüz, "Büyük Dil Bilgini Dr. Vedat Örs'ün Ardından," AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, *cilt XXXVII, No. 1-2 (Ocak-Haziran 1982), s. 29-46*

Vedat Örs,
"L'Odyssee de l'orange,"
La Quinzaine d'Ankara,
1 Janvier 1949,
cilt 2, sayı 46, s. 2-3, 6, 15-16.

Portakal ağacının bulunmayacağı bir İtalya tasarlamak oldukça zor, çünkü bu ağaç ve meyvesi, tıpkı zeytin gibi, Akdeniz ülkesinin ve uygarlığının bir simgesi niteliğini kazanmıştır. Pırıl pırıl, kokulu, leziz, gözalıcı ve şiirle dokunmuş bir simge. Oysa eski Akdeniz'in portakalı tanımadığını ya da en azından onu masalsı bir meyve olarak düşlediğini unutmayalım. Herakles'in onbirinci macerasına sahne olan Hesperide Bahçesi bir yitik cennet gibi gözükmekte, bu bahçenin altın elmaları ise Altın Çağ'ın bir yansımasını andırmaktadır. Avrupa'ya portakalın gelişi ve yaygınlaşması yeterince aydınlanmamış olgulardır. Biz, bu yazıda, dağınık, belirsiz ve kimi kez de çelişik olan belgelerin alacakaranlığından süzebildiğimiz ölçüde bu olgunun temel evrelerini ortaya koymaya çalışacağız. Açıklamalarımız ilerledikçe, olguya ilişkin tarihsel, psikolojik ve dilsel sorunlara, çö-

TURUNÇGİLLER

Bu yazıda, türlerinden birinin Avrupa'ya nasıl yayıldığı anlatılan Turunçgillerin (Narenciye ailesinin) başlıca üyeleri şunlardır:

☐ *TURUNÇ (Farsça* naranc'*tan)* citrus aurantium (aur: *altın*), İngilizce *Seville Orange* (Sevilla Portakalı)

☐ *LİMON (Arapça* leymon'*dan)* citrus limonum

☐ *GREYPFRUT ("ekşi-koruk meyvesi" anlamına İngilizce* Grapefruit) *dilimizde "Altın Top" ve "Kızmemesi" de denir.*

☐ *BERGAMOT (Türkçe "Bey Armudu" sözünden İtalyancaya* Bergamotto *olarak geçmiştir)*

☐ *MANDALİNA (Mandarin portakalı* - Mandarina'*dan)* citrus nobilis

☐ *PORTAKAL (Portekizli)* citrus sinensis *(sine: Çin)*

Turunç (acı portakal), bu ailenin temel bitkisidir. Öyle ki, turunçgiller tohumdan yetiştirme, çelikleme ve daldırma yollarının yanısıra, en çok turunca aşılama yoluyla üretilir.

Limon'un bilinen çeşitlerinin yanısıra, (İngilizcede bizdekinin tam tersine bitter*/acı denilen) "tatlı limon" ve güzel kokulu "misket limonu"* (lime) *gibi alttürleri de vardır.*

Son yıllarda yurdumuzda mandalina'nın Satsuma, Klementin (erken ürün) ve Wilking, Willow (söğüt) Yaprağı gibi çeşitleriyle, portakal'ın Washington (erken ürün) ve Valencia (normal mevsim sonrası) gibi çeşitleri, 1940'larda yayılan Bodrum ve Rize mandalinalarıyla Yafa ve Finike portakallarına katılmıştır.

Dünya narenciye üretimi yılda 15 milyon tonun üstünde olup, Türkiye' de de yılda 1 milyon tona yaklaşmaktadır. Bunun giderek artan bölümü dışsatıma ayrılmaktadır.

zümleri bazen olanaklı ama çoğu kez kuşkulu ve geçici olan sorunlara değineceğiz. Kimbilir, *Quinzaine d'Ankara*'nın hitabettiği uluslararası seçkinler belki bu ufak çalışmaya yeterince ilgi gösterir, yanlışlarını ortaya koyar, eksiklerini giderirler ve böylece de bu ilginç uluslararası sorun biraz daha aydınlanmış olur.

PORTAKALIN ANAVATANI

İki bitkibilimci, XIX. yüzyıl başlarında yaşamış olan G. Gallesio ve aynı yüzyılın sonlarında yaşayan Alphonse de Candolle portakal ağacının *(citrus aurantium)* anavatanı olarak güney Asya'yı gösteriyorlar. Ancak Gallesio asıl odak olarak Güney Hindistan'ı benimserken, Candello Güney Çin ve Çin Hindi yarım adası (Hind-i Çini) üzerinde duruyor. Portakalın iki çeşidi -tatlı ve acı- arasında uzun sürmüş karışıklık gözönünde bulundurulunca, her iki bitkibilimciye de insanın hak veresi geliyor. Günümüz bitkibilimcileri, bu iki çeşidi *citrus* türünün iki ayrı kolu olarak kabul ediyorlar: Acı portakal (Provence ağzında *bigarranda* yani alacalı adını alan *citrus bigaradia,* bunu hiç kuşkusuz meyvesinin kabuğundaki yeşilimsi dalgalı çizgilere borçlu) ile tatlı portakalı *(citrus aurantium sinense,* Çin portakalı*)* birbirinden tam anlamıyla ayırmak için tad ögesinden başka yol yok. Oysa, Hindistan'dan kaynaklanan acı portakal Ortaçağ'da Avrupa'ya, İran, Suriye ve Akdeniz üzerinden ulaştı. Çin ise tatlı portakalını ancak XVI. yüzyılda Ümit Burnu üzerinden Avrupa'ya yollayabilecekti. Böylelikle, Gallesio ve Candolle'nin ileri sürdükleri görüşler birbirini tamamlıyorlar, sanıyoruz.

Hindistan'da portakal ağacı (ya da meyvesi) Sanskritçe *nagranga* ya da *naranga* sözcüğüyle adlandırılıyordu. Bu sözcük, Merriam-Webster'in önerdiği gibi Tamilce'de kokulu anlamına gelen *naru* sözcüğünden ya da Lokotsch'un önerdiği gibi Sanskritçe'de fil anlamına gelen *nâya* sözcüğü ile istek, kapris anlamına gelen *ranya* sözcüğünün birleşmesinden – filler portakaldan çok hazzettiklerinden- türemiş olabilir. Ama biz Adjarian'ın Sanskritçe'de aynı zamanda bakır anlamına da gelen *nâga* sözcüğüyle renk anlamına gelen *ranga* sözcüklerini benimseyen varsayımına katılıyoruz.

BATIYA YOLCULUK

Demek ki, bakır rengindeki meyve, Batı'ya yönelik göçüne IX. yüzyılla birlikte başlıyor. İlk kez 912'de gözüktüğü İran'a, bu meyve, büyük olasılıkla Arap tüccarlarının heybelerinde taşınmış olsa gerek. Araplar meyvenin adını araplaştırıp *nâranc* yapmışlar. Edebi Arapça'da g'nin yerini c'nin alması çok görülen bir durumdur ve ilk a'nın uzamasını Arapça *nâr* (ateş) sözcüğünün gözalıcılığına bağlayarak açıklamak olanaklıdır. Öte yandan *nâr* sözcüğünü bilen İranlılar, *nâranc* sözcüğünün ikinci hecesinde kendi dillerinde renk anlamına gelen ve Sanskritçe *ranga* sözcüğünün çok yakın akrabası olan *rang* sözcüğünü görmekteydiler. Onlar da Arapça *nâranc* yerine İranca biçimiyle *nârang* (nâr- rang: ateş rengi) deyimini kullandılar. *Nâranc* deyimi, yerel telâffuz alışkanlıklarına uyarak, meyvenin İndus'tan Karadeniz ve Akdeniz'e uzanan çizgisini izledi.

Buradan *nâranc,* birkaç yüzyıl arayla, iki Müslüman fethinin, Arap ve Osmanlı fetihlerinin izlediği güzergâh üzerinden Avrupa'ya girdi.

Bizans'ta, doğal olarak Yunan ses uyumuna uyarak *narantzion* (ya da *nerantzion)* biçimini aldı ve Balkanlar üzerinden Orta Avrupa'ya doğru ilerledi. Çağdaş Yunanca'daki *nerantzi,* Romence'deki *naranta* (ya da *naramza),* Arnavutça'daki *naranc* (ya da *nërënsë* ve Macarca'daki *narancz,* hep bu istilânın günümüze uzanan tanık kalıntılarıdır. Öte yandan, *nâranc,* Kuzey Afrika kıyıları boyunca ilerlemekte ve gerek Cebelitarık Boğazı gerekse Akdeniz yoluyla İbe-

**Hesperide'ler, eski Yunan mitologyasında güneşin battığı yerdeki tanrıların bahçesini koruyan üç periye verilen addır. İnanışa göre, tanrıların bahçesinde altın elma veren ağaçlar yetişmekteydi. Herakles, Atlas'ın da yardımıyla bu tanrısal meyvelerden birkaçını çalmayı başarmıştı. Hesperia deyimi Yunanca'da güneşin battığı yer anlamına gelen* hespera*'dan türemiştir. Nitekim, eski Yunanlılar İtalya'ya, Latinler ise kendilerine göre daha batıda olan İspanya'ya Hesperia adını vermişlerdir.* —Çev.

DİKENLİ TEL

MANUEL SCORZA

"Sefalet ve gizem, baş kaldırma ve düş, işte bu eşsiz kitabın üzerinde geliştiği iki plân. Görüntülerle dolu, güçlenmiş olarak kapıyor insan Dikenli Tel'i. Sonuçta, kendi kendimi tekrarlamaktan başka yapacak şey kalmıyor bana. Uzun süreden beri benzerine raslamadığım büyüklükte bir kitap."

Max-Pol Fouchet
Europe-1
Radyosundaki
19/2/1975 tarihli
konuşmasından

İLETİŞİM YAYINLARI | ROMAN

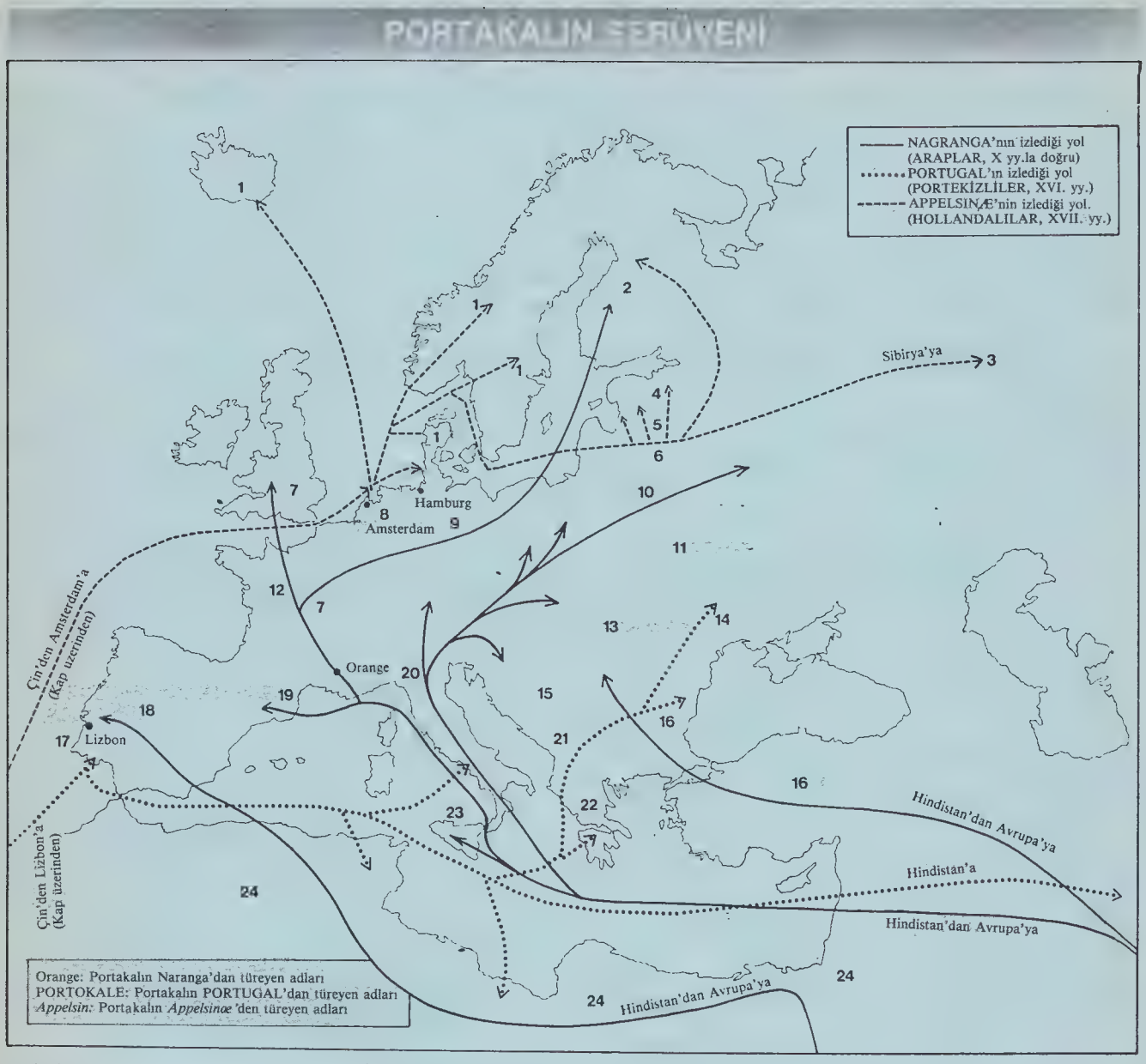

(1) İzlandaca, Norveççe, İsveççe, Danca: *Appelsin* (2) Fince: Oranssiipuu, *Appelsiini (Appelsiipuu)* (3) Rusça: *Apelsin,* Pomeranetz (4) Estonca: *Apelsin* (5) Letonca: *Apelsīns* (6) Litvanca: *Apelsina* (7) İngilizce, Fransızca: Orange (8) Felemenkçe (Hollandaca): *Sinaasappel* (9) Almanca: *Appelsine,* Orange, Pomeranze (10) Polca (Lehçe): Pomerańeza (11) Çekçe: Pomeranč (12) Provansça: Arange (13) Macarca: Narancz (14) Rumence: Năramza, PORTOCALĂ (15) Sırpça-Hırvatça: Narandža, Pomerandža (16) Türkçe, Bulgarca: PORTAKAL (17) Portekizce: Laranja (18) İspanyolca: Naranja (19) Katalanca: Toronga (20) İtalyanca: Arancia, Un'arancia, Pomarancia, PORTOGALLO (21) Arnavutça: PORTOKALE (22) Yunanca: PORTOKALLÍ (23) Sicilyaca: Taronǧa (24) Arapça PURTUKAL

Portakalın Avrupa'ya gelişi ve yayılışı sırasında takibettiği yollar ile Avrupa dillerindeki çeşitli adlarını yukarıdaki haritada izleyebilirsiniz.

rik yarımadasına geçmektedir. İspanyollara gelindiğinde artık bunun *naranja* biçimini aldığını ve o döneme kadar Fransızca'daki c ya da j olarak telaffuz edilen j'nin sessizleşerek gırtlaktan söylendiğini görüyoruz. *Nâranc-Naranja,* Guadiana ırmağının dilsel sınırını aşarken de, ilk n'nin yerini l'nin almasıyla *laranja* oluyor. Bu, Portekizce'nin karakteristiği olan daha sert bir telâffuz biçiminden kaynaklanmaktadır.

Nihayet XII. yüzyılda *nâranc,* Araplar ya da Suriye'den dönen Haçlılar yoluyla ardarda hem İtalya'ya hem de Provence'a ulaşıyor. Edebî İtalyanca'da önce *narancia* biçimi alıp daha sonra hece yutumu yoluyla *arancia* oluveriyor. İngilizce'deki *possible-ly/possibly* örneğinde olduğu gibi *una narancia, un'arancia*'ya dönüşüyor.

Provence dilinde bu meyveye halk ozanları önce *auranja* daha sonra *arange* diyorlar. Meyvenin ve isminin İtalya'yı aşarak geldiğini gözönünde bulundurursak, buradaki u'nun düşmesinin de İtalyanca'dakiyle benzer bir değişim sonucu olduğunu kabul edebiliriz.

PORTAKALIN *ORANGE,* SONRA DA *PORTUGAL* OLUŞU

Nâranc-arange, Loire ırmağını aşarken, altın ve bakır ya da altın ve ateş gibi bir benzetmeyle ve de Orange (Arausio) kentinden geçerek kuzeye ulaşması yüzünden *orange* adını

alıyor; son uğrak yerinin adıyla anılmaya başlıyor. Portakal'a "Orange elması" anlamına gelen *pomme d'orange* da deniliyor. Böylesi bir elma benzetmesine İtalyanca'da da rastlanıyor. Bu dilde *melarancia* ve *pomarancia* adları zaman zaman portakal'ı tanımlamak için kullanılıyor. Bu adlar daha sonra başka ülkelerce de benimseniyor.

Fransa'yı fetheden portakal, hiçbir imlâ değişikliğine uğramadan Manş Denizini ve Ren Nehrini katediyor. Bugün İngilizler portakal karşılığı yalnızca *orange* kelimesini kullanmaktadırlar. Almanlar ise *orange*'ın yanısıra, İtalyanca'dan gelen *pomeranze* ile Hollandaca'dan gelen *apfelsine*'yi de kullanırlar. Bu konuya tekrar döneceğiz.

Kuzeye doğru yoluna devam eden portakal, sonunda kutup çemberini geçiyor. Finliler buna *oranssiipuu'* nun yanısıra, *appelsiini* ya da, İsveççede aynen, Hollandaca'da ise biraz farklı şekliyle kullanılan *appelssiipuu* da diyorlar.

Şimdi, XV. yüzyıl sonları ile XVI. yüzyıl başlarına dönelim. Bu sırada, Ümit Burnundan geçen (1497) Portekizliler buradan Hindistan'a Çin Hindi'ne ve nihayet Çin'e ulaşıyorlar. 1500-1518 yılları arasında Portekizliler bu yolculuklardan Lizbon'a tatlı Çin portakalı ile dönüyorlar. Bu tarihten itibaren tatlı Çin portakalı Portekizlilerin aracılığıyla tüm Avrupa'ya yayılacaktır. Bu yayılma sürecinde portakal, kâh Avrupa'ya ilk gelen türü ile karıştırılıp o isimle anılacak, kâh yepyeni bir ad ile tanınacak. Bu yeni ad Portekiz ülkesinden kaynaklanacak. Daha önce belirttiğimiz gibi, ithal edilen herhangi bir ürünün en son görüldüğü ülkenin adıyla anılması burada da söz konusu. Portekiz kaynaklı sanılan meyve, bundan böyle [Portekiz anlamına] *portugal* (portakal) diye anılacak.

Portekiz ve İspanya'da eski isim devam etmekte, fakat yeni meyvenin varlığı acı portakala kötüleyici bir anlam yüklemektedir.

ÇEŞİTLİ DİLLERDE PORTAKAL

Fransa'da kısaca portakal denilmeden önce buna Çin portakalı denilmeye başlandı. Acı portakal'a da *bigarade* (turunç) ismi verildi. Bir XVII. yüzyıl metninde Marianne'a bir ziyafet verecek olan Harpagon "Buraya birkaç Çin portakalı getirttim" demektedir. Ayrıca bu dönemde, Fransa'daki portakal kokulu losyonlar "Portekiz Suyu" adını taşımaktadır.

İtalyanlar yeni meyveye önceleri *portogallo* adını vermişler ama daha sonra eskisi gibi *arancia* adını kullanmışlardır.

Arnavutlar buna *portokale*, turunça ise *nërënsë* demektedirler.

Yunanlılar *portokallion* adını kullanmaktadırlar. Kitabî dilde ise *chrysomelon* (altın elma) geçmektedir. Turunç'a gelince o da *nerantsion* (nerantsi) diye anılmaktadır.

Türkler, Bulgarlar ve Romenler ise sırasıyla, *portakal, portakal, portocala* demektedirler.

Tatlı portakal demek olan *"Portugal"* Arap, İran ve Ermeni topraklarına da ulaşmış ve Ortaçağ'da *nâranc*'ın yaptığı yolu ters istikâmette, batıdan doğuya doğru yaparak Hindistan'a kadar uzanmıştır. Bugün Hindistan'da Avrupa yoluyla gelmiş olan tatlı portakala *Malta* adı verilmektedir. Bunun nedeni daha önce değindiğimiz "son durak" meselesi olacağı gibi, Yafa ya da Valansia gibi hoşa giden değişik isim meselesi de olabilir.

Avrupa'ya üçüncü tatlı portakal dalgası Hollanda yoluyla gelir. Uzakdoğuda Portekizlileri izleyen Hollandalılar da gelirken tatlı Çin portakalı getirirler. Buna, Hollandaca *appel* (elma) ve *Sina* (Çin) kelimelerini birleştirerek önce *appelsin* daha sonra *Sinaasappel* adını verirler. Bu arada, *appelsin* 1700 yıllarında Hamburg yoluyla Almanya'ya gelir ve *apfelsine* biçimini alır. *Appelsin* aynı biçimiyle İskandinavya ve Rusya'ya da girer ve Litvanyalılar, Estonyalılar ve Letonlar da aynı adı kullanırlar.

Appelsin, Iskandinavya'da bu meyveyi anmak için kullanılan tek isimdir. Almanya'da ise daha önce belirttiğimiz gibi, *apfelsine* (Hollandaca), *orange* (Fransızca) ve *pomeranze* (İtalyanca) üç isim vardır. *Pomeranze* daha çok turunç için kullanılmaktadır. Ruslar özellikle *apelsin* demekle birlikte, halk ağzında "Pomeranya meyvesi" denilen *pomeranetz*'i de kullanmaktadırlar.

Toparlayalım: Eskiçağ Avrupasında henüz bilinmeyen portakal buraya birbirini izleyen üç dalga halinde geliyor: Birincisi, Hindistan'dan yola çıkarak Araplar aracılığıyla acı portakalı getiriyor. Bin yıllar dolayında Balkanlar ve Akdeniz tarikiyle Avrupa'ya acı portakal akıyor. Buna *nâranc* deniyor. İkinci dalga Çin'den kaynaklanıp 1500'lerde Ümit Burnu ve Lizbon yoluyla Avrupa'ya geliyor. Bu tatlı Çin portakalının taşıyıcıları da Portekizliler. İkinci dalga özellikle Güney Avrupa'yı etkisi altına alıp Akdeniz yoluyla Hindistan'a kadar ulaşıyor. Artık *Portugal* deniyor bu meyveye. Üçüncü dalga yine Çin'den yola çıkıyor, tatlı portakal geliyor ve XVII. yüzyılda Hollandalılarca Kuzey Avrupa'ya aktarılıyor. Adı ise *appelsin*.

Katalanca'daki *toronya* ve Sicilyaca'daki *taronga* hiç kuşkusuz Arapça ve İbranice'de *utrundj* biçimini alacak olan İranca'daki *turundj* sözcüğünden kaynaklanıyor. Bu biçimlerin kökeni hakkında bilgi yok.

Hehn'in söylediğine göre portakal Amerika'ya 1701 yılında geliyor.

Haritamızda, *nagranga, portugal* ve *appelsin*'in yayılma yolları ile meyvenin bugün Avrupa'da kullanılan değişik isimleri gösterilmektedir.

KAYNAKÇA

Gallesio,G., Traité du Citrus, *Paris, 1811.*
Candolle, Alphonse de, Origines des plantes cultivées, *Paris, 1896, dördüncü baskı.*
Hehn, Victor, Kulturpflanzen und Haustiere, *etc., 1911 sekizinci baskı.*
Bloch, Oscar, Dictionnaire Etymologique de la Langue Française, *Paris, 1932.* (orange *maddesi)*
Adjarian, H., Altarmenisches Etymologisches Wörterbuch, *Erivan, 1926-35.* (narandj *maddesi)*
Alexandrow, A., English-Russian Dictionary. *Berlin, s.d.* (orange *maddesi)*
Dahl, Wladimir J., Dictionnaire Etymologique, *St. Peterburg-Moscou, 1903 - 09.*
Kluge, Friedrich, Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache, *Berlin, 1934.* (apfelsine *maddesi)*
Lokotsch, Karl, Etymologisches Wörterbuch der europäischen Wörter orientalischen Ursprungs, *Heidelberg, 1927.* (apfelsine *maddesi*)
Larousse de XX.e siècle
La Grande Encyclopédie
Merriam-Webster Dictionary

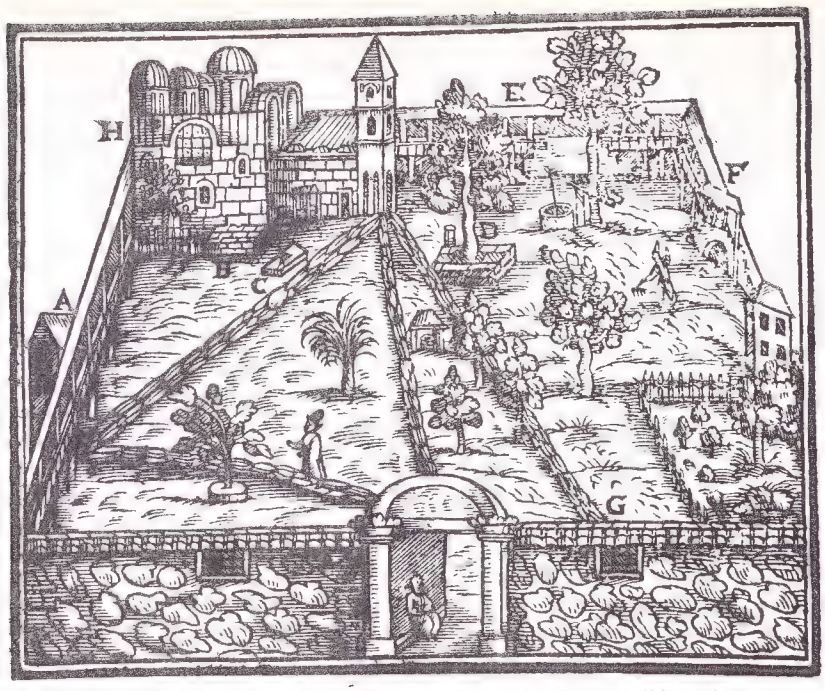

Des Griechi schen Patri archen Cloſte

Schweigger'in seyahatnamesinden: Rum Ortodoks Patrikhanesi.

16. Yüzyıl Avrupası değişen bir dünyadır. Bu dünyanın politik güçler dengesini değiştiren bir sistem daha ortaya çıktı. 1526 Mohaç Savaşından beri Macaristan ve Erdel'e egemen olan, on yıl evvel de topraklarını Mısır ve Yemen'e kadar uzatan Osmanlı İmparatorluğu, Avusturya Habsburgları için hayatî bir problemdi. I5. yüzyıl dünyasının diplomatik kurum ve ilişkileri de değişmeye başlamıştı. Özellikle yüzyılın sonunda her tarafta diplomat olmaktan çok tüccar olan İngiliz sefaret heyetlerinin faaliyeti göze çarpıyordu. Avusturya Habsburgları aktif bir ticaret ve manifaktüre henüz geçmemiş, Bohemya ve kontrol edemedikleri Alman toprakları dışında, tarım ve manifaktürde bir atılım gerçekleşmemişti. Habsburg devleti Fugger ve Waelzer'ler gibi banker-tüccar ailelerden alınan borçlarla yaşıyordu. Doğudaki sistemle ilişkilerinde ehil ve becerikli sefaret personeli kullanmak gerekmekteydi. İmparatorun İstanbul'la ilgili istihbaratını sadece Avusturya sefirleri değil, gereğinde Venedik temsilcileri de temin ediyordu. Viyana (Bec) ve İstanbul arasında olağanüstü anlaşmalar dışında bütün yazışmalar için, Viyana'nın muhatabı İstanbul değil, Budin'de oturan Türk paşası idi.[1] Reformasyona karşı yürütülen hareketin şampiyonu Avusturya İmparatorluğuydu.[2] Bu yüzyılda katolik Fransa, İspanya ve Avusturya Habsburglarının rakibiydi ve Otuz Yıl Savaşlarında Katolik ligaya karşı Protestanları destekleyecekti. Ne var ki, Protestan hareketlerden istifade ile bir denge kurmayı düşünen sadece katolik Fransa değildi. Gerek Erdel'de unitaristleri himaye eden, gerekse benzeri Protestan hareketleri fırsat düştükçe destekleyerek aynı gayeyi güden bir sistem daha vardı. Bu da Osmanlı İmparatorluğuydu. Katolikliğin restoratörü Avusturya, Osmanlı İmparatorluğu nezdine gönderdiği elçilik heyetlerinde daima Alman Protestanlarından aydın kişilikli ve dinamik bürokratları istihdam etmekte tereddüt göstermemiştir. Hattâ seyahatnamesinden pasajlar aldığımız ve sözünü edeceğimiz Protestan papazı Salomon Schweigger, İmparator II. Rudolf'un görevlendirdiği Protestan bir asılzade olan Baron von Sinzendorff'un maiyetindeydi. İlerde sözünü edeceğimiz ünlü seyyah Hans Dernschwam da bir Alman Protestanıydı ve elçilik heyetlerinden birinde gelmişti.

I6. yüzyıla dair Alman seyahatnameleri içinde Busbecq'in, Dernschwam'ın, Schweigger'in ve Gerlach'ınkiler en önemlileridir. Dördünün de kaleme aldıkları seyahatnameler, yeni zaman Avrupasının doğudaki Osmanlı devlet ve toplum sistemine karşı duyduğu ilgi sonucudur, ve o yıllarda rağbet gören, okunan kitaplar olmuşlardır. Burada I577 yılında Avusturya sefaret heyetiyle Osmanlı topraklarına gelen Salomon Schweigger'in İstanbul üzerindeki gözlemleri ve Hans Dernschwam'ın seyahat günlüğündeki Orta Anadolu bahisleri üzerinde duracak, her ikisinin de I6. yüzyıl Türkiyesi'ndeki şehir ve kır yapısı üzerindeki görgülerine ve ilginç yargılamalarına değineceğiz. Dikkati çeken nokta, seyyahların I6. yüzyıl Türkiyesi üzerinde bilinmeyen gerçekleri nakletmelerinden çok, artık tarımsal devrimi geçiren merkantilist Avrupa insanının yeni hayat tarzı ve dünya görüşü açısından bu imparatorluğun kurumlarına bakışıdır. Kuşkusuz hepsinde de bu ülkeye karşı mutaasıp bir tavır vardır, örneğin gerek Dernschwam gerekse Schweigger Doğu Kilisesi'ne bağlı azınlıkların dahi, hem dinlerini hem de geleneklerini yererler. Ancak bu eleştiride önemli bir gerçek de gizlidir. Reformasyon dönemi Avrupası'nın ortasında gerek Katolik gerek Protestan kilisesi mensuplarının halka karşı nüfuzlarını korumaları için en azından lâikler kadar ciddi bir öğrenim görmeleri gerekiyordu. Bu yüzden Dernschwam Ermeni ve Rum keşiş ve metropollerini, "cahil bir köy papazı bile olamazlar" diye nitelerken, kendi çevresi ile bu doğu Hıristiyan çevresi arasındaki farkı belirtmektedir. Dernshwam'ın bu konudaki gözlemlerini ilerde belirteceğiz. Schweigger bu konuda daha safça

Doç. Dr.
İLBER ORTAYLI

16. yüzyıl Alman seyahatnamelerinde Türkiye

yargılar yürütür. Ona göre Ermeni azınlığın Türk unsurla iyi geçinmesinin sebebi, bir Ermeni rahibin Muhammed'e çok önceden peygamberliğini müjdelemesidir.[3]

HANS DERNSCHWAM'IN GÜNLÜĞÜ

Ele alacağımız ilk seyahatname Hans Dernschwam'ın günlüğüdür. Dernschwam 1553'de Avusturya'nın ünlü elçisi Ogier von Busbecq'in maiyetinde İstanbul'a hareket etti. Bu sırada İran seferinde olan Kanunî Süleyman'la anlaşma yapmak isteyen elçi Ogier von Busbecq maiyetiyle İstanbul-Kastamonu üzerinden yola çıktı. O dönemde Avusturyalılar Macaristan sorununu çözmek ve Erdel prensinin Osmanlı himayesinde sık sık Slovakya ve Avusturya Burgenland'ına yaptığı akınları önlemek için, ancak elçiler yollayıp, yüksek haraç ödeyerek mütareke yapabiliyordu. Bu 8-12 yıllık kısa anlaşmalarla savaş bir süre kesiliyordu. Bu anlaşmalar tamamiyle Osmanlı devletinin insiyatifine kalmıştır.[4] 1559'da geçici barışı sağlıyan bir ahidname elde eden ve ismi ahidnamede zikredilen elçi Von Busbecq,1555'de yaptığı yolculuktan başarısız olarak dönmüştür. Bu yolculuğun tek dikkat çekici yönü, elçilik grubunda Dernschwam'ın da bulunması ve gezi notlarını bize günlük olarak bırakmasıdır. Heyet Anadolu'ya alışılmış olan Gebze-İzmit-İznik yoluyla değil, Kastamonu Pursak-Ankara-Çorum-Elvan Çelebi ve Amasya tarikiyle geçti.

Dernschwam bu vesilèyle Anadolu'nun bize bir manzarasını; köylerin ve küçük şehirlerin yapısının ilginç tasvirlerini verebilmektedir. Dernschwam bu günlüğünü yurduna döndükten sonra, *Hans Dernschwams Tagebuch, Einer Reise, und Konstantinopel und Kleinasen 1553-1555* başlığı adı altında yayınlandı. Gerçekten aydın ve bilgili bir kişi olan Dernschwam kendine özgü bir takım tabirler yanında devrinde moda olan Latince, Yunanca söz ve deyimleri bolca kullanarak üslûbunu biçimlendirmiştir.

Seyyahın doğum ve gençlik yılları iyi bilinmiyor.[5] 1494'te doğmuş olacak. Bir Bohemya Almanı olduğu açıktır. 1507'de Viyana Üniversitesinde bulunmuş.[6] Asıl önemlisi 1512-1515 yıllarında Macaristan'da prenslik sarayında ünlü hümanist Hieronymus Balbi'nin hizmetine girmiştir. 1530'larda Macaristan ve Transilvanya'da arkeolojik merkezleri gezip kitabeleri kopya etmiş ve yayınlamıştır. Gerçekten seyyahın klâsik filoloji bilgisi sağlamdır ve Anadolu gezisinde de arkeolojik yönden değerli

[1] *Viyana Devlet Arşivi (Öster. Haus-Hofund Staats Archiv.) 16. yüzyıl belgeleri Turcica I, Karton 5-47, yazışmaların daha çok Budin'le olduğunu gösteriyor. Esasen Avusturya İmparatoru protokolca Sultana eşit değildi.*

[2] *Avusturya imparatorluğu deyimi, 16. yüzyılda yanlış bir deyimdir. Çünkü Avusturya dükalığı, Alman İmparatorluğu'nun bir parçasıydı. Ancak Avusturya büyük dükaları olan Habsburglar, Alman İmparatorluk tacını giydiklerinden Avusturya bu imparatorluğu meydana getiren parçalar arasında önde geliyordu. Türkiye tarihçiliğinde Alman İmparatorluğu için yanlış olarak kullanılan "Avusturya imparatorluğu" tabirini biz de pratik nedenlerle tercih ediyoruz.*

[3] *Schweigger, LXV Capitel 228.*
İslâmi menkıbeye göre, Muhammed çocukluğunda amcası Ebu Talib'le Şam'a ilk yolculuğunu yapmıştı. Yolda Şam civarındaki Busra mevkiinde dinlenirlerken yakındaki manastırın rahibi Bahira geldi ve "bu çocuk son peygamberdir" diye kehanette bulundu. Bu menkıbeyi duyan Schweigger'in Bahira'yı bir Ermeni papazı yapması kendi fantazisinin bir eseridir.

[4] *(ÖSA) Avusturya Devlet Arşivi, Turcica I Karton 14.*
Nitekim imparator Ferdinand'a verilen bu türden bir ahidname, Macaristan ve Erdel'de sükûnetin sağlanacağı ve belirlenmiş sınırlardan öteye Erdel Beyinin geçmeyeceğini temin ediyor, dost Fransa ve Venedik'in de aynı şekilde hukukuna riayet etmelerini İmparator'a bildiriyor ve her yıl 30.000 altın verginin gönderilmesi isteniyor, sonunda ahidnamenin Dar'us saltanat-ı mahrusa-ı Konstantiniye'de Ramazan ayında Hicret'in 966. yılı Ramazan ayında verildiğini, bunun Hazreti İsa'nın tarihinde Yunusa'nın (Juni = Haziran) 16'sında sene 1559 olduğu teyit ediliyor.

[5] Hans Dernschwam's Tagebuch Einer Reise, und Konstantinopel und Kleinasien *(1553-55) Von Franz Babinger, München und Leipzig, Verlag von Druckner und Hemboldt 1923. Bu konuda ayrıca şu makaleye bakınız: Yaşar Önen, 16. yüzyıl Alman seyahat namelerinde Türkiye, A.Ü.D.T.C.F.* Batı Araştırmaları Dergisi, *C I, Sayı 4 s. 1-23.*

[6] H. Dernschwams Tagebuch... *Babinger, XIV.*

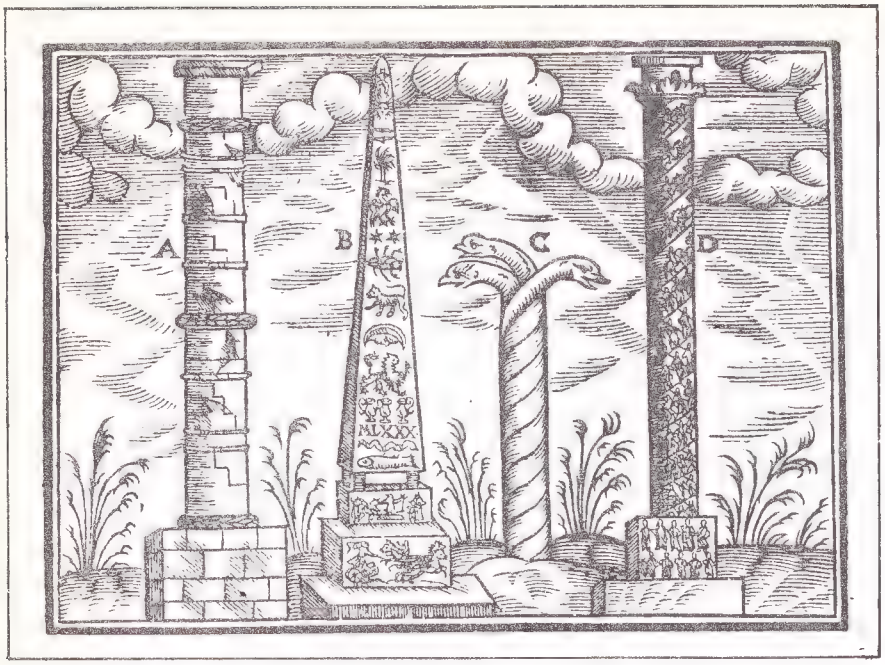

Schweigger'in seyahatnamesinden: İstanbul'un ünlü tarihî sütunları.

olacak kitabe kopyeleri almıştır. Ancak ilerde de göreceğimiz gibi seyyah antik çağ Anadolu siteleri hakkında önemli yanlışlar yapıyor ki, Ankara şehri hakkında yazdıklarında bunu görmek mümkündür. Babinger'in Dernschwam'ın Macaristan'daki faaliyeti hakkında bize söyledikleri önemlidir. Macaristan bu dönemde tarihinin en şaşaalı dönemini yaşıyordu ve Orta Avrupa'da İtalyan Rönesans kültürünün en etkili temsilcisiydi.

Macar kralı Matyos Corvinus'un Viyana'yı fethedip (I485) orayı merkez yapmasından ve tekrar kaybetmesinden sonra, Budin ve Viyana ilişkileri bütün Tuna boyunu kapsayan bir canlılığa ulaşmıştı. Hatta aralarında ilmî ve edebî ilişkilerin bile sıklaştığına, ortak çalışmalar yapıldığına bir delil olarak "Literaria Danubia" adlı cemiyeti söyleyebiliriz. Dernschwam'ın da bu çevrede yetişmesi ve yaklaşan Türk etkilerine karşı aynı ortak kaygı ve ilgiyi duyması bir rastlantı değildir. Hümanist kültürünün yanıbaşında madencilik ve ticaret dalında da seçkin bir uzman olmalıdır. Babinger'in verdiği bilgiye göre, I525'de ünlü banker, işadamı Anton Fugger'in yanına girdi. Transilvanya madenlerinde çalıştı. 1553'te bu becerikli adam Busbecq'in maiyetinde, söylediğimiz gibi İstanbul'a hareket etti.[7] Bütün yetişme tarzı, bilgisi ve becerileriyle tam bir yeniçağ Avrupalısı olan Dernschwam'ın Türkiye gezisinde de başka seyyahlardan daha farklı gerçekleri tesbit ve not edeceği muhakkaktır. O yüzden eseri ilginç bir kaynak olmuştur.

XVI. YÜZYILDA ANKARA

Dernschwam elçilik heyetiyle birlikte geçtiği Ankara şehri hakkında önemli şeyler bildirmekte, gerek şehrin mekân organizasyonu, gerek binaları hakkında yazmaktadır. Bundan başka bölgenin ünlü bir faaliyet dalı olan sof dokumacılığının tekniği ve bu üretimin şehir ve köylerdeki yaygınlığı hakkında fikir edinmemize yarayan gözlemleri vardır. Dernschwam Ankara'nın binalarını şöyle anlatır:"Sokaklar dar olup, evler kerpiçdir ve damsızdır. Sadece toprakla örtülmüştür. Şehrin dışında mezarlar ve mermer mezar kitabeleri var. Bu civardaki yapı temellerinden görülüyor ki, şehir bir zamanlar daha büyüktü." Şehirdeki Julian sütunundan, August mabedinden bahsediyor. Bugün Çankırı caddesi kenarında bulunan Roma hamamlarını bir saray sanıyor ve Palatio diye söz ediyor.

Dernschwam Ankara'ya yarım mil uzaklıktaki Meryem Ana kilisesi ve manastırından da sözediyor. "Bu eski bir Rum kilisesidir. Dört beş yarı cahil Ermeni keşişi oturur. Hepsi toptan kötü bir kulübede yaşarlar. Bir de piskoposları var, cahil bir köy papazından beter"[9] diyor. Dernschwam Gregoryan Ermeni manastırını Rum Ortodoks kilisesiyle özdeşleştirmiş olsa gerek. Ancak bizce önemli olan, Doğu Kilisesi mensuplarını küçümseyişidir. I6. yüzyıl Avrupası'nda Protestan veya Katolik, Cizvit veya Kalvinist olsun, ruhban sınıfı da cemiyetin yeni entellektüel hayatına ayak uydurmuştu. Doğu din adamlarının bilgi seviyesinin bu şekilde eleştirilmesinde gerçek payı vardır. (Nitekim IO. asırda Bizans'a gelen Piskopos Liutprand de Cremona bütün Katolik taassubuna rağmen ruhban hakkında I6. yüzyılın seyyahlarına benzeyen eleştirilerde bulunmamıştır.) Eserinin bir başka yerinde: "Türkler tarih bilmezler, ibadetleri Arapçadır. Rahiplerini anlamazlar, tıpkı bizimkilerin papazların Lâtincesini anlamadığı gibi"[10] der. Bu yazarın reformist kiliseye mensubiyetinden ileri gelir.

SOF İMALÂTI

Dernschwam'ın sof imalâtı ve tekniği hakkındaki gözlemleri kitabında önemli yer tutmaktadır. Ahalinin sofculuk ve keçe imaliyle geçindiğini söyler. Ankara'da sırf sof yıkamakla geçinenler ayrı bir lonca teşkil etmektedirler. (Bunlara sof perdahçısı, sof yunucusu denirdi). Seyyah bir sof imalâthanesini anlatıyor. "Burada iki kazan iki de pres vardır. Bundan başka bir küçük pres daha bulunmaktadır. Islanmış sofu yedi kişi bir cenderede ezmektedir. Bu tıpkı Viyana'daki şarapçıların aletine benziyor. Aletler çok iptidaîdir. Bunlardan daha kötüsü olamaz"[11] demektedir. Manifaktüre geçen ve gelişen Avrupa teknolojisini yakından tanıyan yazarın bu küçümsemesi ilginçtir. Dernschwam'ın her alanda mevcut teknolojiyi küçümsediğini görüyoruz.

Sofculuk ve bunun için gerekli faaliyetlerin bölgede nasıl yaygın olduğunu notlarında sık sık görmekteyiz.

Nitekim uğradığı bir köy olan Kutilin'de (muhtemelen Kurtini) kadınlar ücret karşılığı şehirdeki sof imalâtçıları için tiftik yünü eğirmektedirler. Onun misafir kaldığı evin sahibesi de bu yünlerden eğirip mavi renge boyamaktadır.[12] Nitekim Ankara civarında geçtiği bir takım köylerde de ahalinin hayvancılıkla uğraştığını ve şehire satmak için tiftik ipliği eğirdiklerini; bundan sof (*Zamlot* diyor) yapıldığını söyler.[13] Seyyah, kadınların yün eğirmek için kullandıkları aleti (3

parmak uzunlukta 1 parmak kalınlığında) gayet kötü bir alet diye tarif eder. Şüphesiz ki geniş miktarda yün eğiren tezgâhlar o devirde Avrupa'da bile ancak Bohemya'ya kadar yayılmıştı. Avusturya bile manifaktüre 17. asır sonunda geçecektir. Önemli olan nokta, batı manifaktürünün izlediği yolun, yani köylerdeki ucuz emekten yararlanmanın başlangıç haliyle Anadolu'daki üretim merkezlerinin civarında da görülmesidir.[14] Dernschwam gezisi esnasında bir yandan satmak için yün eğiren köylü kadınlarından söz ederken, bir yandan da daha uzak köylerden ahalinin az parası olduğunu ve parayı tanımadıklarını söylüyor.[15]

ANADOLU'DA KÖY HAYATI

Dernschwam köy hayatını şöyle anlatmaktadır: "Köylülerin evleri ahır gibidir. Bodrum, sofa, oda, camlı pencere yoktur. Kilit, anahtar, tabak, kandil, bardak, yatak örtüsü, masa, sıra yok. Onun için yerde oturur ve uyurlar."[16] "Size oturmak için eski bir halı ikram eden kendisini efendi sanır. Masa örtüsü ve peçete yoktur."[17] Genellikle pencere camı ve birkaç odalı ev, kuzeybatı Avrupa şehirlerinde bile geç ortaçağda yaygınlaştı. 15. yüzyıl Tuna bölgesi köylü evlerinin de Dernschwam'ın anlattığı bu evlerden pek farkı yoktu. Tarımda modernleşen teknolojinin, ulaşımda ise at ve arabanın kullanıldığı, düzgün yollara sahip, üretimde de lonca sistemini terk etmiş ve geniş pazar için ucuz üretime geçen ülkelerin, yani 16. yüzyıldaki kuzeybatı Avrupa'nın hayat tarzı ve tüketim normlarına göre 16. yüzyıl Anadolusu çok farklı bir yerde olmalıydı.

KÖYLÜNÜN YETERSİZ BESLENMESİ

Dernschwam Anadolu'da kırsal nüfusun beslenme konusu üzerinde de duruyor. "Kır ahalisi nadiren et yerler, bunun için bir koyun veya keçinin hastalanması ve kesilmesi lâzımdır. Umumiyetle zorba (çorba) dedikleri bizim *(suppe)*ye benzeyen bir yemekleri vardır, ekşi ve tuzludur. Bunun için herkeş kuşağında bir kaşık taşır.[18] (Seyyah burada tarhanayı kastetmektedir). Bundan başka ekmeğin heryerde çok ucuz, fakat kötü

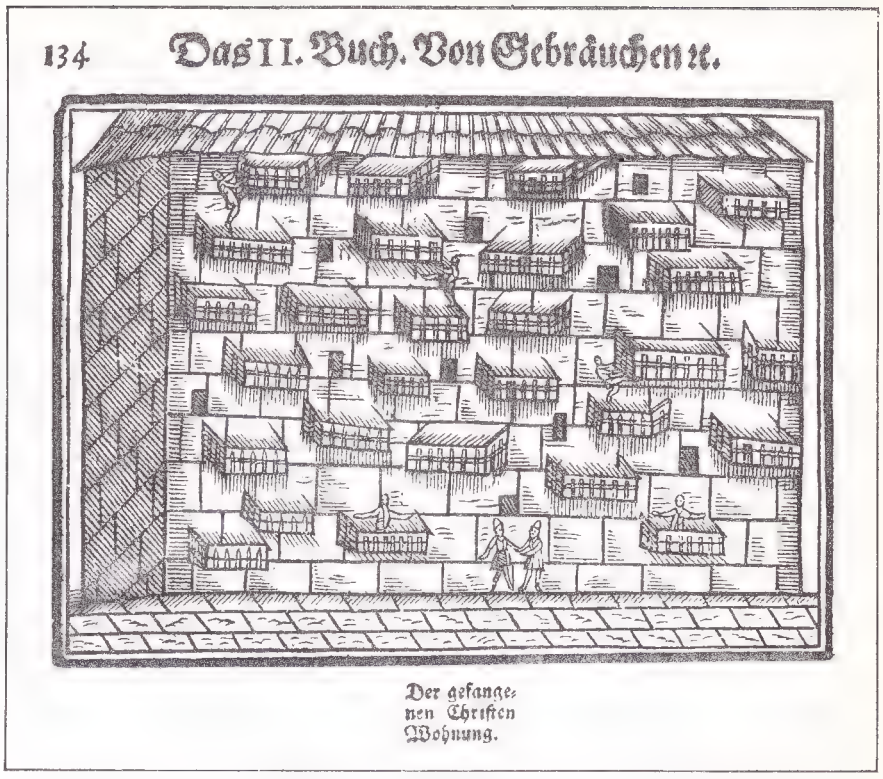

Schweigger'in seyahatnamesinden: Hıristiyan tutsakların evleri. Galata'nın dışında, Tarabya'nın karşısında [?] Tophane adı verilen bölgede, düzensiz ve ardarda yığılmış yüz kadar evde, savaş tutsağı Hıristiyanlar oturmaktaydılar.

kalitede olduğunu söylemektedir.[19] Genellikle bu hüküm diğer bazı seyyahlarda da görülür. Meselâ 18. yüzyılda da durumun aynı olduğunu D'Ohsonn'dan öğreniyoruz. Ekmeğin yerine patatesin ikame edilmediği bir yerde bu durum normaldir. Batı Avrupa ülkelerinde patates ekimi ve tüketimi yeni çağların önemli yeniliklerinden biridir.

Bizce Dernschwam'ın en ilginç gözlemleri tarımsal teknoloji alanındadır. Gerçi seyyah bize çok bilinmedik şeyler söylemiyor, ancak onun gördükleri karşısındaki tutumu ilginçtir. Seyyah geçtiği köylerde gördüğü aletlerden düveni anlatıyor. "Bunlar hasatı sapından bizde olduğu gibi ayıramazlar. İki tahtayı biraraya getirerek altına keskin çakmak taşları çakmışlardır. Bunu iki öküze bağlıyarak üstünde etrafı dönerler ve ürünü ezerek keserler." Dernschwam düveni tanımamakta ve hayretle anlatmaktadır. Bir resmini de çizmiştir. Seyyah karasabana da küçümser bir edayla bakıyor. "Sabanları *(pflug)* çok kötü. İki öküzle çekiliyor"[20] demek-

[7] *age. s. XVI v.d.*

[8] *age. s. XVI v.d. s. 189-190 Dernschwam bu noktada yanılmaktadır. Fakat onun şehri antik devirde daha büyük sanma yanılgısı ilginç bir noktadır. Çünkü Pax Romana devri dediğimiz klâsik Roma çağında Anadolu özerk eyaletlerden müteşekkildi. Savaşlar ve isyanların bittiği bu dönemde şehirler düzlükte kuruldular. O devirde Ankara'nın merkez bölgesi bugünkü Hacıbayram idi. Bizans feodalitesi döneminde ülkede merkezi nüfus bölgesinin genişlemesi, ve kontrol alanının kayması yalnız Ankara'da değil, birçok bölgelerde şehirlerin düzlükten tepelere çıkmasına sebep oldu. Ankara kalesi Bizans devrinde imar ve restore edilmiştir. Palatio dediği hamam ise antik çağda hep periferide olurdu. Yeni zaman Avrupası ve feodal şehir yapısından başka bir tip tanımayan seyyahın bu mekânsal organizasyonu kavrayamayışı normaldir.*

[9] Dernschwam's Tagebuch... *s. 226.*

[10] *age. s. 190*

[11] *age., s, 186-187.*

[12] *age., s, 186.*

[13] *age., s, 183.*

[14] *Bununla beraber aynî ekonomi bildiğimiz kadarıyla henüz geniş ölçüde yürürlüktedir. Meselâ vergilerin nakdî değil, aynî olarak alınması esastır. Fakat köylerden vergiyi nakden almak isteyenler artmış olmalı ki, bu hususda sıkı emirler görülmektedir. Örneğin Prof. İnalcık'ın yayınladığı Evail-i Rebiül' Ahır (1595) Adaletnamesi verginin aynî olarak alınmasını emrediyor. Halil İnalcık, "Adaletnameler,"* TTK Belgeler Dergisi, *Sayı 3-4 1967; aynı yazarın, "Capital Formation in the Ottoman Empire"* Am. Journ. of Econ. Hist., *1969.*

[15] Dernschwams Tagebuch, ... *s. 182.*

[16] *age., s. 181.*

[17] *age., s. 182.*

[18] *age., s. 182.*

[19] *age., s. 190.*

tedir. Bunun da bir resmini çizmiştir. Bütün bunlar tarımda teknolojik devrimini yapan bir sistemin adamı için gerçekten de şaşılacak ve küçümsenecek aletlerdir. Gördüğü kadarıyla hayvancılığı da küçümsemektedir. "Türkler hayvanları kuru otla besler, bu bizde işe yaramaz şeydir. Başka yemi katır ve develere veriyorlar"[21] diyor. Tabiatıyla bu dönemde Avrupa'nın kuzey kesiminde büyükbaş hayvancılık artık daha gelişmiş usüllerle yapılmaktaydı. Tarım teknolojisi ve hayvancılık Tunaboyu ülkelerinde henüz geri bir aşamadaydı. Örneğin, Avusturya'da ve Hırvatistan'da 18. asır ortalarına kadar ahırlar son derecede iptidaî ve meralar verimsizdi.[22] Keza demircilik ve tarımsal teknoloji inkilâbı da ancak 17. yüzyıl sonlarından itibaren başlamıştı.[23]

SALOMON SCHWEIGGER'İN İSTANBUL İZLENİMLERİ

Dernschwam'ın seyahatnamesindeki bu ilginç noktaları özetledikten sonra ikinci seyyahımız Salomon Schweigger'in Türkiye seyahatnamesine bakabiliriz. Schweigger İstanbul dışında, Suriye, Kudüs ve Mısır'a da geçmiştir. Ama eserinin önemli bir bölümü İstanbul'da gördükleri hakkındadır ve ilginç mülâhazaları vardır.[24]

Bu eserin orijinal baskısı, 1961'de Avusturya Devlet Arşivi uzmanlarından Rudolf Neck tarafından bir önsözle, tıpkıbasım halinde yayınlanmıştır.[25] Salomon Schweigger 1551' de Haigerloch'da doğdu. Schwebenli bir Protestan papazıdır. 1576'da Graz'a geldi ve protestan asılzade Joachim von Sinzendorff'un hizmetine girdi. İmparator Rudolf II, Sinzendorff'u 1571'de İstanbul'a sefir tayin edince, Schweigger onun maiyetinde Türkiye'ye hareket etti. Gran (Esztergon)-Belgrad-Niş-Filibe ve Edirne yoluyla İstanbul'a geldiler. Yolboyu gördüklerini kaydetti. İstanbul'dan uzun boylu sözeder. Eserin ikinci kısmı İstanbul anılarına ayrılmıştır. Resimlerle süslediği bu seyahatnamesi, 1608 yılında Nürnberg'de *Eine newe Reyssbesscreibung auss Theutschland nach Contantinopel und Jerusalem* başlığı altında neşredildi. Schweigger'in de kendine has bir *ortographie*'si vardır ve "Neuhoch deutsch" denilen yeni zaman yüksek Almancasında yazar. Ancak Dernschwam derecesinde bilgin bir kişi olmayan Schweigger'in gerek Lâtince ve Yunanca deyimlerde, gerekse coğrafya ve tarih bilgisinde önemli hataları vardır. Bazı menkıbelerin ve rivayetlerin etkisi altında kaldığını da ekleyelim. Schweigger'in bu özellikleri onun Dernschwam ve Gerlach ayarında bir eser meydana getirmesini önlemiştir. Biz bu yazının ekinde, Schweigger'in İstanbul hakkında yazdıklarının bir kısmını çevirerek veriyoruz.

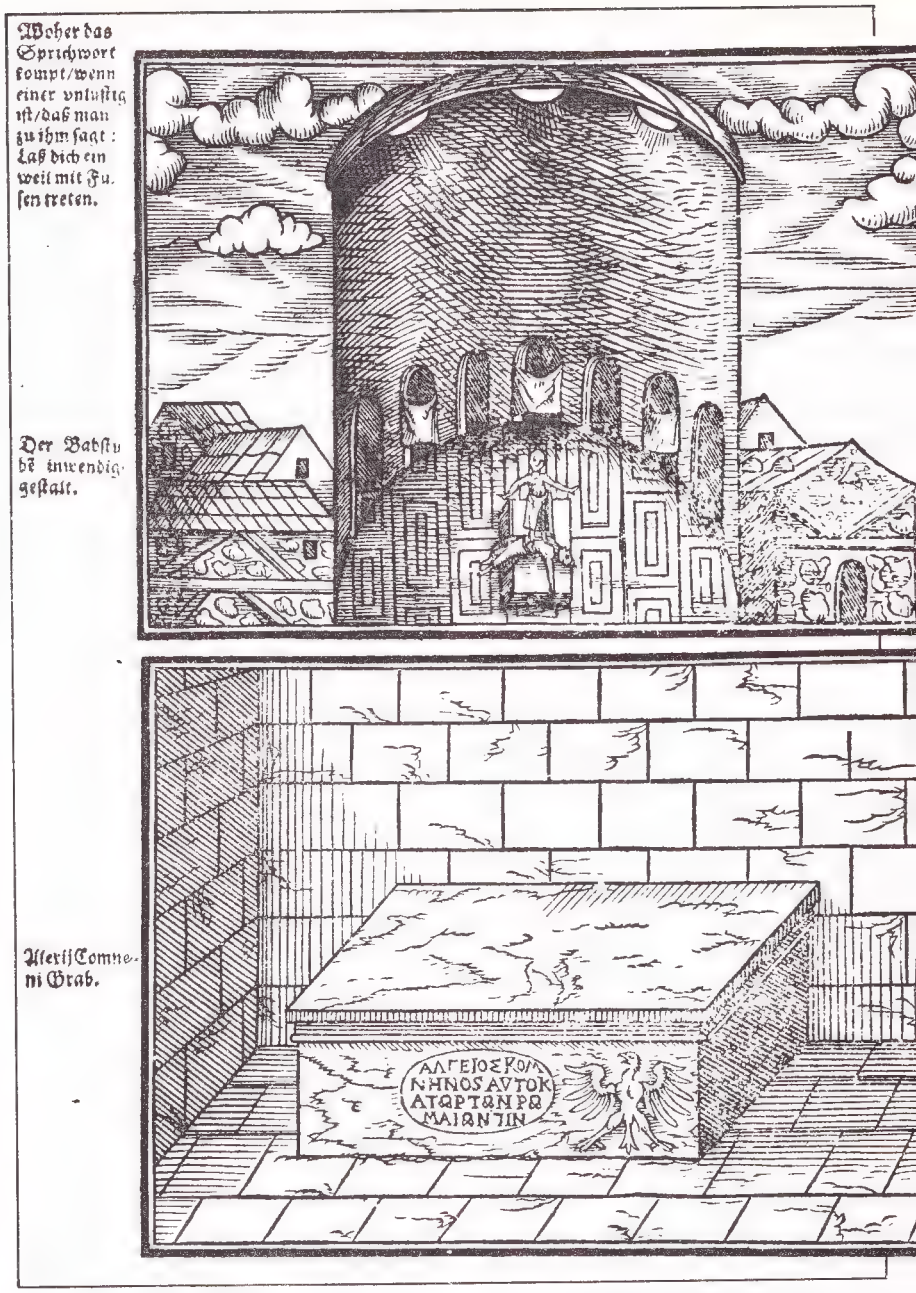

Schweigger'in seyahatnamesinden: Üstte, bir hamamın iç görünüşü; altta, Aleksios Komnenos'un mezarı.

"ÇOK KARILI EVLİLİĞE PEK AZ RASTLADIM"

Schweigger'in İstanbul'da bulunduğu sıralar, hareketli bir dönemdi. İstanbul'da İspanya, Venedik ve Fransız sefaret heyetlerinin yanısıra, 1578'den itibaren yepyeni stratejiyle işe girişen İngiliz sefaret heyetleri de faaliyete geçmişti. Avusturya ise normal daimi delegasyonundan başka, yıllık vergileri vermek, kısa süreli mütarekeler yapmak için fevkalâde elçilik heyetleri de gönderiyordu. Schweigger bu karışık atmosferden çok, gördüklerini nakletmekle yetinmiştir. Schweigger'de gördüğü şeylere karşı eleştirel bir bakış olup, zaman zaman kendi çevresi ile karşılaştırmalar yapmaktadır. Bu bakımdan onun

İstanbul'da gördüklerini ve yargılarını ele almakta fayda vardır. Bu arada ilginç bir gözlemi de epey uzun boylu durduğu aile hayatı üstüne: "Bunlarda aile hayatı bizden pek farklı değildir. Çok karılı evliliğe pek az rastladım."

İSTANBUL'DA KONUTLAR

Schweigger bu çevirdiğimiz bölümde şehrin özel ve kamusal binaları üzerinde çok durmaktadır. Seyahatnamenin ilginç bir bölümünü teşkil eden bu tasvir ve görüşler bize 16. yüzyılın Batı Avrupası ile bir karşılaştırma yapma olanağını veriyor. Seyyahımız şehrin evlerinin yapımında kullanılan malzemeden, yapı tekniğine ve evlerdeki yaşam tarzına kadar herşeyi eleştiriyor. Konforlu ve geniş kâgir yapılar 16. yüzyıl Avrupası'nda canlı bir ticaret ve manifaktür sayesinde gelişen burjuva sınıfının hayat tarzının ifadesi olmuştu. Sermaye hareketlerinin hızlanması, toplumda yeni sınıfların statü sahibi olma çabası, gösterişçi harcamaları artırmış, tümüyle tüketim normlarını değiştirmişti. Bu, inşaatta da yeni teknikleri ve yeni malzemeyi yaratmıştır. Nitekim Schweigger'in "bizde 200-300 guldene olacak bir ev burda birkaç katına mal oluyor," demesi bundandır. Şehirlerarası ulaşım araçlarında bir değişme olmamıştı ve aynı durum şehir içi ulaşımda da söz konusuydu. İnşaatlar bu nedenle pahalıya çıkıyordu ve daha ucuz malzeme kullanmak gerekiyordu. Schweigger'in bu eleştirileri daha başka seyyahlar tarafından da yinelenmiştir. Özellikle 19. yüzyılda İstanbul'a gelen Moltke Türklerin özel konutlarını çok tenkit eder.[26] Gerçekte özel konutlar batı Avrupa'da 14. yüzyılda, Tunaboyu ülkelerinde de 16. yüzyıl ortalarına kadar farklı değildi. Ancak bu devirlerde tarımsal zenginleşme, ticaret ve sermaye birikiminin hızlanmasıyla değişen tüketim normları önce bu alanlarda görülmüştür.

Bu devirde Türk şehirlerinde bu tür sade konut binalarının yaygın olması, yangın ve zelzeleden korunmak ve zenginliği göstermemek içindir.

Büyük servetlerin görülmediği bir yerde ahalinin yangınlarda kül olacak bir evi mütevazi şekilde inşa ettirmesi normaldir. Bundan başka statü sağlamak için gösterişçi tüketim yapmanın akıllıca bir iş olmadığı; servet sahibi olduğunu göstermenin hiç bir yararı bulunmadığı, tersine külfetler yüklediği açıktır. Bu dinî kanaatkârlıkla ilgili değildir. Gerçekte her dinin tüketimi kısıtlayan görüşleri vardır. Bu sermaye hareketinin yoğunluğu ile servetlerin dağılımı ve güvencesiyle ilgili bir sorundur.

Nitekim İstanbul Bizans devrinde de tüm olarak ahşap binalardan oluşuyordu. Bu nedenle bugüne kadar bir iki saray kalıntısı ve mabetten başka bina kalmamıştır. Ayrıca Nika isyanı gibi ayaklanmalarda çıkan yangınların çabucak yayılması bunu gösteriyor.[27]

KAMU BİNALARI

Schweigger özel konutların bu durumuna karşılık, İstanbul'un kamusal binalarının güzellik ve görkemine değinmektedir. Ona göre bu binalardaki şaşaa ancak riyakârlara ve sahte dindarlık taslayanlara özgüdür; gerçek müminler bu işte gevşek ve ihmalkârdır ve paralarını faydalı işlere yatırırlar. Schweigger böylece kamusal gelirlerin bir merkezde toplanıp, kamu binalarına bolca harcandığı toplumsal mekanizmaya bir yeniçağ Avrupalısının anlayışıyla bakar. Bu gibi gösterişçi binalara para yatırmayı ihmal eden hakiki müminler (!) yeni zamanların tüccar toplumlarıdır. Şehir idareleri parayı güzel bir kilise için harcayacağına, yeni bir liman yapmaya veya kara yolunun onarımına yahut diğer yatırımlara ayırmayı tercih etmektedir. Yeni çağların parayı para çekmek için harcayan müminleri, kendi kişisel konforunu sağlamak konusunda cömerttirler, bu anlayışı Schweigger'de görüyoruz.

HEM EV HEM İŞYERİ

Seyyahın ilgisini çeken bir diğer konu, çocuk okullarının bu işe ayrılan bir binada değil de, mektep hocasının evinde olmasıdır. Esasen bu durum Türk şehirlerinde sırf okul için değil vakıf kurumların dışında resmî daireler için de söz konusudur. Mahkeme, Kadı'nın evindeydi. Hattâ çeşitli yüksek memurlar belli bir binada değil, kendi evinde çalışırdı. Henüz bir takım ilişkilerin yeterince anonimleşmediği ve yüzyüze ilişkiler olarak devam ettiği, kamu kurumlarının merkantilist bir toplumdaki düzeye ulaşmadığı bir ülkedeki gelenek ve kurumlar merkantilist Avrupalı için kuşkusuz ilginç görünümde olacaktı.

Bedesten'den hayranlıkla bahseden Schweigger, burada da farkında olmadan ilginç bir karşılaştırma yapıyor. Burada satılan ve işlenen şeylere hayran kalıyor ve el işçiliğinin çok ince olduğundan, kumaşların Avrupa'daki gibi düz renklerde olmayıp çeşitli renk ve desenlerden oluştuğundan, deri ve diğer eşyanın da böyle olduğundan sözediyor. Manifaktür tipi üretim, Avrupa ürünlerinde bu tür ince işçiliği yoketmişti. Daha ucuz, düşük kaliteli ve her türlü el işçiliğini asgarîye indiren bir üretimle, lonca üretiminin farkı burada ortaya çıkar. Bir batı Avrupa kentinde çarşı, bu devirde pahalı olmayan fakat bol malın bulunduğu yerdir. Onun için Bedesten'in seyyaha bir prenslik kadar zengin görünmesi mübalâğa değildir. Bedesten gerçekten lüks mallara yönelik ticaretin görülebileceği yerdi. Nitekim orta çağlarda kumaş boyama zenaatının çok gelişmesi, el dokuması kumaşların eskimemesinden ileri gelen bir gereksinimi karşılamak içindi.

Hanlardan ve yol üstü konaklama tesislerinden de sözeden Schweigger, bize yeni bir bilgi vermiyor, bu konular sadece onun kendisi için ilginçtir. Uzun mesafe ticaretinin at ve araba teknolojisine ve dolayısıyla lüks emteadan daha zarurî ve çeşitli ucuz mamulâta çevrildiği, yolların düzeldiği ve yol üstü konaklama tesislerinin gelişip her türlü hizmet arzının arttığı merkantilist Avrupa'da böyle bedava vakıf hanlar ve kervansaraylar görülmezdi.

Salomon Schweigger'in İstanbul hakkında yazdıklarını 50. sayfamızda bulacaksınız.

[20] *age., s. 182.*
[21] *age., s. 191.*
[22] *Ferdinand Tremmel,* Wirtschafts und Sozial Geschichte Österreich, *Viyana 1969, s. 239.*
[23] *Tremmel, 256-260. sayfalar maden ve demircilik alanındaki gelişmelere tahsis edilmiştir.*
[24] *Salomon Schweigger'in seyahatnamesi, İstanbul'da bulunduğu sıradaki olaylar ve seyahatnamenin İstanbul dışındaki yerlere değin bilgileri hakkında, Nejat Göyünç'ün şu makalesine bakılmalıdır: "Salomon Schweigger ve Seyahatnamesi" İ.Ü.E.F.* Tarih Dergisi, *C.XIII-Sayı 17 18 s. 119-140.*
[25] *Salomon Schweigger,* Ein Newe Reyssbeschreibung auss Teutschland nach Contantinopel und Jerusalem, *von Rudolf Neck, Graz 1964.*
[26] *H. von Moltke, Çev. Hayrullah Örs,* Türkiye Mektupları, *Remzi Kitabevi İstanbul 1966.*
[27] *1403'de Timurlenk'e giden elçi Clavijo, Konstantinopolis'in boş arsa, ekili bahçe ve ahşap evlerle dolu olduğunu belirtir. Clavijo,* Embassy to Tamerlane (1406), *Routledge, London 1928, s. 87-88.*

KİTAPLAR'I KİTAPLARLA TANIYIN

**Yeni yayınları bilmek,
kitapları tanımak için
kitap tanıtma, değerlendirme
eleştiri ve kaynakça dergisi**

GÜNÜMÜZDE
KİTAPLAR
AYLIK KÜLTÜR DERGİSİ

**yeni içerik ve biçimiyle
64 sayfa, 150 TL.
Yazışma adresi:
Babıali Cad. 14/2
Cağaloğlu-İstanbul**

Şubat sayısı çıktı

ARŞİV X

Osmanlılarda atlara verilen önem o denli büyüktü ki atlar, cirit oyunları vb. birçok yabancı ressama konu olmuştur: Camille Rogièr'nin 19.yy.da yaptığı bir ahır tablosu.

Osmanlı toplum yaşayışıyla ilgili belgeler-bilgiler:

İnsan ve Hayvan HAKLARI

''Zulm''e dayanan bir siyasal yapı uzun müddet ayakta kalamayacağından, Osmanlı İmparatorluğu ise altı yüzyıl sürebildiğine göre, teb'asına ''adalet'' sağlamış olmalıdır. Adalet hiç kuşkusuz, İnsan Haklarının en başta gelenidir. Özellikle, devletin parlak dönemlerinde, bu görüşü doğrulayacak pek çok örnek vardır. Biz burada, Romanyalı tarihçi Cantemir'in anlattığı tek bir olayı hikâye etmekle yetiniyoruz. Fakat, İmparatorluk zayıfladıkça, türlü yolsuzluklar ve kargaşa alıp yürümüş, adalet sağlanamaz olmuş, İnsan Hakları da umursanmamıştır. En kötüsü, sapılan ''keyfî idare'' yolu, bizzat devletin zorba ve hakların ihlâlcisi olması sonucunu vermiştir. Bunu da, Ahmet Rasim'den aktardığımız bir parçada apaçık görüyoruz. Tanzimat döneminde ise, İnsan Haklarının devlet görevlilerine karşı korunmasına çalışılmış, ama bu yönde kalıcı bir başarı sağlanamamıştır. Bu üçüncü aşamadan bir örnek de, ilgili mahkeme kararını tümüyle sunduğumuz ''Han Olayı''dır.

PARLAK DÖNEMLERİN SONU

Boğdan Prensi (sonradan Voyvodası) Dimitrius Cantemir (Tatar soyundan olduğu için, doğrusu, Kantimur: 1673-1723), üçyüz yıl önce, felsefeden, dile, tarihe, dinbilimden müziğe kadar he-

men her bilim ve sanatla ilgilenmiş, bütün bu alanlarda yapıtlar vermiş, doğu ve batı kültürlerini bağdaştıran çok-yönlü bir hümanistti. 1714-16 yıllarında Latince olarak yazdığı, *Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş ve Çöküş Tarihi* 1734'te İngilizce'ye Fransızca'ya, 1745'te de Almanca'ya çevrilip yayımlanmıştır. 1973'te Güney Doğu Avrupa İncelemeleri Derneği (Bükreş), bu eserden İngilizce bir seçmeler derlemesi çıkarmış, UNESCO Türkiye Millî Komisyonu da 1975'te Cantemir üstüne bir anma kitabı bastırmıştır.

Dr. Özdemir Çobanoğlu, *Osmanlı İmparatorluğunun Yükselişi ve Çöküş Tarihi*'nin tam metnini, 1876'da yapılan Romence çevirisinden Türkçe'ye aktarmıştır: 3 cilt (Ankara: Kültür Bak. Yay., 1979-1980). Fakat, sonradan Diyanet İşleri Başkanlığı'nın itirazı üzerine, bu yayın satıştan kaldırılmıştır.

Onun tarihinde anlattığı bir olayı, Şinasi Altundağ (yapıtın Almanca çevirisinden, s. 275) şöyle aktarıyor: "Türklerde Disiplin ve Adalete Dair Birkaç Örnek", AÜ- *Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi,* cilt II, Sayı 3 (1944), s.386-87.

"Vak'a Kaymakam Mustafa Paşa zamanında cereyan etti. (Mustafa Paşa Gran'da Polonyalılara esir düşmüş ve Kantemir'in babasının ricası üzerine yedi sene süren uzun bir esaretten sonra serbest bırakılmıştır.) Bir Rum İstanbul'dan iki saat mesafede bulunan Küçük Çekmece'den Edirne'ye gitmek üzere yola çıkar. Yolda onbir yeniçeriye rastlar. Yeniçerilerle Rumun arasında bir münakaşa olur; neticede Yeniçeriler Rumu bıçaklayarak öldürürler. Hadiseyi buradan tesadüfen geçmekte olan birkaç Türk genci görür ve bir raiyyeye böyle bir muamelenin yapılmamasını Yeniçerilere ihtar ederler. Fakat Yeniçeriler kulak asmaz ve bunlara kötü sözlerle mukabelede bulunurlar. Türkler İstanbul'a varır varmaz yaptıkları ilk iş, derhal kaymakama çıkarak gördüklerini anlatmak olur. Çünkü Türkler gördükleri bir cinayette, hakikati itiraf etmedikleri takdirde, kendilerinin de mücrim kadar suçlu olacaklarına kanidirler. Diğer taraftan maktulün zevcesi de bir istida ile hâkime müracaat ederek, gözyaşları içinde adalet istemektedir.

Bunun üzerine Yeniçeriler aratılıyor ve bir köyde sarhoş olarak bulunuyorlar. Ertesi gün kendilerine gelen Yeniçeriler, bir adam öldürdüklerini, bu hususta aleyhlerinde birçok şahitlerin de bulunduğunu ve bundan dolayı buraya getirildiklerini haber alınca, düşünürler ve hâkim tarafından kendilerine kâtil kimdir diye sorulduğu zaman, Rumu hep birlikte öldürdüklerini söylemeğe karar verirler. Yeniçeriler bir kişi ve bilhassa bir Hıristiyan için, onbir Müslüman ve aynı zamanda Yeniçerinin idamını mümkün görmüyorlardı. Muhakeme edilmek üzere divana getirilen Yeniçeriler suçlarını itiraf ederek, Rumu hep birlikte öldürdüklerini söylerler. İlk bıçak darbesini kim vurdu diye sorulan suale de, bilmiyoruz, hepimiz birlikte bıçaklarımızı çekerek hücum ettik derler.

Kadı meseleyi iyice dinledi ve davayı şu suretle tesbit ederek Müftüye havale etti: Eğer onbir Müslüman, kendilerini haklı gösterecek bir sebep olmadan, devlete vergi veren bir Hıristiyanı öldürürlerse ne yapmak lazım gelir? Müftü bunun altına kendi elyazısıyle şu hükmü verdi: Müslümanlar onbir değil, binbir olsalar yine idam edilirler.

Kadı Müftünün verdiği fetvayı görünce, onbir Yeniçerinin hayatına önce kıyamamış ve öldürülen Rumun karısına diyet olarak büyük bir paranın kabulünü teklif etmiş ise de, fakir kadın Türklerin idaresinde paraya ihtiyacı olmadığını, yanlız adalet istediğini söylemiş ve Kadı'nın diyet teklifini reddetmiştir. Para ile kadının iknaı mümkün olmayınca, hakikaten onbir Yeniçerinin hepsi birden idam edilmişlerdir."

Karş. tam metin Ö. Çobanoğlu çevirisinde, cilt II, bölüm 4, not 27, s. 271-72.

Aslında, biz bu örnek olayı Ş. Altundağ'ın yazısında görerek seçtik. Fakat, Kantemir'in Tarih'indeki yerine bakılınca, pek de övünülecek bir bağlamda anlatılmadığı ortaya çıkıyor. Şöyle ki, birkaç Arnavut'un İstanbul'da bir Hıristiyan tâciri öldürüp evini soymaları üstüne, Kanunî "Sultan Süleyman ister kentli olsun isterse salt alışveriş için geçici olarak İstanbul'da bulunan tüm Arnavutların tutuklanmalarını ve hepsinin tek tek huzuruna getirilmelerini ve işlenen tek bir cinayet için ölümle cezalandırılmalarını buyurur" (s. 85). Kantemir, bu öyküye düştüğü notta, "Her ne kadar yasaya aykırı hareket etmedi ise de, Sultanın burada çok zorba davrandığı anlaşılmaktadır. Zira Türklerin bir kanununa göre, binbir insan bir tek kimseyi gürültü ve patırtıyla öldürür de, hangisinin ilk darbeyi indirdiğini söylemek istemezse, tüm bu binbir kişinin ölüme çarptırılması gerekmektedir" diyerek kendisinin tanık olduğu, yukarıdaki olayı anlatıyor.

ÇÖKÜŞ

Ahmet Rasim (1865-1932), gazetecilik edebiyat ve müzik alanlarında çok verimli bir yazardı. 1910-12 yıllarında dört cilt olarak yayımladığı *Resimli ve Haritalı Osmanlı Tarihi,* aslında liselerde okutulmak üzere hazırlanmıştır. Sentetik bir derleme olan bu kitap, devletin kuruluşundan Abdülâziz dönemine değin Osmanlı Tarihini kapsayan bir metinle, "faide" adını verdiği bağımsız makaleler niteliğindeki geniş dipnotlarından oluşmaktadır.

Osmanlı Tarihi'nin metni, Hakkı Dursun Yıldız tarafından yeni harflere çevrilip "günümüz Türkçesi"ne uyarlanarak büyük boy bir cilt halinde yayımlanmıştır (İstanbul: Meydan Yay., 1967). İsmet Parmaksızoğlu ise sayıları 297'yi bulan "faide"lerden 76 tanesini seçip, yeni harflerle ve dilce sadeleştirerek bastırmıştır (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yay., 1968), "Büyük Türk Yazarları ve Şairleri Komisyonu", Tarih Serisi 2. Bizim burada aktardığımız parça, bu ikinci yapıttan alınmıştır. (S. 136-38)

1810 YILINDA İSTANBUL

Memleketi gittikçe yeniçeri ve askerlik dertleri sarıyordu. Dış politika son derece sıkışık olduğu halde, yıllardan beri yığılan iç sorunlar, büyük ve sürekli bir kötü yönetim hastalığını ortaya çıkarmıştı. İran'ın Rusya ile savaş halinde[1] olmasından bile yararlanılamıyor. mahut Babanlı Abdurrahman Paşanın, Bağdat Valisinin[2], İstanbul'daki politikacıların kötü hareketlerinden sınırda türlü türlü anlaşmazlıklar kendini gösteriyordu.

Devlet, defterhanesinde cebeci, yeniçeri, sipah, silâhdar, zaim ve timarlı gibi, yazılı 300.000 kişilik kalabalık bir ordunun maaş ve masraflarını ödediği halde, bunlardan savaş meydanına pek az bir kuvvet gönderebilmiş, âyân ve eşrafın emrindeki adam-

[1] *1828 Türkmençay barışıyla sonuçlanan Rus-İran savaşı.*

[2] *Bağdat Valisi Kölemen Abdullah Paşa, 1810-1913.*

lara maaşlı sekban kullanmak, imece ile bir takım derme çatma birlikler meydana getirmek imkânını güç belâ bulabilmişti. Bu tarihlerde İstanbul'un durumu da göze çarpan bazı olaylarla pek bozuk bulunuyordu. Şeyh İbrahim adında keramet taslayan birisi, ötekini berikini ya hay ya kahhâr zikirleriyle çıldırtıp saf insanları Çamlıca'daki tekkesinde aldatıp duruyordu. Her ne hâl ise, bu dert kumkuması sürgün edildi. Ama, İstanbul'da belli başlı zorbalar türemişti. Bir memleket temel kanunlardan ve yönetim ilkelerinden yoksun bulundukça zorbalıktan kurtulamaz. Bu zorbalardan Osman Çavuş adında biri iskelelere gelen odun ve zahireyi eline geçirip istediği fiyatla satıyordu. Günün birinde bir odabaşı ile bir anlaşmazlık olmuş, odabaşı da anılan herifi orada yakaladığı gibi odunla epeyce ıslatmıştı. Osman, haysiyetini kurtarmak için Sekbanbaşı Çelebi Osman'a başvurdu. O da bunu fırsat bilerek Osman Çavuş'u Ağa Kapısı ahırında boğdurdu. Bunlar bir tane mi? Üsküdar'da hamallar kethüdası İbrahim zorbanın vurduğu vurduk kestiği kestik idi ki, edepsizliği son dereceye ulaşmıştı. Sekbanbaşı Osman Ağa, "Ulûfe konusunda bir şey soracağım" diye onu çağırtmış ve ancak bu vesile ile işini görebilmişti. Kalyoncular takımından Taşçı Mahmud ise, Galata'yı kesip almıştı. Bu, Kabakçı ayaklanmasına[3] katılanlardan biriydi. Mahmud'u Kapudan Paşa Beşiktaş açığında yatan kalyonlardan birinde öldürüp kesik başını Bâb-ı Hümayuna gönderdi.

Sekbanbaşı ise yaman davranıyordu. Unkapanı ustalarından olup rüşvetle zahire satan ve rüşvet vermeyenlere çürüğünü süren ekmekçi İsmail'i bir çektiriye bindirerek Küçükçekmece açıklarında dalgalara kaptırdı. Üsküdar'da Balaban iskelesi adıyla tanınan yerin arka tarafıyla Tabakhane yöresinde, kıyıda bucakta bulunanlara yataklık eden bir takım bekâr odaları vardı ki, herifler buraları edepsizlere, yolsuzlara karı satmak, yoldan geçen temiz kadınları zorla çevirip götürmek gibi en iğrenç işleri yapmak üzere seçmişlerdi. Üsküdar ahalisinin yerinde şikâyetleri üzerine, hepsi 200'e varan bu odalar yıktırıldı. Oturanlardan yakalanabilenler öldürüldü. Sekbanbaşı, Galata'da Kuledibi'nde kahve işleten Zorba Yetimoğlu'nu da İstanbul zindanında boğdurmakla onun adamlarını yetim bıraktı.

Şu olayların geçişinden anlaşılıyor ki, bu tarihlerde İstanbul'da güvenlik, asayiş kalmamış, güvenlik kurumları olduğu gibi çökmüş bulunuyordu. Son moda olarak, sokaklarda yeniçerilerin ikide birde birbirlerine saldırmaları ise, halkın yüreklerini ağızlarına getiriyordu. Bununla birlikte, şuna inanılmalıdır ki, keyfî yönetmelerde geçen olaylar birbiri üstüne yığılır, iki dudak arasından çıkan bir 'Affettim' sözü bütün suçları ve cinayetleri yok eder. 'Kellesini getirin' denilince de, ne kadar suç ve kusur varsa, o kimsenin omuzlarına çöker olması, bir memlekette kanun hükmünü almışsa, orada zorbalığın ve eşkiyalığın türemesi az bile görülür. Çünkü önce hükûmet zorbadır. Şahıs ve kamu haklarını keyfine göre yürütmekle, kendisi zorbalığın başında bulunuyor demektir. İkinci Abdülhamit devrinde bu zorbalığın kanunî, örfî, taklidî örnekleri pek çoktur. Bunların fermanları bile vardır.

DÜZELTİM ÇABALARI

Han Olayı

Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi,* V. cilt: *Nizam-ı Cedit ve Tanzimat Devirleri 1789-1856* adlı kitabının (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 1970) 3'üncü baskısının 174-75'inci sayfalarında, "Gülhane Hattı'nın ilânından sonra birçok paşalar, yeni prensip ve kanunları bilmezlikten gelmek istediler. Bir aralık sadrazamlıkta bulunmuş olan [2 Haziran 1839-8 Haziran 1840] (Koca) Hüsrev Paşa, rüşvet suçundan Meclis-i Vâlây-ı Ahkâm-ı Adliye önünde yargılanarak kürek cezası hükmünü giydi" demektedir. (Aslında, Hüsrev Paşa küreğe mahkûm edilmemiş, vezirlik rütbesi kaldırılarak ve maaşı kesilerek emekliye ayrılmış ve iki yıl sürgüne gönderilmiştir.)

Hüsrev Paşa hakkındaki mazbata, *Takvim-i Vekayi*'de, 15 Recep 1256 (12 Eylül 1840), Def'a (sayı) 206, s. 3-4'te yayımlandığı gibi, Birinci Dünya Savaşından sonraki mütareke döneminde, *Peyam-ı Sabah gazetesinin* 12 Kânunusani 1336 (12 Ocak 1920) günlü sayısında da yeniden basılmış ve dilce sadeleştirilerek, bu ikinci yayınından yapılan bir uyarlama da, Ali Rıza ve Mehmet Galip Beylerin *Geçen Asırda Devlet Adamlarımız* kitabında (İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser (108), 1977), s. 60 ve devamında sunulmuştur.

E.Z. Karal, *Osmanlı Tarihi* VI. cilt: *Islahat Fermanı Devri 1856-1861* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 1976), 2'nci bas., s. 152-53'te, Hüsrev Paşanın cezalandırılıp nefyedilmesini tekrar anlattıktan sonra, şöyle demektedir:

"Bundan başka, Konya Valisi Hasan Paşa da malmüdürünün bir hizmetkârını dövmek suretiyle ölümüne sebep olduğu için aynı meclisce kürek cezasına çarptırılmıştı." (Aslında, Karal yine yanılıyor: Hasan Paşa malmüdürünün bir hizmetkârını döverek öldürdüğü için küreğe değil; aşağıdaki metinde görüleceği üzere, Han kazası müdürünün kendisini dövdürerek öldürtmekten ötürü beş yıl sürgüne hüküm giymiştir.)

Hasan Paşanın işlediği suç ve yargılanıp cezalandırılmasıyla ilgili bildiriyi, *Takvim-i Vekayi* gazetesinden, 21 Muharrem 1266 (8 Aralık 1849), Def'a (sayı) 416, s. 1-2'den aynen aktarıyoruz:

Velînî'meti bîminnetimiz Padişahımız Efendimizin evreng-i [taht] muallây-ı hilâfet-i uzmâya [büyük] cülûs-u meyâmîn-me'nus-u [uğur ve bahtla arkadaş olan] hümayunları yevm-i mes'udundan berû bihamdullah ve tevfik-i teâlâ kutbet-i [bir topluluğun başı, padişah] efkâr-ı varidat-ı hayriyye-i mülûkâneleri te'yid ve muhafaza-ı ahkâm-ı şer'iyye ve muharese-i hukuk-u insaniyye ve cem'i memalik-i mahrusetü'l-mesalik-i [yolları korunmuş olan] şahanelerinde kemayenbagi [gerektiği gibi] icra-i adlü dâd ve imhay-ı zulm ü i'tisaf umur-u mühimmesine masruf ve ma'tuf buyurulmakta olmağın sıfat-ı mergube-i i'tidal ve istikamet ile muttasıf olup mahzâ adlü re'fet olan rızay-ı ma'dalet istirzây-ı [rızasını aramak] hazret-i cihandarilerinin istihsaline sarf-ı nakdîne-i iktidar edenler saye-i ihsan-vaye-i hazret-i mülûkânelerinde nail-il refah ve felâh oldukları misüllû iltizamkerde-i âli [yüksek makamın iltizam ettiği, gerektirdiği] olan usul-ü adliyyeye mugayir hareket-i nâhemvareye mütecasir olanların dahi muktezay-ı adl ü

[3] *III. Selim'in giriştiği yenileştirme çabasına karşı, 1807'de çıkan isyan, elebaşısı Kabakçı Mustafa'nın adıyla anılmaktadır. Temmuz 1808'de Alemdar Mustafa Paşa İstanbul'a gelirken, önden gönderdiği Pınarhisar âyânı Hacı Ali Ağa vasıtasıyla Kabakçı Mustafa'nın vücudunu ortadan kaldırmıştır.*

Bilinen bütün yağlıboya, suluboya tabloları, gravürleri ve fotoğrafları ile

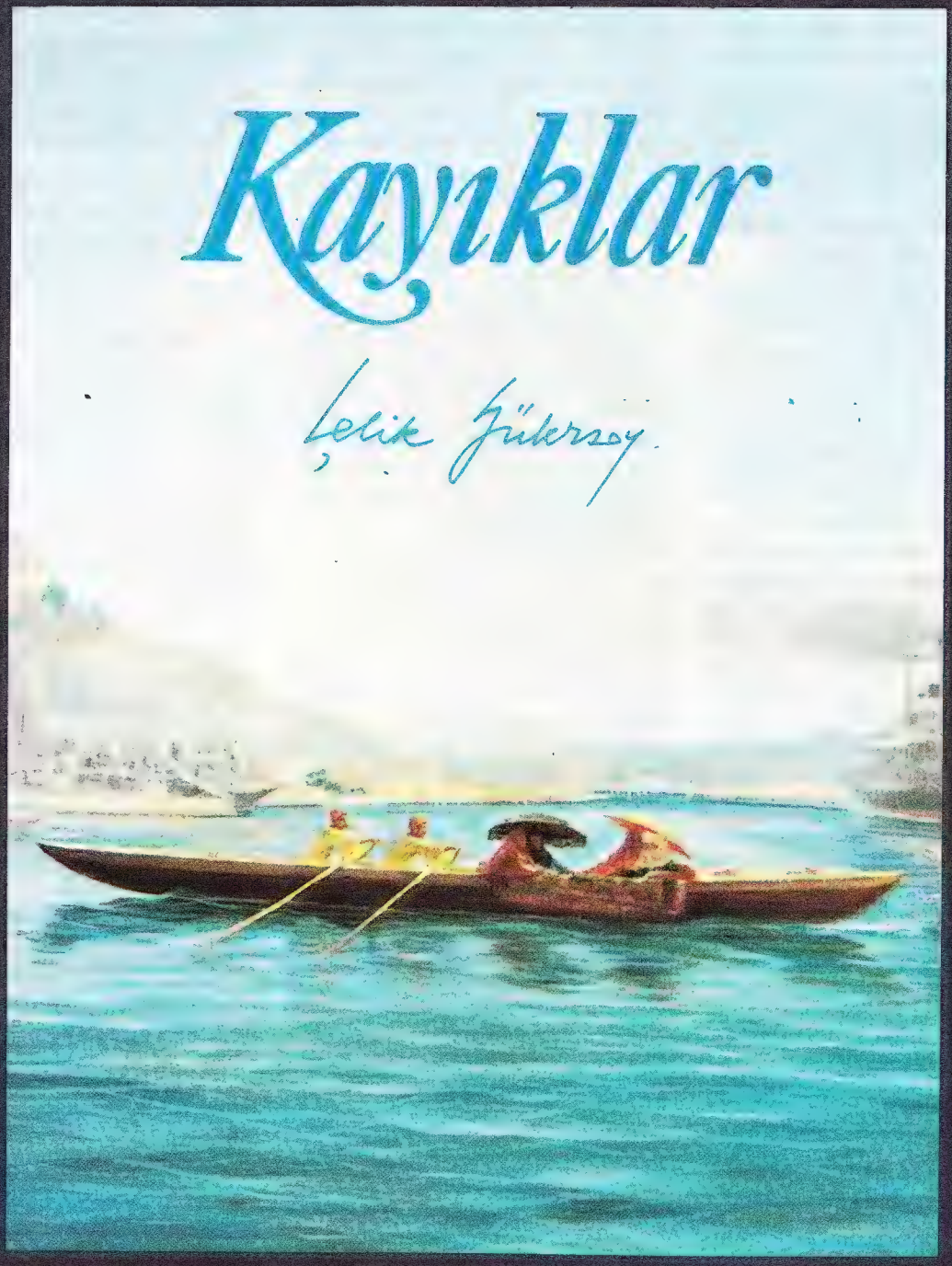

244 SAYFA 3500 TL.

ŞIŞLİ'DE TURING
CAĞALOĞLU'NDA MİNNETOĞLU SAHAFLAR DA ELİF ve İNAL
ANKARA'DA TARHAN KİTABEVİNDE

bir Turing yayını

1

2

3

Kitab az-Zardaka fi Ma'rifat al-Hayl ve Ecnasuha ve Emrazuha ve Edviyetuha'dan üç minyatür:

1. Yanında tayıyla on aylık gebe bir kısrak. Atın karnındaki yavrunun duruşu, gerçek bir gözleme dayanmaktadır. 17a.

2. Karın ağrısı çeken bir at. 18a.

3. Kuduz bir köpek ve bir at. Bu hastalığı kanın bozulması ve kara safranın artması ile açıklayan yazar, kuduzun ısırmayla bulaştığını ve tedavi edilemediğini söylemektedir. 25a.

hakkaniyet ve lâzime-i emr-i siyaset olduğu vechile mücazat-ı lâyıkalarını görmeleri emr-i tabiidir.

İşte bu cümleden olarak Konya Valisi sabık Hasan Hakkı Paşa geçende Konya'dan infisalinde Dersaadet'e gelir iken yol üzerinde kâin Han kasabasına vürudunda kendisine tezelden konak tehiyye olunmadığından hiddetlenerek civarında bulunan Bardakçı karyesine avdet ve mezkûr Han kazası müdürü Veli ağayı oraya celb ile Bahadıroğlu İbrahim ağanın konağı havlusunda direğe sardırıp iki def'ada arkasına dörtyüz değnek vurdurmasıyla merkum Veli ağa eser-i darpden üç gün mürurunda fevt olmuş olduğu mesmu' olduğundan verese-i müteveffa ba-irade-i merhamet-ifade-i hazret-i mülûkâne Dersaadet'e celb bile Meclis-i Vâlâda ve badehu huzur-u hazret-i fetvapenâhide tarafeyn istintak ve terafi' ve her türlü tetkikat icra olunarak müşarünileyh maazallah-ı teâlâ şu hareket-i fecia'yı irtikabı sabit ve mütehakkık olarak verese için diyet-i şer'iyye ahzına hükm-ü şer'-i mübin lâhik olmuştur.

Beyan ve tarife hacet olmadığı vechile bu misüllû bilâmucib hedm-i binaullah [Allahın yapısını yıkmak, adam öldürmek] maddesi bâis-i iftiharımız olan şeriat-ı mutahharanın hilâfi ve herhal ü kârda mütevessil-i uru' sekay-i ahkâm-ı celile-i ilahiyye olan velinimet-i bîminnetimiz Padişahımız Efendimizin merhameten ve şefkaten sunuf-u tebaay-ı saltanat-ı seniyyelerine ihsan buyurmuş oldukları emniyet-i can meselesine münafi olup bahusus ki tenfiz-i evamir-i adliyye-yi cenab-ı hilâfetpenahiye memur olmuş ve saye-i ihsanvaye-i hazret-i şahanede müntehay-ı meratib-i Devlet-i Aliyye olan vezaret rütbe-i samiyyesine kadar gelmiş bulunan bir zatın böyle ef'al-i redîeyi [kötü, fena çirkin eylemleri] men' edecek yerde kendisi ihtiyar etmiş ve mücerret rahat-ı zatiyesiçün dünya ve ahirette mucib-i mes'uliyyet ve hacalet olan ve nısfet ve insaniyyete yakışmayan bir fiil-i kerihi irtikâb derecesine gitmesi ol rütbe-i celileyi bittabi izale ve ıskat etmiş ve nazar-ı şer'ü adlde tefavit-i rütb ve cezaya illet [neden] ve zebet olamayacağı derkâr bulunmasıyla ve bir de kendisi biddefaat eyalât-ı cesime valiliklerinde bulunmuş ve bu cihetle bu kadar ibadullahın idare ve himayesine memur olmuş olduğundan usul-ü adliyye-i hazret-i padişahîyi bilmediği özrü dahi bunun hakkında varit olamamasıyla hakkında ahkâm-ı Kanun-u Cezanın icrası lâzım gelip şu kadar ki müşarünileyh müteveffay-ı merkumu mutlaka öldürmek kastıyla darb ettirmemiş olduğundan mücerret bu sebebe mebni ukubat-ı şedidenin [sert cezaların]

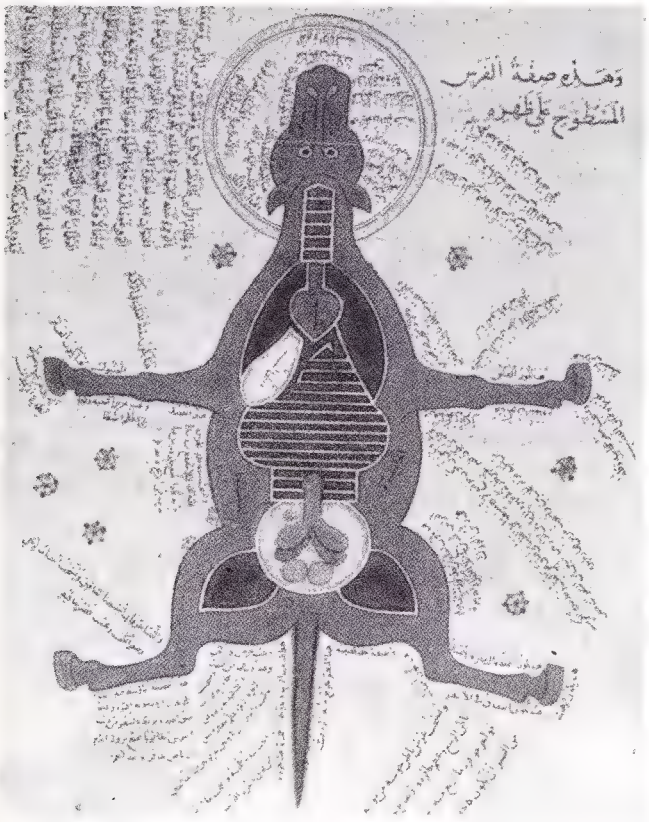

Bir atın karnından anatomik görünüşü, 21a.

Kitab az-Zardaka fi Ma'rifat al-Hayl ve Ecnasuha ve Emrazuha ve Edviyetuha *(At Yetiştirme, At Hastalıkları ve Tedavileri kitabı): 1467'de Memlûk Sultanı olan, Ordu Komutanı Yelbay için, 1466 yılında, bilinmeyen bir yazar tarafından hazırlanmış Arapça bir yazma. İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, A.Y. 4689 (84 yaprak). Veterinerlik Tarihindeki, bilinen bu en eski, resimli at anatomisi kitabını, Prof. Dr. Ferruh Dinçer,* AÜ Veteriner Fakültesi Dergisi, *cilt 21 (1974), sayı 1-2'de çıkan bir makalesinde incelemiştir.*

derecat-ı malûmesinden yalnız kürek cezasından kurtularak ber mucib-i kanun rütbesi âhâd-ı nas [halktan kimseler] derecesine tenzil olunduktan sonra beş sene müddetle Tokad'a nefy ve tagrib olunması ve diyet hususunun dahi ber nehc-i şer'i istifa kılınması [şeriat yoluyla yerine getirilmesi] ve mümaünileyhin mütebeyyin olan gafleti sebebiyle mücazat-ı lâyikası bazı derece kesb-i hiffet etmiş gibi ise de kendisinin haiz olduğu rütbesinin böyle def'aten sukutu erbab-ı namusa göre pek ağır ceza olduğundan hilkat-i zatiyesinde bu misüllû ef'al-i redîeye meyl ve istidadı olan eşhas hakkında bundan böyle büyük ibret-i müessire olamamak iktiza edip her ne ise ba' dezin [bundan sonra] o misüllû mazeretlerde dahi kat'a havale-i semi'-i itibar olunmayarak bu makule harekete cesaret edenlerin bitamamika mücazat-ı kanuniyye ile muateb olması meclis-i hass-ı mesrutta tezekkür ve tasvib olunup hâpay-i hümayun hazret-i hilâfetpenahîden led'el istîzan [izin verilmek üzere] emr ü ferman ma'dalet-ünvan-ı cenâb-ı cihanbâni dahi ol vechile isabet ârây-ı sünuh ve sudûr buyrularak mucibince iktizası icra ve keyfiyet cümlenin malûmu olmak için nushah-ı Takvim-i Vekayie derc ve imlâ kılınmıştır.

HAYVAN HAKLARI

Osmanlı toplumunda hayvanlara iyi davranıldığı, birçok yabancının seyahatnamesinde de anlatılmıştır. Leyleklere bir yarı-kutsallık tanınır, camilere kuşevleri yapılır, sokak kedileri, köpekleri bile korunurdu. Ama özellikle atın ayrı bir yeri vardı. At, Türkler daha Orta Asya'da göçebe bir toplumken büyük önem kazanmıştır. ("At, avrat, pusat"). Osmanlı Türkleri, ayrıca İslâm kültürü aracılığıyla Arapların ünlü at sevgisinden de etkilenmişlerdir. Bu nedenlerle, Hayvanların Korunmasına ilişkin olarak seçtiğimiz belgelerin hep atlar üstüne olması, pek bir rastlantı değildir.

Önce, yukarıda sözünü ettiğimiz Cantemir'in yine Osmanlı Tarihi hakkındaki eserinden aktarılan bir fetva'yla başlayalım:

"Eğer biri, atının nalının düştüğünü bildiği ve bunu yaptırmaya vakit ve fırsatı olduğu halde, nazarı itibare almayarak, merhametsizce, sert ve taşlık yollardan akşamlara kadar zavallı hayvanı sürerse, böyle merhametsiz bir hayvan sahibine nasıl bir ceza verilmelidir?

Elcevap: Sopa atmalıdır."

Almanca çevirisi, *Geshichte des Osmanischen Reiches,* s. 51'den, Şinasi Altundağ, "Osmanlıların İlk Devirlerinde Türklerin Kültür ve Sosyal Durumları Hakkında Bir Kaç Not", A.Ü. *-Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi,* cilt II, Sayı 4 (1944), s. 522-23/dn. 27. Altundağ bu fetvanın tarihini belirtmiyor, ama Cantemir yapıtını 1714-16 yıllarında yazdığına göre, engeç onsekizinci yüzyıl başları olacak. Tam metin Türkçe çeviride, cilt I, bölüm 4, not 7 (müftü), s. 139.

Bundan sonra, yine o dönemden iki özgün ferman sunuyoruz:

İstanbul Müftülüğü Arşivi
İstanbul Bab Mahkemesi,
No. 128, varak 92 b

İstanbul Kadısı Faziletlû Efendi ve İhtisap Ağası,

At ve bargir hammalları gerek etval gerek asgar eyyam [uzun ve kısa günler] ile sabah namazından evvel üzerlerine eşya vaz' [koyup] ve biribirlerine haseden [kıskanarak] ve kemal-i tama'larından [açgözlülüklerinin çokluğundan] bir sefer ziyade etmek kastıyla ahşam namazı vakti mürur edince [geçince] bican [bitkin] hayvanatı aç ve susuz imâl eyleyip [çalıştırıp] [birkaç kelime okunamadı] mukaddema biddefeat harr-i muayyen [önceden defalarca belirli sınır] tayin ve ekid şedid [sıkı ve şiddetli] ferman-ı âlişan ile tenbih ve tekit olunup birkaç gün [bir kelime okunamadı] haml bade hımal tama'-ı habasetlerinden âdet-i melûfeleri [açgözlü kötülüklerinden alıştıkları] üzerine cevrü ezaya tasaddi etmeleriyle [kalkışmalarıyla] bican hayvanatın inkisarlarından [düşmelerinden] hasıl olacak kaza maazallah hemcivarları bulunan bilâcürüm ibadullaha [suçsuz, Tanrının kullarına] taksiratından havf olunmağla [zarar vermesinden korkulmakla] imdi bundan sonra ol makule hayvanat ile İstanbul içinde ticaret idenlerin başları ve kethüdaları ve sairleri getirtülüp sabahtan ikindi vakti mürur edince eşya vaz' ve imâl eylesinler hemen müddet-i merkume munkaziye olunca [anılan süre sona erince] imâl eylediklerinden sonra herbirleri eşya tahmilinden feragat ve ahurlarına götürüp mekulât ve meşrubatlarını [yiyecek içeceklerini] virmek üzere tenbih ve tekit olunup badettenbih mütenebbih [uyarıdan sonra uyarılmış, yola gelmiş] olmayanları ahz... [bir kelime okunamadı] kaç davarı var ise yedinden zapt olunmak için damga vaz' olunmak üzere teslim ettüresüz deyu buyruldu.

Sefer 1135 (1722)

HAMMALLAR AVDETTE BARGİRLERE BİNMEMEK İÇİN SADIR OLAN FERMAN

İstanbul Kadı Sicili, No. 25, s. 251-52

İstanbul Kadısı Faziletlû Efendi,

Mahmiye-i İstanbul'da [İ. şehrinde] at hammalları ve sair bargir ile hamule nakl iden [yük taşıyan] makuleler yüklerini mahallerine götürüp avdetlerinde binmemek içün semerleri üzerine yarım vakiyye [okka] timurdan mismarlar [demirden iri çiviler] vaz'ı ötedenberi nizamlarından iken biraz müddettenberu bazıları terk ve bazıları sagir enserler [ufak çiviler] vaz' ve üzerlerine ağaçlar koyup bargir sahipleri sürücülerine imaz ile [göz yumarak] bargirlerine binüp şiddet ile sevk ve önlerine gelen sıbyan [çocuklar] ve nisvan [kadınlar] ve amele [işçiler] ve aceze [düşkünler] makulelerine dokunup izrardan hâli olmamalarıyla [zarar vermekten geri kalmamalarıyla] bundan akdem [önce] biddefeat tenbih olunmuş iken mütenebbih olmamalarıyla taht-ı zabıtaya ifrağı lâbüt olmağın [düzene sokulması zorunlu olduğundan] imdi hammallar kethüdası ve yiğitbaşılarını getirdüp kemafilevvel [eskiden olduğu gibi] yarım vakiyye timurdan mismar vaz'ı ve üzerine ağaç komayıp avdetinde binmemek üzere bargir sahiplerine ve sürücüler dahi yederek getirüp ensesinden şiddet ile sürmemek üzere tenbih-i ekid [sıkı uyarı] ve nizam-ı kaviyyeye [sağlam düzene] rapt ve virülen nizamı ilâm eyleyesun deyu. 5 Ramazan 1179 (15 Şubat 1766)

Bir de, ondokuzuncu yüzyıl sonlarından, gazetede çıkmış bir dileği aktaralım:

"Tek beygirli yük arabalarına beygirlerin tahammüllerinden fazla yük konulduğu ve biçare hayvanların yokuşlarda tahammül edemeyerek çatladıkları görüp işitilmekte olduğundan bu misüllû arabalara had ve miktar-ı muayyeninden fazla yük yükletilmemesi ve bu hususun devair-i belediye müdiranına [belediye şube müdürlerine]... emr ve tenbih buyurulmasını şehrimiz emini [belediye başkanı] devletlû Mazhar Paşa hazretlerinin himemat-ı aliyyelerinden intizar eyleriz [yüce himmetlerinden bekleriz]."

Tercüman-ı Hakikat, 17 Zilhicce 1300 (20 Teşrinievvel 1883)

İKİ HAYVAN FIKRASI

İSTANBUL'UN EN ESKİ YERLİLERİ!

Sirkeci'de Vezir iskelesindeki kahvecinin bir köpeği vardı. Âli Paşa Bâbıâliye gitmek üzere iskeleye çıktıkça köpek durmak suretiyle kendisini selâmlar, Paşa da adamı vasıtasıyla köpeğe bir simit attırırdı.

Bir Amerikalı İstanbul'da dolaşırken sokaklardaki köpekler nazar-ı dikkatini celbeder. Âli Paşaya müracaatla tutturma ve derilerini soydurma masrafı kendisine ait olmak üzere, köpekleri 6.000 lira mukabilinde satın almayı teklif eder. O sırada hükûmetin para sıkıntısı bulunduğu için, bu teklif sadrazamca kabul olunur.

Bir ecnebinin köpekleri satın alacağı havadisi şâyi olunca, Vezir iskelesindeki kahveci köpeklerin lisanından bir arzuhal yazdırır, bir kurdele ile köpeğinin boynuna asar.

Âli Paşa mutadı vechile iskeleye çıkıp da susta duran köpeğin boynunda kurdeleye bağlı kağıdı görünce, bunun bir maksada matuf olduğunu anlar, kâğıdın alınmasını emreder. Kâğıtta, "Biz İstanbul'un en eski yerlisiyiz. Temizlik işlerine bakarız. Yangını haber veririz. Siz ise şuradan buradan gelmiş insanlarla bizi yok etmeğe çalışırsınız. Bu hareket bize karşı reva mı?" diye yazılı olduğunu anlayınca köpekleri satmaktan vazgeçer.

Bu arzuhal "Av'avename" adıyla münşaat kitaplarına girdiği gibi, *Divançe-i Dehrî*'de nazmen de yazılıdır.

HAYVAN HAKLARI BAZAN İNSAN HAKLARIYLA ÇATIŞIR

Eski İstanbul Efendilerinden (kadı - fakat belediye başkanı gibi de çalışır) Osman Efendi Hazretleri, hilekâr esnafa karşı pek amansız davranırdı. Çarşıya çıktığı zaman dükkân dükkân dolaşır, herşeyi inceden inceye muayeneye girişirdi. Meselâ, eğer tavukların kursaklarında yem bulamazsa, tavukçuları falakaya yatırıp dövdürürdü.

Bir gün yolda rastladığı bir seyyar tavukçuyu yine böyle yere yıktırdı. Fakat tam sopa faslına başlanacağı sırada, tavukçu eline sarıldı:

- Tavuğun, dedi, kursağında yem var mı diye baktın. Bir de sahibinin kursağını yoklasana, a benim sultanım!

ACCURATISSIMA et MAXIMA
TOTIUS
TURCICI IMPERII
TABULA
cum Omnibus suis Regionibus
Novissima Delinestio per I. Danckerum
AMSTELODAMI
cum Previlegio
MARE MEDITERRANEUM
PONTUS EUXINUS
DESERTA
Olim ARABIA PETREA
CAIRO
Medina Alnabi
Mecca
Suaquen
Barca
Bordon

ONYEDİNCİ YÜZYIL SONLARINDA TÜRK İMPARATORLUĞU

Ünlü bir Hollandalı haritacılar ailesinden gelen Justus Danckerts (1635-1701) tarafından yapılan yapılan Osmanlı İmparatorluğu haritası, her ne kadar Latince adında "tam ve kesin" olmakla övünmekteyse de, bir bakışta görülebileceği üzere, ne fizik coğrafya bakımından, ne de eyalet taksimatı açısından "tam ve kesin"dir. Memalik-i Osmaniyye'yi duraklama devrinin sonlarındaki en geniş kapsamında gösteren ve aslı 50 x 57,1 cm. boyutlarında olan bu harita, 1690 yılı dolaylarında Amsterdam'da basılmıştır.

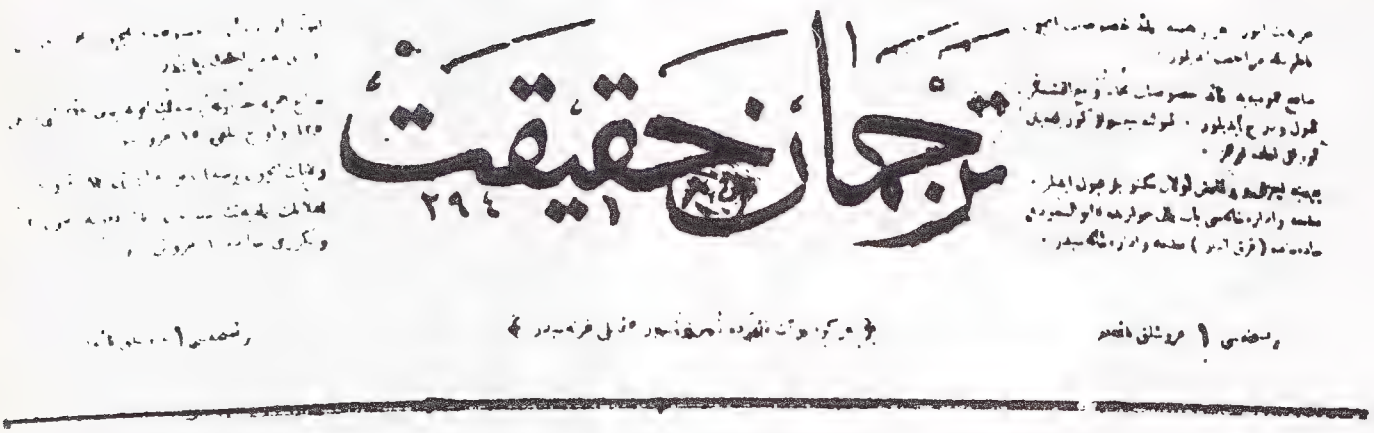

TERCÜMAN-I HAKİKAT/ Şubat 1884 -efrenci sene-/ Pazar'dan maada her gün neşrolunur Osmanlı gazetesidir. Gazetenin umur-u tahririyyesine ait hususat için Mehmet Cevdet efendiye müracaat edilir. Umur-u idareye ait hususat için Tevfik beye müracaat edilir. Menafi i hususiye ait hususat meccanen ve ma'et-teşekkür kabul ve derc edilir. Kabulüne cevaz görülmeyen evrak iade edilmez. Posta ücreti verilmemiş olan mektuplar kabul edilmez.

Osmanlı Basını'nda

Yüzyıl önce bu ay

Dr. UYGUR KOCABAŞOĞLU

İSTANBUL HAVADİSİ:

— Evvelki gün Şehzadebaşı'ndan geçmekte olan bir adama birdenbire bir fenalık arız olarak derhal hanesine nakl edilmiş ve müdâvâtı için tabib ve saire yetiştirilmiş ise de biçare kurtarılamayarak vefat etmiştir.
(1 Şubat)

— Kasımpaşalı Zehra hanıma cebren fiil-i şen'î icra etmiş olmalarından dolayı Asakir-i Bahriyye-i Şahane muzika onbaşılarından İbrahim ile refikleri Cemal ve Akif ve Kürd Ömer'in dörder sene müddetle vaz'ı kürek olmasına karar verilmiştir.
(1 Şubat)

— Evvelki gece Mahmutpaşa'nın alt başında Çorapçı Hanı karşısında vâki manifaturacı dükkânlarından birisi hırsızlar tarafından açılarak, ikiyüz liraya karîb [yakın] mal aşırılmış olduğu haber alınmıştır.
(2 Şubat)

— Mekteb-i Sanayi için tertib edilmiş olan bir mecidiyelik piyango biletlerinden beşyüz adedi Prenses ismetlü Fatma hanımefendi hazretleri tarafından biliştira [satın alınarak] mektebe beşyüz mecidiye ihda buyrulmuştur...
(5 Şubat)

— Beyoğlu polis müdiri cedîdi [yeni polis müdürü] izzetlü Arif beyefendi, müdiriyet-i mezkûreye tayin buyruldukları dakikadan beri gece gündüz Beyoğlu'nun her tarafını keşf ve güzar buyurarak [dolaşıp keşfederek] asayiş-i umumiye nezaret eyledikleri maa-l- memnuniyye [sevinerek] istihbar kılınmıştır.
(5 Şubat)

— Evvelki gün Zaptiye Nazırı saadetlü Fazıl Paşa hazretleri tarafından merkezlere gönderilen emir üzerine meyhanelerin gece saat bir buçukta ve mahalle kahvelerinin saat dörtte kapatılması ihtar olunmuştur.
(11 Şubat)

— Beyoğlu'nda bilardo dersi vermekle kesb-i şöhret etmiş olan Mösyö Diran Lüksemburg Oteli'ne nakl-i mekan ettiği ve arzu edenlere bilardo dersi vereceği mesmudur.
(19 Şubat)

— Polis idaresince bazı ıslahat-ı müfide [yararlı reformlar] icra eylemek üzere Almanyalı bir memur celb olunmuş ve kendisine Zaptiye Nezareti'nde bir daire-i mahsusa ihzar olunmakta bulunduğu işidilmiştir.
(29 Şubat)

GAZETELERDEN MUKTEBESÂT:

"MEYAK Kesintileri":

Maaşlardan tarh olunmakta bulunan yüzde yirminin iade olunacağını evvelce, bizimle beraber bazı gazeteler rivayet etmişler ise de dünkü *Oriental* gazetesi bu havadisin aslı ve esası olmadığını suret-i mahsusada vukubulan istihbaratına bina ederek ihbar eyliyor.
(2 Şubat)

Saltanat-ı Seniyye'nin Londra Sefiri devletlû Musurus Paşa hazretleriyle Ingiltere Hariciye Nazırı Lord Hazretleri arasında müzakerât cereyan ediyor. Müzakerât-ı mezkûre her iki taraftan dahî bir his-i fevkalâde-i itilâf ile devam ediyor.
(12 Şubat)

VİLAYÂT HABERLERİ:

Vilayât-ı Mümtaze

Mısır'da bulunan İngiliz asakirinin tezyid olunacağına [artırılacağına] dair mehafil-i askeriyyede bir şayia deveran eylemekte bulunduğunu *Egyptian Gazette* beyan ediyor.
(12 Şubat)

DIŞ HABERLER:

— Muhaberat-ı Telgrafiye (Ajans Havass Telgrafları)

Berlin 30 Kânun-i sâni:

— Petersburg'dan alınan haberler polis tarafından Nihilistlerin yeni bir matbaalarının keşf olunduğunu mübeyyindir [meydana koymaktadır]. Rusya Nihilist-

leri ile İngiltere'de bulunan Nihilistler meyanında mevcut bulunan münasebete dair birtakım evrakın derdest olunduğunu te'min olunuyor.
(1 Şubat)

— Kürre-i arzın nüfusu ahiren tanzim olunan istatistik cedvellerine nazaran elyevm: Avrupa'da 315.229.000, Asya'da 834.707.000, Afrika'da 205.679.000, Amerika'da 95.405.000,Avustralya ile Polinezya'da 431.000 ve kutbeyn [iki kutup] havalisinde 22.000 nüfus mevcut olup cem'an 1.455.923.000 nüfus eder ki buna son istatistikin yekûnu olan 10.778.000 nüfus dahi ilave olunur ise umûm yekûn 1.476.701.000 miktara baliğ olmuş olur.
(5 Şubat)

— (Ajans Havass Telgrafları)

İsmailiyye, 11 Şubat:

Şubat'ı efrencinin birinci gününden onuncu gününe kadar Süveyş kanalından 88 sefine mürur etmiş ve hasılat 1.730.000 franga baliğ olmuştur.
(13 Şubat)

İCMAL-İ AHVAL

"Matbuat İdare-i Behiyyesi"nden:

Vakit gazetesi, nüsha-i ahiresinde erkân-ı devlet aleyhinde tecavüzat-ı kalemiyye neşrine mücaseret eylediğine ve gazete-i mezbûrun sâlik olduğu işbu meslek-i nâ-hemvâr [çarpık yolda] umumen gazetelerin haiz oldukları vezaif-i mühimmeye [önemli vazifeler] bilkülliye mugayyir ve menafi ve şeref ve şan-ü matbuata dahi...

Vakit gazetesinin bugünden itibaren bilkülliye[tamamen] tatil ve ilgasına irade-i seniyye-i cenab-ı padişahî şeref- sünûh ve südûr buyrulmuş olduğu beyan olunur.
(fi 1 Şubat Sene 99)

(Tercüman-ı Hakikat'in Notu:)

Padişah-ı atıfetperver ve şehriyar-ı inayet kester şevketlû kudretlû efendimiz hazretlerinin işbu tebliğnamede ilân olunan irade-i seniyye-i mülûkâneleri Matbuat-ı Osmaniyye'nin muhafaza-i şeref ve şanı maksad-ı âlîsine mebni bulunduğunun dahî izahı yine matbuat hakkındaki hüsn-ü nazar himayet-i eser-i hazret-i padişahîye delâlet eder ki bu dahi bilumum matbuat-ı Osmaniyyece şayan-ı şükran görülür.
(14 Şubat)

İLAN VE REKLAMLAR:

— Mekteb-i Sultanî[Galatasaray] şakirdanına [öğrencilerine] mahsus ücretin ikinci taksidi doksandokuz senesi Şubat'ının birinci Çarşamba günü hûlul edeceğinden, taksidin yevm-i mezkûrda tesviye olunması lâzım geleceği ve şayet götürmeyen şakirdan bulunursa, nizamı mucibince, tedarik edinceye kadar mektebe kabul olunmayacakları ilân ve ihtar olunur.
(1 Şubat)

— Bir vakitten beri tâbi'-i meşhur rif'atlü[ünlü yayıncı yüce] Mihran efendi vesatetiyle tab' ve neşr olunmakta bulunan Türkçeden Fransızcaya kâmusun bu kerre otuzbirinci cüz'ü mevki-i intişara konulmuştur [yayınlanmıştır].
(5 Şubat)

İhtar-ı Mahsus:

Gazetemizde tefrika olarak derc edilmekte bulunan "Cellad" nâm romanın dördüncü cüz'ü dahi bu kerre mevki-i intişara vaz' olunmuştur.
(2 Şubat)

— Belsoğukluğu ve frenk illeti ve emraz-ı cildiyye:

Bu defa doktor Dadriyan, Fincancı yokuşunda Rıza Paşa konağının altında yeni yapılan "Şark Çarşusunda" üst katta 39 numerolu odada her gün saat yediden ona kadar bulunup, her nev'i illetleri tedavi ettiği gibi, mahsusen frengi ve belsoğukluğuna bakar ve mesanede toplanan kum ve taşları dahi ihraç eder.
(3 Şubat)

Kayıp İlânı:

Ayasofya-i Kebîr fodlaçıbaşısı bulunduğum halde nam-ı acizaneme olan Mustefa Seyid Ferhad namında bulunan mührüm sirkat olunmuş [çalınmış] olduğundan her kim yeddinde zuhura gelir ise makbul olmayacağını ilân ederim. Mustafa.
(7 Şubat)

—Memalik-i Mahrusa
Dûhan İnhisarı Fiyatları:

Sigaralar

Birinci Nev'i Zıvanasız:	
500 sigaralık kutu	150 kuruş
100 sigaralık kutu	28 kuruş
25 sigaralık kutu	7 kuruş
Zıvanalı:	
500 sigaralık kutu	90 kuruş
100 sigaralık kutu	30 kuruş
25 sigaralık kutu	7,5 kuruş
İkinci Nev'i:	
500 sigaralık kutu	90 kuruş
100 sigaralık kutu	18 kuruş
25 sigaralık kutu	3,5 kuruş

(7 Şubat)

"Devlet ihalesi"

"Asakir-i Bahriyye-i Şahane için onbin adet yün kuşak mübayaa olunacağından itasına talip olanların münakasada [eksiltme] bulunmak üzere Rumî Şubat'ın ikinci perşembe günü Şura-i Bahriyye'ye gelmeleri..."
(18 Şubat)

"TİYATRO ELEŞTİRİSİ":

Tiyatro meraklılarından birisi şöyle yazıyor:

"Vezneciler'de vaki Osmanlı Tiyatrosu'nda bugünlerde pek güzel oyunlar icra edilmekte bulunduğu tiyatro rağbetkârânı indlerinde müsellemdir. Fakat mucib-i taaccüb ve daha doğrusu dai-i nefret olan madde aktörler meyanına dahil olan Sisak efendinin eski aktörlerden bulunduğu halde liyakatsizlik göstermesi ve kendi vazifelerini ezberlemeyip sahne üzerinde çırpınarak halka kasvet vermesidir. Ümid ederim ki mûmâ-ileyh ihtarımı kabul ederek taaccüb ve nefretlerimize mahal bırakmaz."
(2 Şubat)

"LETÂİF" [Şaka]:

Mahkemede:

Reis- Ayol sen lokantada yediğin yemeğin ücretini vermedikten maada, çatal bıçak gibi şeyleri de götürmüşsün.
Müttehim [suçlanan]: Hayır Reis efendi! Çatal bıçaklarını alıp götürmekten maksadım, satıp parasıyla yediğim yemeklerin ücretini vermek için idi.
(5 Şubat)

FENNİYYE
Tarih-i Tabiî

"Kuşların Muhacereti"

Enva-ı tuyûrdan [kuş türlerinden] leylek gibi, kırlangıç gibi, turna gibi bir takımları vardır ki yaz mevsimlerinde bu taraflara geldikleri halde, kış mevsimlerini memleketimizde çıkarmayarak semt-i cenûba doğru giderler. Tarih-i Tabiî lisanında buna "Muhaceret-i Tuyûr" [kuşların göçü] denilir ki esbabının tetkiki erbab-ı mütalâa için mucib-i istifade olduğu kadar eğlencelidir.
(6 Şubat) Ahmed Midhat

SAĞLIK:

"Dişlerin Hıfz-ı Sıhhati"

Bu nam tahtında Besim Ömer efendi tarafından tertib ve telif olunub, tab' ve neşr edilen bir risale bu kere manzurumuz olmuştur. Risale-i mezkûrede tıb ve hıfzüs-sıhhâ nokta-i nazarından dişlerin ne güna istimal olunmak lâzım geleceği ve teharet ve nefazeti hususunda ne gibi tedabire müracaat iktiza edeceği gayet basit ve müf'id bir suretle beyan olunmuştur. Doğrusu müellifin şu hizmet-i vatanperveranesi her halde şayan-ı memnuniyyettir.
(11 Şubat)

OKUYUCU MEKTUBU:

Alınan bir varakada deniliyor ki: "Bugünlerde kasap esnafı şu mevsimde tatbik kabul etmeyen bir fiyatla lâhm [et] satmaktadır. En zayıf ete 7.5 kuruş aldıkları gibi, en semiz ete 9.5-10 kuruşa kadar fahiş fiyat istiyorlar ki bir kiye lâhm için kendilerince vaz' olunan şu fiyat, fukarayı ahâlice gaddarlığın son derecesi sayılıyor. Üsküdar kasapları bu hususta İstanbul kasaplarından daha gaddar bulunuyor.
(29 Şubat)

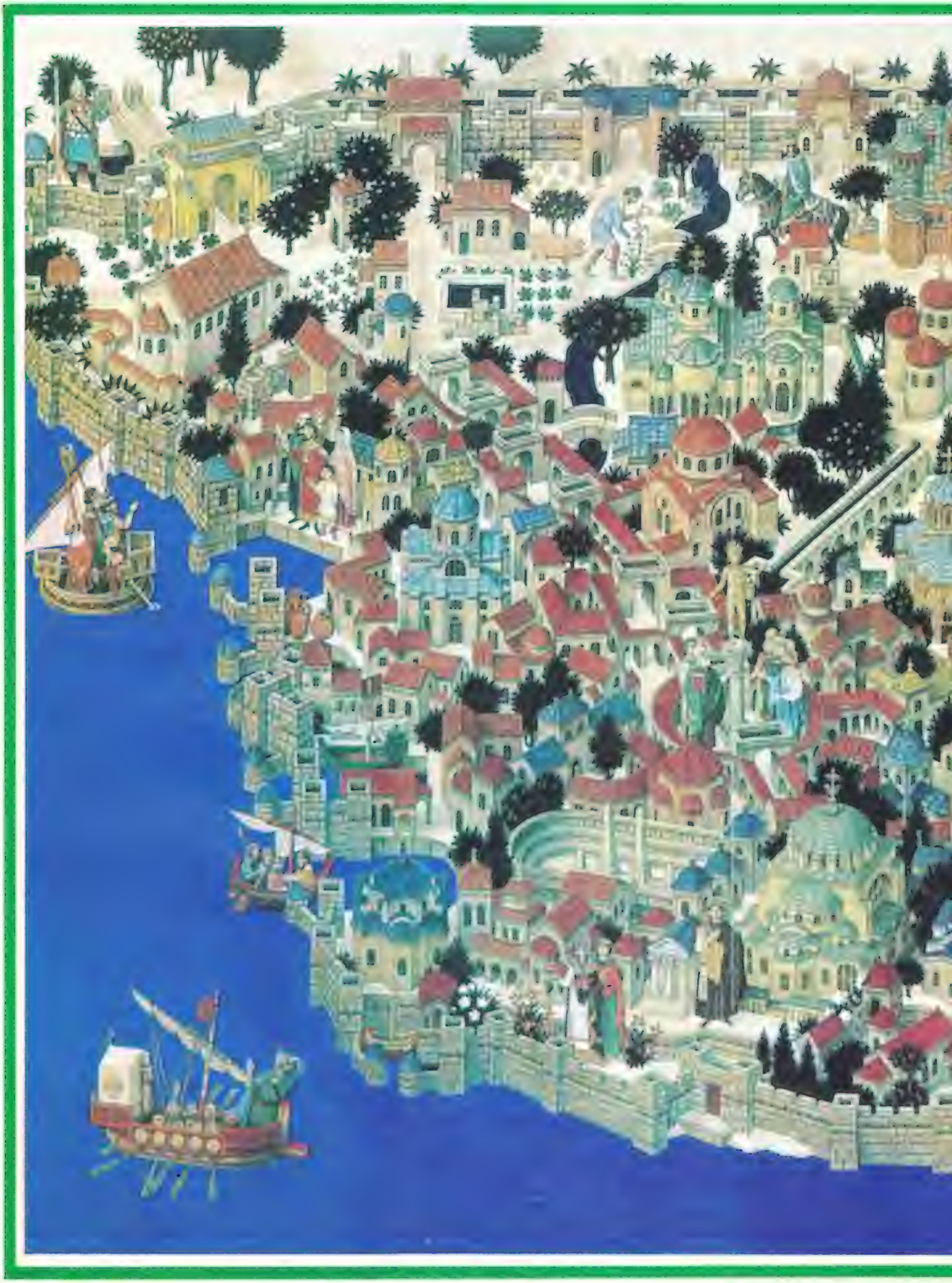

National Geographic'te Bizans

Geçen ayın Tarih ve Toplum'*unda, Fetihten önceki İstanbul'a ait renkli bir harita-resim basmıştık. O sayıyı hazırladığımız sırada, 1983 Aralık ayının yabancı dergileri henüz elimize geçmemişti.* National Geographic Magazine *adlı Amerikan dergisinin son sayısı (164-6) gelince, bunun adeta bir Bizans Özel Sayısı gibi düzenlenmiş olduğunu gördük. Bol resimli ve uzun bir Bizans İmparatorluğu yazısı (s. 709-37 ve 746-67), Bizans kültürünü sürdüren Aynaroz'daki manastırlar hakkında bir gezinin izlenimleri (s. 734-45) ve hâlâ birçok Bizans göreneğini yaşatan bir Yunan adası köyüyle ilgili bir röportaj (s. 768-77), ünlü derginin çoğu sayfalarını kaplamaktaydı.*

Bize öyle geliyor ki, artık yabancıların ülkemizdeki Bizans kalıntılarına meraklı olmalarından gocunmamamız gerekir. Bu ülke, madem ki, temelli bizimdir; öyleyse onun Bizans geçmişini görmezlikten gelmemiz sonucunu veren kompleksi aşmalı, tıpkı atalarımızın yaptığı gibi, bu mirasa yeniden sahip çıkmalıyız. Biz tarihe doğru bakalım da, bırakalım, Türklerin katkılarını lâyık olduğu gibi değerlendirememenin vebali, Batılı dostlarımızın üstünde olsun.

İleride, her bakımdan "Osmanlı İstanbulu" üstünde bol bol duracağımız için, hiçbir tedirginlik duymadan, Tarih ve Toplum*'un bu sayısında,* National Geographic*'te çıkan güzel bir harita -resimle, "Bizans'ın (İnsanlığa) Armağanları" başlıklı bölümden bazı ilginç parçalar aktarıyoruz. Harita-resmin daha ayrıntılı bir karşılaştırılmasının yapılabilmesi için, İstanbul'un* İslâm Ansiklopedisi*'ndeki Arkeloji ve Topografya haritasının bir kopyasını da, okuyucularımıza sunmanın faydalı olacağı düşündük.*

MERLE SEVERY

Türkler İstanbul'u 29 Mayıs 1453'te, yani dünyanın yaradılışından -Bizans bilginlerinin hesaplarına göre- 6.961 yıl, Büyük Konstantinos'un Boğaziçi ndeki Hıristiyan Roma'yı başkent yapışındansa 1.123 yıl 18 gün sonra fethetmişlerdir.

Bu fetihle, bir zamanlar Kafkaslar'dan Atlantik'e, Kırım'dan Sina' ya, Tuna'dan Büyük Sahra'ya kadar koca bir alana hükmeden Bizans İmparatorluğu'nun merkezi devrilmiştir.

Bununla birlikte, çağlar arasında bir dönüm noktası olan 1453, bir son olduğu kadar bir başlangıçtır da. Bizans'ın ve onun manevi mirasçısı Rus Çarlığının simgesi olan çift-başlı kartal[1], nasıl hem doğuya hem batıya, zaman içinde de hem ileriye hem geriye bakıyorsa, Bizans'ın yönetim usulleri, yasaları, din kavramları ve görkemli törenleri de, hâlâ yaşamlarımızı etkilemektedir.

Klasik dönemlerin kalıtının çoğu, yeni zamanlara Bizans üstünden geçmiştir. Bizans sanatı, ortaçağ sanatını da çağdaş sanatı da etkilemiştir. Dört köşe bir mekânın üstüne büyük bir kubbe oturtmayı da, diplomasi ve tören kurallarını da, bize Bizanslılar öğretmiştir. Yemek çatalı bile, onlardan gelmiştir. Çatalı Batıya, 11'inci yüzyılda bir Venedik doçuyla evlenen bir Bizans prensesi çeyizinde getirmiş ve konuklarını pek şaşırtmıştır- aynı şekilde, bir Alman imparatoruyla evlenen kuzini de, banyo yapmak ve ipekli elbiseler giymek gibi görülmemiş alışkanlıklarıyla sarayda skandallar yaratmıştır. [2]

...

Roma'nın bir inek ahırı şehrine dönüştüğü Orta Zamanların taşralı Batısından gelen ziyaretçiler, yarım milyon insanı barındıran, limanı gemilerden geçilmeyen, pazarları ipekler, baharlar, kürkler, değerli taşlar, kokulu ağaçlar, fildişi oymalar, altın, gümüş ve mineli mücevherlerle dolu olan bu şaşaalı metropol karşısında küçük dillerini yutmuşlardır. Haçlılardan Villehardouin, "İnsan, bütün dünyada bu kadar zengin bir şehir olduğunu inanamaz" demiştir.

...

(Batıda) Charlemagne'ın (Karlos Magnus) güçbelâ adını yazabildiği ve ancak rahiplerin okur-yazar oldukları bir dönemde, Bizans imparatorlarının birçoğu bilgindi. Sıradan insanlar bile, ilâhileri olduğu gibi, Homeros destanlarını da ezbere biliyorlardı. Batıda yüzyıllarca insanların suçlu olup olmadıklarını anlamak için işkenceyle sınanmasına karşılık (akkor halindeki kızgın bir demiri tutmanız istenir, eliniz yanmazsa suçsuzluğunuza hükmedilirdi), Justinianos bilginlerine, bugün kıta Avrupasındaki Roma Hukuku (Code Napoléon vb.) etkilerinin temelini oluşturan ünlü *Corpus Juris Civilis*'ini hazırlatmıştı.

İstanbul yönetimi, zanaatçılarını sıkı düzenli loncalar halinde örgütlemişti; fiyatları, ücretleri, kiraları denetliyor, az ürün alınacak yıllar için buğday stokluyordu. Müfettişler dükkânlarda kullanılan ölçü âletlerini, tutulan muhasebe defterlerini, satılan malların kalitesini kontrol ediyorlardı. İstifçiler, kaçakçılar, sahtekârlar, kalpazanlar, vergi kaçıranlar sert cezalara çarptırılıyordu.

Batıdakinin tersine, ticaret veya sanayiyle uğraşmak, ayıp sayılmıyordu. Bir imparatoriçe, yatak odasında parfüm imbiklemekteydi; imparatorun kendisi, ülkenin en büyük tüccar ve imalâtçısıydı; darphane, cephane ve Bizans'ın ünlü lüks eşyasını yapma tekelleri vardı. Meşhur ipek endüstrisini, Justinianos İstanbul'a gizlice getirttiği ipek böceği yumurtalarıyla kurmuştu (o zamana kadar, imparatorluk, Çin ipeğine ağırlığınca altın ödemekteydi). İmparatora ait tezgâhlarda dokunan özel işlemeli-kılaptanlı kumaşlar ve yurtdışına satılması yasak olan diğer mallar, yabancı hükümdarlara armağan edilince çok makbule geçiyordu. [3]

Batıda henüz takas ekonomisinin egemen olduğu bir dönemde, Bizans'ta ithalat -ihracat, alım-satım vergi-

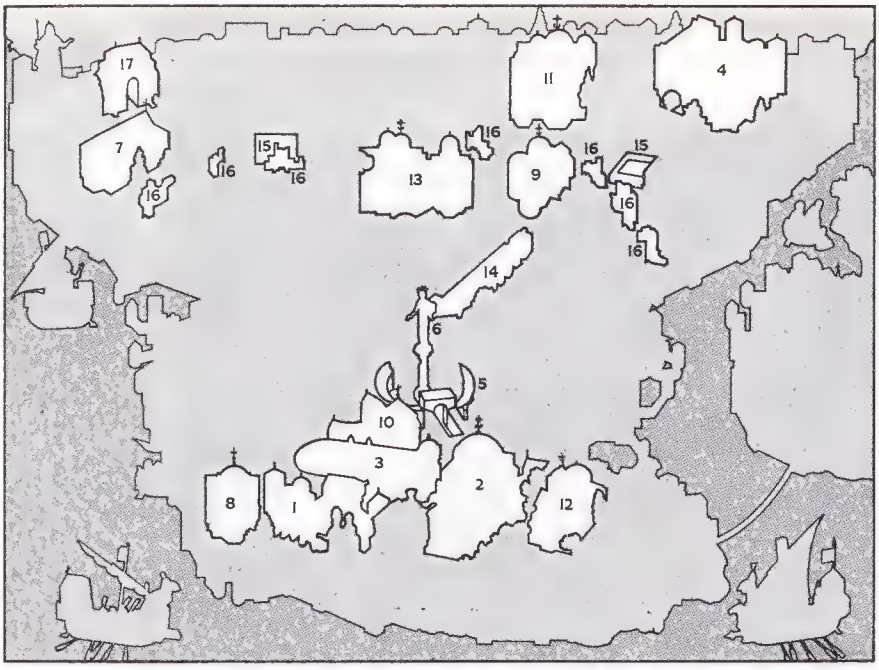

1- Bizans imparatorlarının eski Büyük Saray'ı
2- Aya Sophia
3- Hippodrom (At Meydanı)
*4- İmparatorluk 13'üncü yüzyıldan itibaren çökmeye başlayınca, hükümdarların ikamet ettikleri daha küçük Blakherna Sarayı**
5- Şehrin en geniş ticaret ve toplum merkezi: Konstantinos Forumu (meydanı)
6- Mermer döşeli olan bu alanın ortasına şehrin kurucusunu anmak için dikilen sütun (Çemberlitaş)
7- Studion Kilisesi (İmrahor Camii): Roma bazilikası tarzında yapılmış bir manastır binası
8- Ermiş Sergios ve Bakhos Kilisesi (Küçük Ayasofya): kubbeli Bizans mimarisinin erken bir örneği
9- Havariler Kilisesi (Fatih Camii)
10- Konstantinos'un mezarı ve Aya Euphemia Kilisesi
11- Khora Kilisesi (Kariye Camii): mozayık ve fresklerle süslü
12- Konstantinos Manastırı
14-Valens (Bozdoğan) Su Kemeri
15- Üstü açık büyük sarnıçlar
16- Kuruluşundan yüz yıl sonra, şehrin sınırlarının gerisinde kalan eski kalıntılar
17- Surların üstündeki 50 kapıdan, törensel geçişleri için kullanılan Posta Aurea (Yaldızlı Kapı)

**Unutmamak gerekir ki, Dördüncü Haçlı Seferinin, Kudüs'e yönelmek yerine, İstanbul'u yağmalayıp burada bir Latin İmparatorluğu kurulmasıyla sonuçlanmasından itibaren, şehir eski parlaklığını kaybetmişti. Sultan II. Mehmet İstanbul'u fethettiğinde, birçok değerli yapılar çoktan örenleşmiş, metruk duruma düşmüşlerdi.*

leri, dükkân kiraları, imparatorluk hazinesini doldurmaktaydı. (II.Basileios 100 tona yakın altın miras bırakmıştır.) Batıda faizle borç para vermek günah sayılır ve bu kirli iş ancak Yahudilere yaptırılırken, Bizans'ta farklı bir anlayış vardı. Justinianos, faizlere yüzde 8'lik bir tavan saptamıştı- deniz işlerinde riziko arttığı için, tavan yüzde 12'ye yükseliyordu (bir tüccar, gemisini ya da hamulesini fırtına yahut korsanlar yüzünden kaybederse, aldığı borcu ödemek zorunda değildi). Sigorta ve ticarî kredi hizmetleri gelişmişti. Bankacılık sıkı bir denetim altında tutuluyordu. İlk kez Konstantinos'un bastığı "Solidus" denilen (sonraları Bizans kaynağından ötürü "Bezant" adı verilen) altın para, değerini yedi yüzyıl koruyarak, tarihin en istikrarlı para birimi olmuştur. [4]

"Çalışmayan yiyemez" din kuralı uyarınca, yoksullar kamu fırınlarında ve bostanlarda işe koşuluyordu. İmparator III.Leon, "Aylaklık suça yol açar" demişti. Sarhoşluk da, başıbozukluğa ve ayaklanmaya -onun için, meyhaneler akşam saat sekizde kapanıyordu.

Tanrı'nın Devleti, işçi kızları da korumaktaydı. İmparatorluğun dokumahanelerinde çalışan bir kızı iğfal eden bir kimse, bir kilo altın değerine yakın tutan yüksek bir para cezası ödemek zorundaydı. Fücur (yakın akraba arasında cinsel birleşme), cinayet, (sadece hanedana özgü tutulan) erguvan renkli kumaşı gizlice yapmak yahut satmak, düşmanlara gemi yapımı sırlarını öğretmek, kafa kesilerek, kazığa vurularak, asılarak cezalandırılırdı- yahut suçlu, bir domuz, bir horoz, bir engerek yılanı ve vahşi bir maymunla birlikte bir çuvala sokulup boğulurdu. Tartıda hile yapan bakkalın eli kesilir, kundakçılar yakılırdı.

Bizanslılar, ölüm cezası yerine organ kesmeyi, insanî bir seçenek saymaktaydılar; dili ya da burnu kesilmiş bir günahkârın nâdim olmaya zamanı kalıyordu. Yargıda sınıf ayrımları kaldırılmıştı. Yargıçların taraflardan para almaları yerine kendilerine hazineden maaş ödeniyordu, "çünkü armağan ve sunular, bilgelerin gözünü kör eder."

...

Ya, Bizanslıların ikiyüzlü ve korkak oldukları yolundaki kötü şöhretleri? Bizanslılar korkak değillerdi. Savaşı, ne gözlerinde romantikleştirmiş ne de bir spor gibi yüceltmişlerdir. Bunu bir bilim olarak incelemiş ve altın, yaltaklanma, entrika işe yaramayınca, başvurulacak son çare olarak kullanmışlardır.

Ateş işaretleri ve bayrak kuleleriyle uzaktan bir erken uyarı sistemleri vardı. Florence Nightingale'in Kırım Savaşı'nda sahra hastaneleri kurmasından bin yıl önce, Bizanslı hastabakıcılar savaş alanından sağ getirdikleri yaralı başına ödül alırlardı.

...

Savaşacaklarsa, Bizanslılar kaba kuvvetten çok akıllarını kullanırlardı. Askerî talimnameleri, akıcılığın (seyyaliyetin), keşif işlerinin ve baskın'ın önemini vurguluyordu. Âni saldırılarla, düşmanın ağırlıklarına, yiyeceklerine, otlattıkları atlarına el koyup, hareket yeteneğini elinden al. Tarlaları yak, su kaynaklarını tıka. Stratejik durum ve kuvvet dengesi senden yana olmadıkça, döğüşe girme. Justinianos'un ünlü generali Belisarios, "Tanrı her zaman tehlikelere düşen insanlara yardım etmeyi sever, kendi istekleriyle tehlikeye atılanlara yardıma zorunlu değil" demiştir.

Eğer başka önlemler yetmezse, Bizanslılar son silâhlarına, Rum ateşine başvururlardı. Basınç altında önceden ısıtılıp bir alev makinesi düzeneğiyle hedefe püskürtülen yakıcı petrol, gemileri tayfalarıyla birlikte tutuşturuyor, kül ediyordu. Bu ateş suyun üstünde bile sönmüyor, düşman donanmasının arasına yayılıp denizi cehenneme çeviriyordu. Bu Bizans Atom bombası, Arapların 7'nci yüzyıl sonlarında beş yıl boyunca deniz akınlarını, 8'inci yüzyıl başlarında da bir yıl süren kuşatmalarını başarısız kılmış, onları Avrupa'nın eşiğinde durdurmuştur. İki yüzyıl sonra Rus filotillâları Boğaz'dan aşağı inince, Bizanslılar onları, Prens İgor'un yenik askerlerinin dediği gibi, "gökten gelen yıldırım"la çarpmışlardır.

...

(11'inci yüzyıl başlarında) II. Basileios, Bizans'a saldıran 15.000 Bulgar askerinin gözlerini oydurarak ülkelerine geri göndermiştir (arkadaşlarına yol gösterebilmesi için, yüz kişiden birinin tek gözünü görür bırakmıştı). Bir zamanlarki mağrur ordusunun, böyle perişan halde, göz çukurları boş, biribirlerine tutunarak, sendeleye sendeleye döndüklerini gören Çar Samuel'in yüreğine inmiş, ölmüştür. Devleti de Bizans tarafından yutulmuştur. Bulgaraktonos (Bulgar kıran) sanı verilen II. Basileios'u Bulgarlar nasıl unutur?

...

(11'inci yüzyıl, Bizans için iyi bitmemiştir. 1071'de doğudaki Malazgirt'te Selçuklara yenilen Bizanslılar, birkaç yıl sonra batıda da Normanlara yenilerek güney İtalya'yı onlara bırakmışlardır.)

1204 yılı Bizans için daha kötü olmuştur. Kudüs'e gitmek için yola çıkan Dördüncü Haçlı seferinin savaşçıları, o yılın 13 Nisanında, Sir Steven Runciman'ın deyişiyle "tarihteki en büyük suç"u işlemişler, İstanbul'u yağmalamışlardır. Önlerine gelin soyup soğana çeviren, ırzına geçen çapulcu Haçlılar yakıp yıkmadıkları ne varsa, onları da Venedik, Paris Torino gibi merkezleri "yeryüzünde bulunan en seçkin şeyler"le zenginlirmek için Batıya taşımışlardır. (İstanbul'da kutsal kalıntılar öyle çoktu ki, Vaftizci Yahya'nın da *iki* başını götürmüşlerdir!)

57 yıl sonra, bir Bizans imparatoru yeniden İstanbul'a hükmetmeye başladığında, Evrensel İmparatorluk artık ufalmış bir beden üstünde kocaman bir kafadan ibaretti. Ticaret Venediklilerle Cenevizlilerin eline geçmişti. Bazı bölgeler hâlâ Frenklerin bağımsız bir imparatorluğun (Pontos'un) merkezi olmuş; prensleri Yunanistan'da kendi erk alanlarını kurmuşlardı. Bizans çok geçmeden Osmanlı Türkleriyle Sırplar arasında sıkışıp kalacaktı.

...

---

[1] *Selçuk Türkleri de çift-başlı kartal simgesini benimsemişlerdi.*

[2] *Öte yandan, bu tür etkilemeler, elbette tekyanlı olmamıştı. Bugün Ortadoks papazlarının âyin sırasında giydikleri süslü-işlemeli elbiseler, eski saraylı kılığını sürdürür. Bu giysiler, Bizans sarayına gelin gelen (Türk) Hazar prensesi Çiçek Hatun'un düğün elbisesinden esinlenmiştir; hâlâ onun adını taşırlar (Tsitseklion-Çiçeklion)*

[3] *Osmanlıların da bu üretim geleneğini sürdürdükleri kuşkusuzdur. Rus müzelerinde sergilenen eski Çarlara ait, çok değerli, ağır işlemeli kumaşlara, herhalde Türkiye'den getirildikleri için Türkçe olarak "parça" denilmektedir.*

[4] *Batı dillerinde asker anlamına gelen soldat, soldier vb. sözcükleri, askerlere ücretleri ödenirken kullanılan bu paranın adından gelmektedir.*

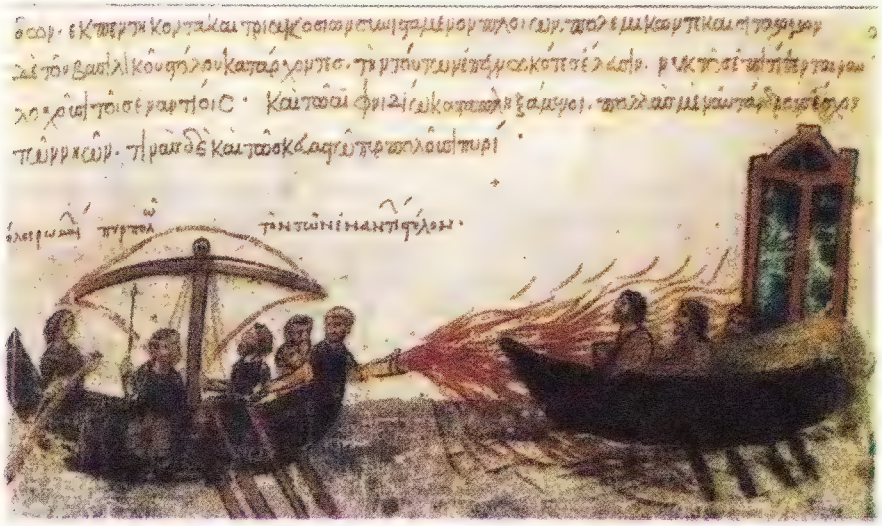

Koruyucu Ejderha'nın Nefesi, *Rum ateşi Bizanslılara zaferler kazandırıyor. Madrit'teki Millî Müze'de bulunan, 13'üncü yüzyıldan kalma bir yazmadaki bu resim, bileşim sırrı gizli tutulan sıvının tutuşturulup bir alev püskürtme aracıyla düşman savaş gemisine yöneltilişini göstermektedir. 941 yılındaki bir deniz savaşında, Rus prensi İgor'un Rum ateşi karşısında 10.000 teknesini yitirdiği kaynaklarda yazılıdır.*

İSTANBUL'UN BİZANS DÖNEMİNDE YAPILAN BAŞLICA ÜSTÜ AÇIK SU DEPOLARI VE KAPALI SARNIÇLARI

1. Aetios su haznesi (Edirnekapı civarındaki Çukurbostan) 244 x 85 m.
2. Aspar su haznesi (Sultan Selim Cami yanındaki Çukurbostan) 152 x 152 m.
3. Ayios Mokios su haznesi (Altı Mermer mahallesindeki Çukurbostan) 170 x 147 m. (derinliği 15 m.)
4. İmparator sarnıcı "Yerebatan Sarayı" (336 sütunlu) 140 x 70 m.
5. Philoksenos sarnıcı "Binbirdirek" (224 sütunlu) 64 x 50 m.

BİZANS HAKKINDA TÜRKÇE ON KİTAP

A. Bailly (çev. H.Şaman), *Bizans Tarihi*, 2 cilt (Tercüman, 1001 Eser)
E. Barker (çev. M.Tunçay), *Bizans Toplumsal ve Siyasal Düşünüşü* (Dost Yay., 1982)
C. Diehl (çev. T.Bıyıklıoğlu), *Bizans İmparatorluğu Tarihi* (Dün ve Yarın, 1938)
Dukas (çev. V.Mırmıroğlu), *Bizans Tarihi* (İstanbul Fetih Derneği, 1956)
E. Honigman (çev. F.Işıltan), *Bizans Devletinin Doğu Sınırı* (İstanbul Ed. Fak., 1970)
F. Köprülü, *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri* (Ötüken Neş., 1980)
M. Levşenko (çev. E.Berktay), *Bizans* (Milliyet Yay.)
G. Ostrogorsky (çev. F. Işıltan), *Bizans Devletinin Tarihi* (T. Tarih Kurumu, 1981)
Prokopius (çev. O.Duru), *Gizli Tarih* (Milliyet Yay., 1973)
A. Valiev (çev. A.M.Mansel), *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, 1.cilt (Maarif Vek., 1943)

İSTANBUL'UN YEDİ TEPESİ

II.Theodosius zamanında şehir sınırları genişleyince, İstanbul eski Roma'daki *septimontium* gibi yedi tepeli olmuştur.

1. Aya Sofya'nın bulunduğu Akropolis (40 m.)
2. Forum Konstantini - Çemberlitaş (50 m.)
3. Forum Theodosii - Bayezıt (60 m.)
4. Ayii Apostoli (Havariler Kilisesi)'nin bulunduğu tepe - Fatih semti (60 m.)
5. Aspar açık sarnıcının bulunduğu, Halic'e hâkim tepe - Sultan Selim (50 m.)
6. Harisios Kapısının (Edirnekapı) bulunduğu, şehrin en yüksek tepesi (78,5 m.)
7. Ayios Mokios açık sarnıcının bulunduğu tepe - Çukurbostan (55,6 m.)

İlk altısı Başrampaşa (eski adıyla, Lykos) deresinin sol tarafında yer alan bu tepeler, aslında, Roma'dakiler gibi biribirlerinden ayrılmamışlardır; Sarayburnu'ndan Edirnekapı'ya kadar giderek yükselen bir eğim üstündeki mevkilerdir.

İSTANBUL'UN ESKİ ADLARI

Bizantion (Bizas'tan)
Neas Romes (Yeni Roma)
Konstantinoupolis (Konstantinos'un şehri)
Constantinople vb. (kısaltılmış olarak: Cospoli)
Kostantiniyye (Arapça)
Tsarigrad (Slavca, imparator şehri)
Miklagrad (Vikingçe, Mikla'nın [imparator Mikhail'in] şehri)
İslâmbol
Dersaadet
Der-i Devlet
Âsitane (Â.-i Saadet)
el-Faruk
Ümm-i Dünya
Darü's Saltana (D.S.tü'l-Aliyye)
Darü'l İslâm
Belde-t-üt- Tayyibe
Dar-ül-Mülk
Dar-ül-Hilâfe (t-ül-Aliyye)
Mahruse-i Kostantiniyye
Dergâh-ı Selâtin
Deraliyye

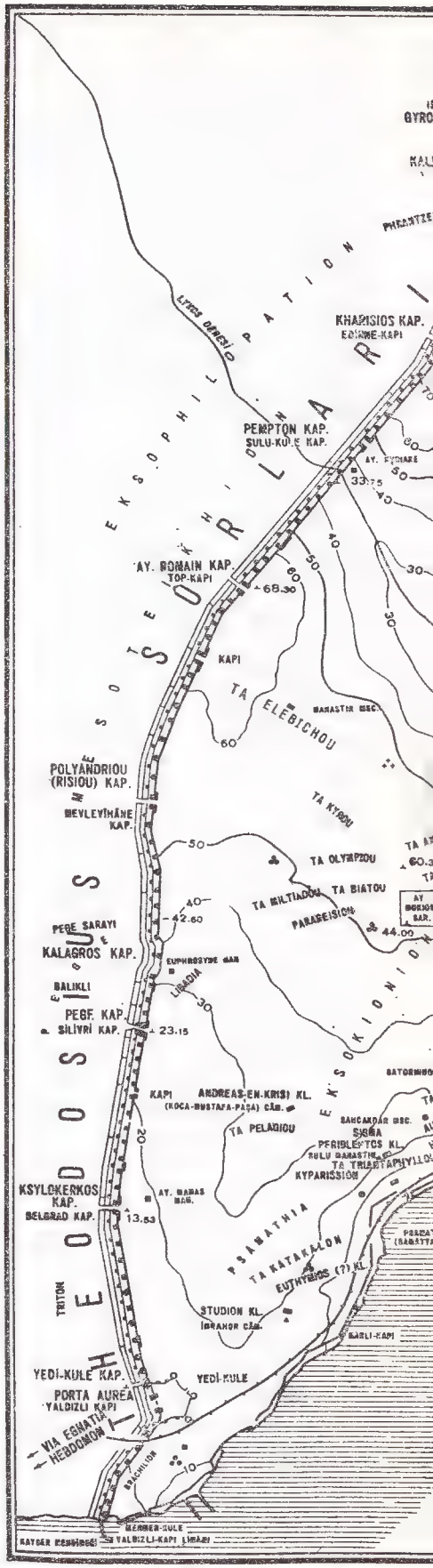

İSTANBUL'UN KARŞI YAKALARI

İstanbul, dar anlamıyla İstanbul'dan başka iki şehri daha içerir: Avrupa yakasındaki Halic'in ayırdığı Galata-Beyoğlu ile Asya yakasındaki Kadıköy-Üsküdar.

Galata-ta Galatou'dan (Galatia'lının mahallesi)

Beyoğlu-Pera ("karşıdaki Sykai'da" anlamına gelen peran en Sykais'ten)Haliç-Khrysokeras (altın boynuz) [boynuzlu anlamına kullanılan "kerata"yla aynı söz]

Kadıköy-Khalkedon (körler şehri)

Üsküdar-Khrysopolis (altın/yaldızlı şehir)

Schweigger'in seyahatnamesinden: Bizans'ın eski imparator vê imparatoriçesi.

Schweigger'in İstanbul hakkında yazdıkları

XXVIII. Bölüm

İSTANBUL ŞEHRİNİN KONUMU, BÜYÜKLÜĞÜ, KAPILARI VE BİNALARI HAKKINDA

Şehir Trakya bölgesinde doğuda (4 ile gösterilmiştir) Karadeniz boğazına (9), güneyde (6) Proponditem Maris Aegai'ye [Ege Denizi ve Marmara] rastlar (7) Kuzeyde yarım Alman mili uzunluğunda güzel bir limanı vardır. Bunun içinde gemiler bulunurlar. (Q) Hoşluğu ve emniyeti bakımından dünyanın diğer limanları arasında böylesine rastlanmaz.

Bu liman boynuz biçiminden dolayı Scriptoribus'ta Sinus Ceratinus diye adlandırılır. Çünkü (10) Bosphor ve Propontide ile birleşir ve bunlar şehri bir çatal veya iki boynuz gibi sararlar.

Şehrin her iki denizde kıyısı vardır: Mare Mediterreneam [Akdeniz] ve Pontum Evxinum [Karadeniz] (7). Pontus Evxinus, Herodotos'un da işaret ettiği gibi şimdi Kefe denen ve Tatar başkenti olan Theodosia'ya kadar[1] 11000 stadia'dır. Kefe şehri Taurica Chersones'de Bosphoro Cimmerio' dadır ki, bu 343 Alman mili eder. Oraya gemiyle dokuz günde gidilebilir ve bütün inek derisi içindeki yağlar İstanbul'a oradan getirilir.[2] Karadeniz Boğazı 120 stadia uzunluğundadır, bu 4 Alman mili yapar. Genişliği, yani İstanbul'dan Chrysopolim Minoris Asiae'ye kadarki mesafe beş stadia'dır. Şimdi bu yere Üsküdar (V) deniyor. Marmara'nın (Proponti) uzunluğu 1900 stadia'dır. Bu 19 Alman mili yapar. Helles Pontus'un (Çanakkale) uzunluğu 400 stadia'dır, 12 mil yol yapar. Heredotos' un hesaplarının hepsi budur ve 32 stadia bir Alman mili yapar.

ŞEHRİN KROKİSİ

A) Çok zaman önce yarış alanı idi, üstünde üç sütun bulunur.
B) Alman Elçilik Binası
C) İmparatorun Sarayı
D) Aya Sofya Kilisesi
E) Çok yüksek bir sütun/Mermerden yapılmıştır, Yekparedir (Çemberlitaş)
F) Sultan Bayezid Kilisesi (Cami)
G) Sultan Mehmet Yeni Kilisesi (Cami)
H) Ermeni Pàtriğinin Manastırı
I) Tarihli Sütun (Yazılı)
K) Konstantin'in Sarayı
L) Rum Patriğinin Manastırı
M) Sultan Süleyman'ın Kilisesi (Cami)
N) Eski Saray ve İmparatorluk Sarayı
O) Yedikule (Kale)
P) Şehir Dışı (Banliyö) Aifansareia (Ayvansaray)
Q) Gemi yeri/Tersane *(Arsenale)*
R) Denizde bir kale (Kız Kulesi),
S) Satışevi-Bedesten
T) Galata/Bir şehir,
V) Üsküdar,
X) Chalcedon/Bir köy (Kadıköy)
Y) Insula Cyane vel Symple gades. (Adalar-Prens Adaları)
Z) Propontis Denizi

1) Binlerce Türk Mezarı, 2) Şehir dışı, 3) Sultan Mehmet Eski Kilisesi (Fatih Camii), 4) Gün doğusu, 5) Gün batısı, 6) Güney 7) Karadeniz, 8) Türk Hamamları, 9) Bosphorus/Deniz, 10) Dünyanın en güzel limanı.

Constantinopel şehrinin tarihçiler tarafından verilen birçok isimleri vardır. *Byzantium,* aynı şekilde *Antusa/Aethusa/ Antonia/ Nova Roma;* Türkler ona *Stambol* derler. Bu Yunan kelimesi "İstinpolin"den gelir ki "şehire" demektir.. Taşrada, komşu şehirlerde yaşayanlar böyle demişlerdir. Hırvatça ismi *Zarigrad* veya *Zaraoudom*'dur. Bu imparator tahtı demektir ki, büyük Konstantin tarafından imparatorluk merkezi olarak tayin edilmiştir. Ve o zamandan beri Şark'ın merkezi olmuştur. Şimdi bir kere daha Osmanlı imparatorunun payitahtı olmuştur. Kayser Alexii Comnenis zamanında şehir

Franklar ve Venedikliler tarafından alındı./Sonra Fransızlar bu vakitte mukaddes toprakları [Kudüs vb.] tekrar kaybettiler ve Grek imparatorluğu Constantinopel ve Trabzon Devleti diye ikiye ayrıldı. İtalyan cumhuriyetleri ve serbest şehirleri de Yunanistan'a yerleşiyorlardı./Cenova, Piza ve Venedik gibi/Ve devlette büyük bir çöküş vardı/Bulgarlar, Sırplar ve Ruslar da *(Rassen)* paylarını aldılar. Neden sonra ki Rumlar, Fransız hâkimiyetinden bıktılar. 60 yıl geçti. Kayser Michael Paleologos tarafından Cenevizlilerin yardımıyla kurtarıldılar ki, bunlara sonra Kayser Pera yahut Galata şehrini bağışladı. Ve o zamandan beri Rumlar, şehir Türkler tarafından alınıncaya kadar hâkimiyeti elde tuttular.[3]

O zamandan bu zamana şehir Türk imparatorunun merkezi oldu. Ondan önce, saray Bithiania'nın bir şehri olan Prusia'da [Bursa] idi, sonra nihayet İstanbul'u alana kadar Adrianopol [Edirne] oldu.

Bu Constantinopel şehri çok zamanlardan beri Atina Üniversitesi kadar makbul olan harikûlâde Üniversitesiyle meşhurdu. Çünkü bir çok bilgin kimseler burada eğitim görmüştür. Meselâ yüce bir bilgin olan *Johannes Chyrsostomos* oralıdır.[4]

Onun kendisinde harikûlade bir kitap odası veya Bibliothecam'ı vardı ki içinde 120.000 çeşitli kitap bulunuyordu. Burada özellikle 120 ayak uzunluğunda bir ejderha barsağı vardı ki, Homeros'un Odyssea ve Iliada metinleri bunun üzerine altın harflerle yazılmışlardı.[5] Bu kütüphane yakınlarda büyük bir yangınla yok oldu. Bu ejderha parşomenin kırıntı ve külleri halen sadece bu şehirde değil, Türklerin bütün merkezlerinde bulunur./Zira Türk öğretileri [doktrin] hep bu ejderha derisi üzerine yazılırdı. Bu korkunç, menfur, iğrenç bir öğretidir. Bunların yazarı şeytanın ta kendisidir. Altın harflerle yazılsalar da sadece dış görünüşü itibariyledir. Böylece ejderha derisinin yüzünü karalarlar ve o çirkin şeye güzel bir görünüm verirler. Bu barsak uzun olduğu için bütün şark ülkelerine dağılmıştır.[6] Bilgin rahip *Plamides* 150 sene evvel burada yaşadı ve *Cato*'nun mısralarını Yunancaya çevirdi ve başka şeyler de yazdı.

Bu şehrin etrafını karadan ve denizden dolaşmak için Yedikule(Q)'den Batıya, limana (10) kadar 1 saat yol yürümek, oradan saraya(C) ve tekrar su üzerinden Yedikule'ye ulaşmak en azından iki saat alır. Bizim ikâmetgâhımızdan (B) Yedikule' ye kadar atla en azından 45 dakikada (3 çeyrek saat) gidilir. Şehrin 19 kapısı vardır ve şunlardır: 1) *Yedicola kapi,* yedikulenin kapısı, 2) *Silebiathor* (Silivri Kapı).Buradan Silebria'ya gidilir. 3) Topkapı 4) Edrene kapi (Adrianopel Kapısı) 5) Eğri kapi 6) Eyup kapi (Job'un kapısı) 7) Eyup pazari kapi (Job banliyösü kapısı)/bu şehrin batısına doğrudur/Yani yedi kuleden limana kadardır./ Buradan saraya ve aşağıda limana kadar olan yerler görülür./ 8) Polatkapı (Pfalzthor) Konstantin'in sarayı dolayısıyle böyle isimlendirilir.[7] 9) *Diplophanari*/nam-ı diğer Fener kapı, 10) *Phenar capi* bu da fener kapısıdır (Laternenthor) 11)*Balicapi* Balık kapısı[8] 12) Aiacapi-Hagia [aziz] kelimesinden/Heilige Thor yani Aziz Theodasia kapısı 13) Un capi-Un kapısı 14) *Jeni capi*-Yeni kapı 15) Odun capi/Odun kapısı 16) *Jenis capi* (Kornthor) hububat kapısı[9] 17) *Balık basar capi*-Balık pazarı kapısı / Burada hayvan derileri bulunur. 18)*Schifud capi*- Çıfıt kapısı, Yahudi kapısı, 19) *Baschacapi,* Paşaların kapısı. Güneyde Marmara'da sadece bir kapı vardır. Concapsi denir [Kumkapı'yı kastediyor] Burada yıl-

Schweigger'in seyahatnamesinden: Konstantinopolis'in gerçek manzarası.

[1] *Schweigger'in coğrafya dalında diğer seyyahlara nazaran hayli bilgisiz olduğu gerçektir. Nitekim Kefe, Kırım Hanının payitahtı değildir. Kefe'de o devirde Osmanlı paşası vali olarak bulunur ve Kırım Hanlığını denetlerdi. Yani Kefe vilâyeti doğrudan merkeze bağlıydı. Böyle bir hatayı denizci bir ülke seyyahının yapmayacağı açıktı.*

[2] *Schweigger bununla, tulum peyniri ve yağı kastediyor. Gerçekten de payitaht İstanbul'un buğdayı mecburi tekeller vasıtasıyle Dobruca bölgesinden,yağ ve peyniri Kırımdan vb. mahsülü de aynı şekilde getirilirdi.*

[3] *Bizans tarihi her İstanbul seyyahının kaleminden söz konusu olur. Bunu Schweigger'den 19. yüzyılın Moltke'sine kadar birçok seyyahta görmek mümkündür.*

[4] *Özellikle lâtin istilasından sonra fanatik dereceye varan Rum ortodoksluğu, Batı kilisesine eğilimi olan bazı seçkin tefsircilerin İtalya'ya kaçmasına neden oldu. Batı felsefe ve theologisinin bu isimleri bir hayli iyi tanıması bu nedenledir.*

[5] *Bu tür menkıbeler, Bizans ve Şark için daima mevcuttu. Ancak tarih yazıcılığın bu etkilerden kurtulmağa başladığı 16. yüzyılda Schweigger'in bunlara ciddiyetle kanması onun fazla seçkin bir aydın olmamasından ileri gelmelidir.*

[6] *Schweiger'in burada kastettiği el yazması islâm dinî vb. kitaplarıdır. Tarifinin mübalâğalı ve fantazik yönü ilginçtir.*

[7] *Polat'la saray ve ondan da Palatina ülkesi (pfalz) ile ilgi kurması, Schweigger'ın safça bir etimoloji çabası olmalıdır.*

[8] *Balikapıyı, öğrendiği (Balık) kelimesine benzeterek Fischthor diye çeviriyor.*

[9] *Yemiş iskelesi: Şehrin bu kapısı daha çok sebze, meyva nakli için kullanılırdı.Hububat nakli buradan yapılmaz, limanda kontrole tabi tutulduğundan bugünkü Unkapanına boşaltılırdı. Binanaleyh yanlış bir tarif veriyor.*

Schweigger'in seyahatnamesinden: Konstantinopolis'in sefil evleri

lar önce iskele vardı. Ama artık yoktur ve bu yüzden kapanmıştır.[10]

Şehrin dış duvarları: Şehir, her üç tarafından da duvarla çevrilmiştir. Karaya rastlayan batı tarafında üç hatlı bir sur vardır. Her bir duvarın arasında bir geçit bulunur. Şehre yakın olan duvar öbüründen daha yüksektir. Ama ara bağlantılar onun yarısı kadar bile yüksek değildir. Duvarlar çok kalındır ve bir çok müstahkem kulelerle donatılmıştır. Fakat birçok kısımları yıkılıyor, çünkü Türkler tamir etmiyorlar.

Şehrin sefil evleri: Şehrin binaları kötü ve intizamsızdır. Büyük kısmı taşsız, harçsız ve taştan beter olan gübre ve toprakla inşa edilmiştir. Evler basıktır ve çok az ışık alırlar, mutad olarak bir odanın dar bir pencereciği vardır ki, bir ahırın veya bodrumun hava deliği gibidir.

Onlar soba ve odayı hiç tanımazlar, sadece bir ocak [şömine, baca] ları vardır. Zengin kimselerin yüksek ve geniş, hoş taştan ve harctan yapılmış binaları var./ Fakat bunları Almanya'daki binalarla mukayese etmeyiniz/ Çünkü Türkler ve Rumlar arasındaki ustalar, inşaatta İtalyan ve Almanların bildikleri araçlardan yararlanamıyorlar./Aksine herşeyi sırtlarında taşıyorlar, binanın ucuza çıkması onlar için önemlidir. Bu yüzden iskeleti kurmak ve duvarları yapmak için taş, harç ve kireç temininde çok güçlüklerle karşılaşıyorlar./ Arabaları da yok. bunun için bütün taşları katırların sırtında getiriyorlar ki, 100 eşek ancak iki arabanın taşıdığını taşıyabiliyor. Bu yüzden evler fevkalâde pahalıya çıkıyor ki, kötü bir şehirli evi *(Burgerhaus)* 1000 Ducat tutar. Böylesi bizim ülkemizde 200 veya 300 Guldene mal olur. İçerde, hiçbir çam kerestesi veya kalası görmedim. Aksine hepsi kaba ahşap. Çatı önce tamamen kalasla örtülür, sonra kavisli tuğlalarla [kiremiti kastediyor] kapatılır. Çatının tepesinden evin içine müteaddit ışık huzmeleri girer. Herbiri kafa kalınlığındadır. Bunun üstüne yağmuru önlemek için kavisli şapka gibi camlar oturtulur.[11a]/Küçük bir odayla yetinirler. Çünkü attan başka hayvanları yoktur ve çok az eşyaları vardır. Eğer birinin ahır ve atları için iki küçük odacığı varsa bununla yetinir Dükkânlarını ve evlerdeki pencerelerini birbiri altından geçme çatılardan tabla biçimli bir tahta ile kapatırlar [Kepenk ve pencere kafeslerini kastediyor]. Aşağısı çok kapalı üstü açık ve geniştir ki, böylece günışığı odaya girebilir. Bunun sebebi gelip geçerken hiçbir komşunun odanın içerisini görmemesi içindir.

Paşa evleri: Paşaların ve kibar beylerin evleri çok kötüdür. Aynı büyüklük ve genişlikte, evin damını bile gizleyen duvarlarla çevrilmişlerdir. Odalar hepsi zemin üstündedir./Böyle bey evlerinin çoğunda ilâve olarak bir salon bulunur, bu tıpkı bir küçük manastır veya din kardeşleri dergâhı gibi sessiz ve müstakildir. Mühim işlerin görülmesine yarar hoş yerdir, çünkü bu yerlerde büyük hareket gürültü at araba sesi olmaz. Binalarda fazla ihtişam görülmez. Çünkü duydum ki, kanunları pahalı ev ve kale inşaasına müsaade etmiyormuş, yağmur, rüzgâr, kar ve kötü havalardan korunmakla yetiniyorlar. Belki de bu işe özen göstermemeleri savaşta daha becerikli ve atılgan olmaları içindir. Düşman gelince endişe edecek birşeyi yoktur. Kaybedeceği bir kulübedir ve onu terkedebilir, ne de olsa ardında güzel bir saray bırakmıyor. Dolayısıyla bu durumda böyle bir yasak koyan *Muhammed,* hiç de akılsız değildir.

XXIX. Bölüm

KİLİSELER, VAKIFLARI VE BÜYÜK SENYÖRLERİN İSTANBUL'DAKİ MEZARLARI HAKKINDA

Bu halk kendi konut binalarının yapımında ihtişama ne kadar az önem veriyorsa, mabet, okul ve benzeri vakıfların inşaasında o derece azamete önem veriyor ve hiçbir masraftan kaçınmıyor. Sahte inançlı, riyakârlar eski devirlerden bugüne kadar pahalı mabedlere, resimlere, süs, altın, mücevher gibi dış gösterişe hizmet eden her zaman pahalı olan şeylere ihtiyaç duymuşlardır. Bu konuda hakiki müminler çok gevşek ve ihmalkârdırlar. Müminlere göre, efendimiz Tanrı'mıza verilen şeyler göz boyama ve aldatmadır. Bunları kendi yararımıza kullanmak daha iyidir.

En seçkin Türk kiliseleri ki, bunlara Dschuma [Cuma-Camî kastediyor] denir. /Aya Sofya ki Kayser Justinian tarafından Tanrı'nın ebedi hikmeti İsa'nın adına yaptırılmıştır. Her nekadar vakfın eski durumu, şimdiki durumuyla harab oluşu yüzünden, güzellik ve harikulâdelik bakımından kıyaslanamazsa da, her halü kârda hâlâ çeşitli renklerde güzel mermer sütunların üzerindeki yüksek ve geniş hacimli bolca yazı ve resimlerle süslenmiş kubbeler vardır. *Türk İmparatorunun vakıf kiliseleri:* Diğer vakıf, Sultan Süleyman'ındır, onun tarafından yaptırılmıştır ve onun adıyla anılır. Üçüncüsü *Sultan Bayezid'*in dördüncüsü *Sultan Mehmet'* in ve beşincisi de *genç Sultan Meh-*

met'indir [Şehzade Mehmet'i kast ediyor] Bunlara Sultan Mehmet eski ve Sultan Mehmet yeni diyorlar. Bunların hepsi de blok taşlardan yapılmıştır. Ve taşlar öyle bir beceriklilikle üst üste konmuştur ki, yekpare bir parça gibi olup, sanki kalıba dökülmüş veya yerden bitmiş gibi görünürler. Bir taş bloğu seçmek çok zordur. Hepsi de benim öğrendiğim gibi İtalyanlar tarafından inşa edilmiştir.[11b] Taşlar küçük Asya'da Mysia (Balıkesir-Karesi) bölgesindeki harabe Cyzici şehrinden getirilmişlerdir. Bir kısmı da eski Troja'dan ve benzeri yerlerden getirilmişlerdir.[12] Fakat onlar taşı genişliğine ve uzunluğuna öyle testerelerle yontup biçim veriyorlardı ki, marangozların kullandığının tersine bunlar dişsiz testerelerdir ve Kitab-ı Mukaddes'in Süleyman Mabedi faslında sözü geçen inşaattaki gibidir. Fakat şehirde bazı yerlerde paşalar ve beylerin yaptıkları diğer birçok kiliseler vardır. Ve aynı şekilde isimlendirilirler. Bunlar gerçi çok büyük değildir, ama pahalı, süslü olarak yapılmışlardır. En büyük vakfın dışında veya hemen yanında vakıfların mezarları hususi bir şapel *(Kapell)* de yer alır [Türbeyi kastediyor]. Nitekim Sultan Selim kendisi ve çocukları için Aya Sofya'da kilise avlusunda böyle bir şapel inşa ettirmiştir. (Onun vakfı Edirne'de yaptırılmıştır). Çok defa duyduğuma göre şehirde 1000'den fazla mescit ve Türk kilisesi vardır. Bu şapellerde dikkati çeken şey büyük senyörlerdeki tükenmez birçok ülkelerin hâkimiyet ve krallığının bile tatmin edemediği beyhude hükmetme hırslarıdır. Şimdi ise ölümlerinden sonra bu küçük dar hücrede gayet rahatlar. Bu şapeller çoğunlukla dıştan beyaz mermer duvarla çevrilidir. İçerisi altın yaldızlı yaprak motifleri ile sıvanmış ve yapraklar Türk yazısıyla ve renklerle süslenmişlerdir. Aynı yerde mumlar da vardır. Fakat bunlar sadece dekorasyon içindir ve yakılmazlar. Çoğun asma kandil yakılır. Mumlar beyaz balmumundandır ve bir bacak kalınlığında olup bir adam boyu yüksekliğindendir.

İçerde iki üç rahip [türbedarı kastediyor] otururlar ve hiç bir şey yapmazlar, sadece okurlar ve ibadet ederler. Eğer birisi ölürse derhal yenisi istihdam edilir ve böylece bu dua ve okuma ebediyyen devam etmelidir. Şapellerde nadide bir sanduka bulunur. Bunun içinde ölünün naşı vardır.

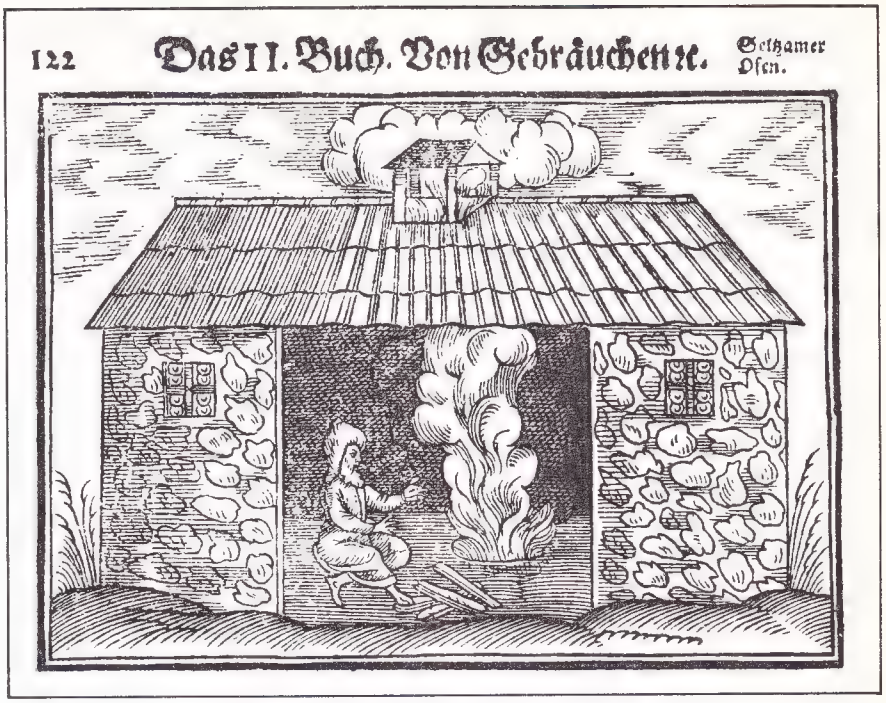

Schweigger'in seyahatnamesinden: Garip bir soba.

Sanduka başa doğru ayak tarafından daha yüksektir. Bunun üstünde bir parça yaldız olup, üstünde de ölünün kaftanı örtülüdür ki, kötü bir kumaştandır.

Sandukanın başlığı her cuma yeniden sarılır. Fakat bu çerçöp yığının [kaftan, şapka] ve örtünün neyi temsil edip, neyi gizlemek için düşünüldükleri ve içlerinde ne olduğu malûmum değildir. Sultan Selim'in sandukası yanında başka beş tane daha çocuklarınınki vardır. Bunları en büyük oğlu onun ölümünden sonra katl ettirmiştir. Ve yanına gömülmelerini emretmiştir. Çünkü çok iyi biliyordu ki, saltanat konusunda mesele teşkil edeceklerdi. Çünkü onların bir kanunu vardır ve şöyle der, "Nasıl ki dünya iki veya daha fazla güneşe tahammül edemez, bir tanesi kafidir, o halde devlet ve idare de birden fazla hükümdar istemez." Müslümanlar dünyada bir tek Efendi tanırlar, gökte bir tek Tanrı tanıdıkları gibi... Bu kanuna çok sıkı itaat ederler.

XXX.Bölüm

ŞEHRİN YÜKSEK OKULLARI/EĞİTİM VE HOCALAR HAKKINDA

Constantinopel'in *Collegia*'ları ve yüksek okulları:

Bu vakıf kiliselerin, bilhassa Sultan Mehmet Yeni'nin yanında okullar da vardı ve bunlar çocuk okulları olmayıp yüksek okullardır. Burada bilgin ve talebeler yetiştirilir. Ve böylece manevi ve dünyevi vazifelere hazırlanırlar, yani kadı olarak / ki bunlar şehrin hâkimi veya şehir kâhyasıdırlar/Cadileskir [Kadleşker-Kazaskerler] iki tane en yüksek savaş yargıcıdırlar. Bunlardan başka hocalar *(Odscha)* okul öğretmenliği yapar veya mabetlerdeki işleri ve ibadeti yürütürler.

---

[10]Schweigger'in bu gözlemi önemlidir. Zira başlangıçta Kumkapı cihetlerine Anadoludan gelen Ermeniler yerleşmiş ve şehrin bu çevre kısmı iktisaden gayri faal bir bölge olarak deniz bağlantısına da ihtiyaç göstermemiştir.

[11a-b]Son zamanlardaki neşriyatla bu yapılarda çalışanların Anadolu'nun muhtelif etnik menşeli ustaları olduğunu biliyorsak da, Schweigger'in bu yanlış yorumu pek anlamlıdır. Zira Rönesans kültürünü, harika yapıları ve sanat eserlerini İtalyanlardan gören ve her harikayı onlara maletmeğe hazır yeni zaman Kuzey Avrupalısı için tipik bir yargıdır. Schweigger, evlerin içini görmemiş, hamamlara benzeterek tasvir etmiştir.

[12]Salomon Schweigger'in bu asılsız hükmü şu bakımdan ilginçtir. Bütün ortaçağlar boyunca şehirlerdeki umumi binalar gerek işgücü, gerek teknik noksan dolayısıyle, eski eserlerden sökülen parçalarla yapılırdı. Aya Sofya vb. gibi, İlk defa şehirlerin zenginleşmeğe başladığı 13. asır batı Avrupasında yabancı mimari parça kullanılmadan yapılar inşa edildi. Anadolu'da ise münhasıran yerli ve orijinal malzeme ile kurulan binalar ilk defa 14. asır Bizansı (Paleologlar devri) ve Osmanlılarda görülür. Schweigger durumu tesbit edemediğinden alışılagelen hükümlere başvuruyor.

Sınıflar: Fakat bu medrese ve yüksek okul binalarının içinde muhtelif bölümler inşa edilmiştir. İçlerinde zemin katta basık odalar vardır ve herbirinde 15 civarında belirli sayıda talebe olup, böyle bir Collegium'un beş *müderris* veya Doctores'i vardır. Herbirinin beş sınıf veya *Auditoria*'sı vardır. Bir hocanın günlük maaşı 15-30 Asper [Akça] veya yarım Bassen'dir. Bazen de 50 Akçe olur. Bir talebe veya danişmend günde 2-3 veya daha fazla Asper burs alır.

Öğrenim düzeni: Öğrenimde bu düzeni korurlar. Bir talebe veya sohda *(Dshochda)* çocuk mektebinde okuma ve yazmayı kavradığında muhtelif sanatları [bu bilim yerine anlaşılmalıdır] da anlamaya kabiliyeti varsa, o zaman bu vakıfta bir derece daha yükselir ve ona ezbere öğrenmek için 20 kitap verilir. Bunlar Grammatica'dan/ki sarf derler/4 tanedir. Ama Lâtince veya Yunanca Gramer değildir, çünkü onlar bu lisanlardan hiçbir şey anlamazlar. Tersine Fars, Arap ve Türk dilindeki gramerlerdir. Zira Arapçayı ibadette kullanırlar, Kuran ve tefsirleri Arapça yazılmıştır. Ve Türkçe ile hiçbir ilgisi yoktur. Farsçayı kitabet *(Kanzlei)* dili olarak devlet işinde kullanırlar. Fakat tamamen değil, sadece süs için... Böylece kendi basit lisanlarını onunla güçlendirirler. Tıpkı Almanların lisanlarını Lâtince ve Yunanca ile süslemeleri gibi... Talebe grameri kavrayınca ona *(Syntax)* la ilgili 4 kitap verirler ki buna *Narf* [Nahiv] derler. Bundan başka verilen dört kitap Dialectica hakkındadır, buna Mantık derler/aynı şekilde 6 kitap daha *Kelâm* hakkındadır ki, bununla sadece *Rhetorica* değil *Philosophia* da kastedilir. Bir sohda veya talebe bunların hepsini kavradıktan sonra, onun adı *Danişmend* [Talismann diyor] olur. Bu *Magister Articum* gibi bir derecedir.

Müteakiben yüksek Collegiuma veya Medreseye gönderilir. Ve orada ondan sözüm ona mukaddes yazıyı ve dünyevî hukuku öğrenmesi istenir. Zira bu iki öğreti de birlikte bir bütün teşkil eder ve birbirleriyle yakından ilgilidirler ki, bir *Faculta* olarak hesaplanır. Tıpkı Yahudilerin tanrı hizmeti ve dünyevî hukuku bir arada mütalaa etmeleri gibidir. Rahip sadece papaz değil, aynı zamanda *Doctor Juris* veya yargıçtır. Mühim meseleler çıktığında onun tavsiye ve kararına başvurulur. Herşeyin onun ağzından çıktığı veya yazıldığı şekilde yerine getirilmesi ve zararın tazmini lâzımdır. 1/*Deut.21*[13] Çünkü bunlar kanunun hakiki koruyucularıdır. Tanrı dünyevî hukuku bunlara emanet etmiştir. Tıp onların eğitim ve okullarının dışına çıkarılmıştır. Bu iş eczacılara, berberlere ve aynı şekilde Yahudilere ve emsali dolandırıcılara emredilmiştir. *Eski Filozofların eserlerinin Arapçası:* Onlarda eski Yunan filozoflarının eserlerinin Arapçaları var. Aristotelis (Erasto), Platon (Iflâton), Sokrates (Sukrat), Hippokratis (Pukrat) olarak Arapçalarıyla var. Onların büyük üstadları arasında imam [bu öğretmen ve hâkim demek] Ebuchamicue [Ebu Hanifî'yi kastediyor]. Bundan başka İmam Hanbeli, İmam Maleki vardır. Bu üçü okullarında bilgelikleri dolayısıyla ön sırada yer alır. 4. Imam Schaveli (Şafiî) okullarda sadece Araplar için öğretilir.

Schweigger'in seyahatnamesinden: Bir kervansarayın dışarıdan görünüşü.

XXXI.Bölüm

ŞEHRİN ÇOCUK OKULLARI VE BUNLARIN ÂDETLERİ HAKKINDA:

Daha aşağı dereceli olarak kurulan okullarda erkek çocuklar eğitilip okuma yazma öğretilir. Bunlardan Constantinopel şehrinde diğer şehirlerde de olduğu gibi çok vardır. Buralarda okul öğretmeni olmak isteyen herkes ders öğretir; düzenli ve bu işe ayrılan okul binaları değildir. Bilâkis öğretmenin evi neredeyse orası okuldur. Zengin kimselerin çocukları için evlerinde hususi hocaları vardır.

Türklerin çocuk terbiyesi: Çocuklar Almanlarda olduğu gibi sert bir disiplin ve korku altında tutulup sopa ve kamçıyla dövülmez. Gerçi onlar da çocukları cezalandırırlar, fakat bu ihtimamla olur ve onlara karşı sabırlıdırlar. Böylece öğrenciler de öğretmenlerinin yanında kibar ve saygılı gençler olarak bulunurlar. Çocukları dövdükleri zaman çocuğu yere yatırıp bir değnekle döverler, fakat kamçı kullanmayıp, Hıristiyanlarda olduğu gibi sakatlamazlar.

Onların utanılacak, ilkel bir âdetleri vardır, çocuklar yanyana oturup okumalarını yüksek sesle yaparlar ve birbirlerini yanıltırlar. Bu arada sâkin de değildirler. Bir yandan öbür yana birbirlerinin üzerine doğru uyuklayan veya sarhoş bir adam gibi sallanırlar. Kuran'ı birbirlerinin yanında hepsi birlikte ezbere öğrenirler. Tabiî ki Arapça olduğundan anlamazlar. Fakat kelimeleri sonradan lisanı öğreninceye kadar hafızada tutmaları kâfidir. Anlamak sonraki iştir. Ben bunu gerçekte iyi ve faydalı buluyorum. Bizim okullarımızda Lingi-

us ve Artibus [diller ve bilimler] yanında öğretmen çocuklara Evangelium ve Aposteli [İncil ve Azizlerin hayatı] ezbere öğretse, anlamak ta ardından gelirdi. O halde diğer branşların yanında gözönünde tutulacak husus, çocukların eğitim kaynaklarına yöneltilmesidir.

XXXII.Bölüm

ŞEHRİN HASTANELERİ* [İMARET KASTEDİYOR] HAKKINDA

Okullardan sonra en güzel binalar hastanelerdir ki, *Imareth* denir.Okul olmayan bütün kiliselerde (cami) inşa edilir. Fakat bunlar sakat ve fakir kimselerin oturduğu yerler olmayıp, içlerinde mutfak vardır. Ve bunlar muhtaç olanlar için yemek hazırlar. Bu pirinç ve bosa'dır/Sonuncusu kurtulmuş pirinç topağının suyla karıştırılmasıyla elde edilir. Bundan başka pirinçle karışık koyun eti ve ekmek te verilir.

İster zengin, ister fakir, ister Hıristiyan, Yahudi veya Türk olsun buralar herkese açıktır. Yolcuları burada üç gün müddetle huzur içinde misafir eder ve bu nimetten, güzel adetten yararlanmasını sağlar. Fakat üçüncü gün gene gelen geri çevrilir. Bu vakıf bence eski Romalıların abidelerinden, Columnae'lerinden [devasa sütun] ve heykellerinden, eski Mısırlıların piramidlerinden daha üstündür. Zira o şeylerin ne Tanrı'ya ne de insanlara bir yararı olmuştur. Onlarda sadece bir sanat göze çarpardı ve başka bir şey yoktu. Biz bu iyi uygulama ve adetten İstanbul seyahatimizde çok defa yararlandık. Bu hastaneler (imaret) hoş ve temiz olarak inşa edilmiştir. Birkaç küçük odası ve hücresi vardır ki, içinde yemek hazırlanır, müteakiben misafir gene kaldığı yene döner. Fakat bizim lojmanımız *(Locament)* bu hastanelerde idi. Kim isterse bu yemeklerden yiyebilir veya bizim aşçı yemeği hazırlayan kadar beklerdi. Bu vakıflarda güzide kişiler ve büyük efendiler de yemeğe katılırlar ve hiçbir şekilde bu işi hor görmezler.

XXXIII Bölüm

İSTANBUL'UN GÜZEL HAMAMLARI VE BURADAKİ ÂDETLER HAKKINDA

[Bölüm özet olarak verilmektedir]

Kurşun kaplı kubbeleriyle hamamlar şehirdeki vakıfların en güzel binalarındandır. Zemin mermerle kaplıdır. Taş duvarlar işlemeli ve süslüdür. Bizdeki ağaç kaplama hamamlara benzemezler. Ortada mermerden terlemek için tümsek vardır [Yazar Tacitus vb. yi zikreder ve Türk hamamlarının klâsik devirdeki hamamlarla ilgisini kurar] Bu tümsekte bir uşak [tellâk] gelenin vücudunu ovar, masaj yapar, ayaklarıyla çiğner, bu çok sağlıklıdır. [Seyyah hamamda traş, hacamat gibi işlemler yapıldığını da naklediyor, hamama peştamalle girilmesini edepli bir âdet olarak görüyor. İtalya'da ve Avrupa'da hamamda çıplak gezilmesini, hele Almanların kadın erkek aynı yerde bulunmalarını, tenkit ediyor, edepli hareketi bu barbarlardan öğrenmeliyiz diyor.] Bir Türk hamamda ücret olarak bir-iki akça öder, biz ise beş-altı akça veririz. Kadın erkek hamamları ayrı olup, şehirde gece gündüz açık olan 150'den fazla hamam vardır. Türklerin hamamda saçlarını kazıtmaları yüzünden onların arasında bizdeki kadar kel yoktur, bu âdeti Macarlara da öğretmişlerdir.

XXXIV.Bölüm

TÜRKLERİN KERVANSARAYLARI VE HANLARI HAKKINDA

Her ünlü mescit veya caminin yanında kamuya açık resmî herhangi bir han görünür. Burada her yabancı atı ve yanındaki gereçleriyle kalır. Fakat biz Hıristiyanlar'da olduğunun tersine buralar boştur ve gelenlere içki, yemek ve yatak veren uşaklar yoktur. Yolcu yağmur ve rüzgârdan korunmaktan başka yarar görmez, kap kacağını ve yatağını birlikte taşır. Bazı yemekleri ve hayvanları için saman ve yemi az bir parayla etraftan bulur. Handa ocak vardır, orada yemek pişirilebilir ve ısınabilinir. Fakat odun pahalı bir nesnedir. Bazı şeyler ve gerekli yiyecek her yolcunun yanında bulunur, zira bunları her yerde ve her köyde bulmak imkânsızdır.

Bazı vakıf kervansaraylar yol üzerinde öylesine dağılmışlardır ki, bir günlük mesafe aşılınca yolcu gece, onlardan birinde konaklayabilir. Bu gibi yapılar bütün yollarda vardır, fakat benzer biçimde hep konforsuzdur. Bunların hepsinin etrafı yüksek duvarlarla çevrilidir. Atlar için yer vardır, ancak orda saman ve ot bulunmaz. Etrafta biten otları yerler.

XLI. Bölüm

DEĞİŞİK BÖLÜMLERDEN ALINTILAR

Şehrin Satış evi, *Bedestan:*

İstanbul'un güzel bir ticaret evi vardır ve içinde her çeşit pahalı eşya bulunur. Bunlar uzak ülkelerden gelir ve esasen İstanbul'da şahane bir şekilde işlenir. Fakat bu biz Hıristiyanlardaki gibi beyaz ve düz renklerle yapılmaz, çeşitli renkler, çiçekli süslemeler yapılır. Aynı şekilde çeşitli ipek kumaşlar/Atlas, Şam ipeklisi vb. vardır. Bunan başka silâhlar, mızrak, yay vardır. Bundan başka tütün, pahalı yiyecekler, deriler ve dericilik için lâzım olan zerdeva vardır. Ayakkabı, çizme ayrıca binlerce guldenlik eşyalar, her renk kumaş ve deri işleri bulunur. Türkler deri işinde çok becerikli ve çalışkandır ve her yerde bu mamulâta rastlarız. Hasılı bu bedestende veya satış evinde o kadar çok şey vardır ki, hepsi bir prenslik serveti eder. Ayrıca, bir *Emanet* vardır ki, burada zengin efendiler hazine ve kıymetli eşyasını saklarlar. Bu bina çarpaz şekilde çok geniş ve yüksek olup, içinde koridorlar ve çeşitli dükkânlar vardır.

L. Bölüm

Şehir Hâkimi:

Genel meselelere bakan şehir hâkimi ve daha ayrıntılı konularla uğraşanların ikisine de kadı denir. Her şehir ve köyde vardır. Subaşı dedikleri, tıpkı bizdeki *Profos* ve infaz hâkimi gibidir *(Blutrichter)*. Bu kimse, Kadı veya Kadıaskerin hükmünü uygular. Para cezası, dayak ve hapis cezaları vardır.

İlk kez AÜ *SBF Dergisi,* C.XXVII (1972), No.4, s.135-59'da yayımlanmış olan bu yazı ve çeviri, yeniden gözden geçirilmiş ve orijinal resimleri eklenmiştir.

[13] Deutoronomia 21'*den bahsediyor* (Kitab-ı Mukaddes, Ahdi Atik).

** Çevirmen, yazarın "imaret"i kastettiğini belirtmekle birlikte, yine de* hospital *sözcüğüne karşılık "hastane" demekle yanılmaktadır. Çünkü, Yunanca* hospes*'ten (konuk) türeyen bu sözcük, çağdaş Batı dillerindeki "hastane" anlamını kazanmadan önce, ilkin bizim eski "han"lar gibi, gecelemek isteyen müşterilerin ağırlandığı bir ev anlamına gelirdi (Sovyet Azerbaycanı'nda, hâlâ "otel" karşılığı, Rusça* gostinitsa*'yı Farsçaya çevirip "mihman-hane" diyorlar), daha sonra muhtaç, yaşlı, küçük, ya da sakatların hayır için bırakıldığı bir şefkat yuvası demeğe geldi. Metindeki* hospital*'in bu son anlamda kullanıldığı açıktır.*— M.T.

Remzi Kitabevi

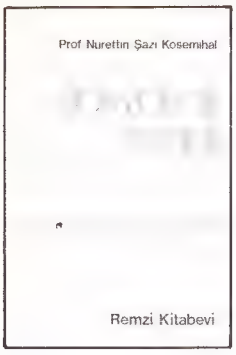

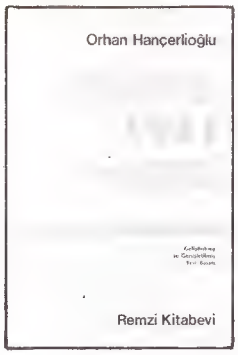

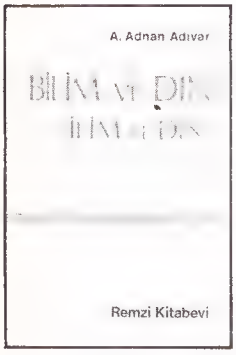

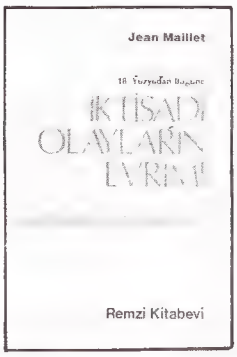

İletişim Yayınları

Yakup Kadri Karaosmanoğlu
Bütün Eserleri

Yaban *(roman)*
Nur Baba *(roman)*
Hüküm Gecesi *(roman)*
Kiralık Konak *(roman)*
Bir Sürgün *(roman)*
Vatan Yolunda *(anı)*
Anamın Kitabı *(anı)*
Atatürk *(biyolojik tahlil denemesi)*
Hep O Şarkı *(roman)*
Ankara *(roman)*
Sodom ve Gomore *(roman)*
Milli Savaş Hikâyeleri
Bir Serencam *(hikâyeler)*
Tiyatro Eserleri

Manuel Scorza
Dikenli Tel *(roman)*

Henry James
Washington Meydanı *(roman)*

Berna Moran
Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış *(inceleme)*

Amerikan Hikâyeleri Antolojisi

Latin Amerikan Hikâyeleri Antolojisi

Asaf Savaş Akat
Alternatif Büyüme Stratejisi *(iktisat yazıları)*

Şerif Mardin
Jön Türkler'in Siyasi Fikirleri *(inceleme)*
Din ve İdeoloji *(inceleme)*

Edebiyat-ı Umumiyye Mecmuası
Numara: 5-36
6 Teşrinievvel [Ekim] 1917

Türkçülüğün Tarihinden:

Hasan Enver Celâlettin Paşa'nın Edebiyat-ı Umumiyye Mecmuası Yazıları

Çevrimyazı: AYŞE ŞEN

Türklerin Menşeine [Kökenine] Dair

Tarih-i Osmanî yazanlara Türklerin aslı hakkında malûmat-ı iptidaiyye[önbilgi]olmak üzere yadigârdır.

Edebiyat-ı Umumiyye Mecmuası'nın 31 numaralı nüshasıyla "Türklerin aslı" hakkında küçük bir makale neşr eylemiş idim. Bazı zevat tarafından Osmanlılar için pek mühim olan bu mesele hakkında daha ziyade malûmat itası [bilgi verilmesi] teklif edilmesi üzerine bu makalenin dahi tahririne lüzum görüldü.

Fransızca der-dest-i ikmâl [tamamlanmak üzere] olan "Irk-ı ebyazın babaları olan eski Türkler" nâm eserimizde Türk ırkıyla lisanı hakkında malûmat-ı mufassala [ayrıntılı bilgi] mevcut ise de, bilcümle evrakım ile kitaplarım maateessüf nezdimde [yanımda] bulunmadığından bu makalede hatırda kalabilen malûmat-ı muhtasar [özet bilgi] olarak yazmaya mecbur olduğumu itizaren beyan eylerim [özür dileyerek açıklarım]. Burada serd eylediğimiz mevadd-ı esasiyeyi müelliflerimiz ariz ve amik tetkik ve tafsil edebilirler. Ancak şurtu dahi ilâve etmeye lüzum görürüz ki, gerek Türklerin aslı ve gerek Türk lisanı hakkında bugüne kadar Avrupalılar tarafından neşr olunan asardan mehaz [kaynak] olarak zerre kadar bir faidemiz olamadı; çünkü, efkârımız ve hakikat-i hâl [fikirlerimiz ve gerçek durum] Avrupalılarca bu bâbta mevcut olan malûmatın tamamiyle aksidir. Binaenaleyh ikmal-i nevakis [eksikleri tamamlamak] için yanlız kendi asar-ı kadımemize müracaat eylemekten başka çare yoktur.

Filhakika, Avrupalılar Türkleri kendilerinin mensub oldukları ırka dahil etmezler ve tasnif-i elsinede [dil sınıflamasında] dahi Türkçe'yi kendi lisanlarından tamamiyle tefrik ederler [ayırırlar]. Avrupalılar kendi ırklarına "ırk-ı ebyaz" [beyaz ırk], "Hint-Avrupa ırkı", "Âriler ırkı" veyahut "Kafkas ırkı" ve lisanlarına dahi "Elsine-i mütehavvil il-asl" *Langues à flexion* [bükünlü diller] namlarını verdikleri halde, Türk ırkına ırk-ı asferden [sarı ırktan] azma melez "Moğol ırkı" veyahut "Irk-ı Turanî" ve Türkçe'ye dahi Çin lisanına yaklaştırılan "Lisan-ı iltisakî" *Langue agglutinante* [bitişimli dil] namlarını verirler. Biz ise bu fikrin tamamiyle zıddı olarak hakikat-ı hal olmak üzere Türkleri ırk-ı asfer ile hiçbir münasebeti olmaksızın ırk-ı ebyaza ithal eyledikten başka, eski Türkleri bu ırkın babaları, yani Türkleri ırk-ı ebyaza mensup akvamın en kadimi ve Türkçeyi dahi akvam-ı mezkûrenin lisanlarıyla mukarenet-i tammesi [tam yakınlığı] olduğu halde onların en kadîmi addetmekte ve müddeamızı [iddia ettiğimiz şeyi] tarih, coğrafya ve lisan gibi metin esaslara istinaden isbat etmekteyiz.

Tarih nokta-i nazarından bakıldıkta, bilcümle milel-i kadimenin [eski milletlerin] Türkleri tanıdıkları görülür. Tarih için en kadîm bir mehaz olan Turan'da[1] Türkler "Togarma" *Togharma* namıyla zikr edilmiştir. Bu kelimenin aslı (torgarma) *Torgharma* olduğuna ve (R) harfinin mürurî zaman ile düştüğüne hiç şüphe yoktur. "Torgar" *Torghar* (Türk Urları), yani (Türk erleri demek olup, "mâ" zaid bir lâfz-ı İbranîdir [fazladan bir İbranice sözdür].

Roma müellifîninden "Plin" *Plinius* ile "Pompenyus Mela" *Pompennius Mela*, "Turkak" *Turcaque* namını istimal eylemişlerdir [kullanmışlardır].

Müverrihin-i Yunanîden [Yunanlı tarihçilerden] meşhur "Herodot" *Herodote* "Turkîos" *Tourgious* tabirini kullanmıştır.

Çinliler "Tuku" kelimesini istimal eylemişlerdir ki, Çin lisanındda "R" harfi bulunmadığı için bu kelimenin aslı şüphesiz "Turku"dur.

"Türk" kelimesi (dağlı) demektir ve bu alemin en kadîm suret-i telâffuzu "Tork" *Tork* ve ikinci derecede kadîm suret-i telâffuzu "Turk" *Tourk*'dur, çünkü "Ķ" ve "K" harfleri eski Türkçede "li" manasına olarak edat-ı nisbettir ve "Tor" veya "Tur" *Tour*[2] lâfzı (dağ) ve (yüksek yer) demektir.

Eski Türklerin vatanı mehd-i beşeriyet [insanlığın beşiği] olan Asya-i vasati dağları ve yüksek yaylalarıdır. Bu kıt'a-i vasianın ismi telâfuzz-u

Türkî üzere "Toran" *Torank* veya *Toran* , "Turank" *Tourank* ve "Turan" *Touran* ve telâffuz-u Arabî ve Farisî üzere "Tûrân" *Tôurân*' dır ki (dağlık yer) ve (yüksek mahâl) demektir, çünkü "ank" ve "an" lâfzı edat-ı ism-i mekândır. Nitekim lisan-ı Osmanîde tozlu yere "tozan" derler.

Zamanımızda Avrupalılarca bu havaliye "Türkistan-ı Şarkî" tesmiye olunur [adı verilir].

Binaenaleyh "Türk" ile "Turan" kelimelerinin asılları birdir. "Ḳ" ve "K" harflerinin Türkçede edat-ı nisbet olarak kullanıldıklarına dair, âtide [ileride] bir çok misaller zikr olunacağından burada yalnız alem olarak: "Tunk", "Soghdak", "Irk" ve "Boşnak" *Bochnak* kelimeleri zikr olunur ki, bunlardan birincisi halis Türk olan "Tun" yani "Don" Kazakları, ikincisi sogdiler, üçüncüsü Harezm Türkleri yani (ova) demek olan "İr" Türkleri[3] ve dördüncüsü Bosnalı demektir.

Dağlık olan Turana mukabil, bu kıt'a ile Bahr-i Hazar (Türkçede "Hazar Denizi") arasında bulunan ve Farisîde Harezm tesmiye olunan münhat [çukur] yerler ve ovalara eski Türkçede "İrank", "İran" veyahut "Irak" tesmiye olunur idi, dağ manasına olan "Tor" kelimesine mukabil "İr" kelimesi (ova) demektir. "Irak" kelimesi "Irak" Türk kelimesinin muarrebi [Arapçalaştırılmışı] ve "Iran" Farisî kelimesi dahi Türkçe "İran" kelimesinden me'huzdur [ödünç alınmıştır]. Asya'da üç Irak vardır: Irak-ı Türkî, Irak-ı Acem ve Irak-ı Arab. Irak-ı Türkî'ye Farisîde "Harezm" derler ki (zemin-har) [alçak yer] demektir.

Zamanımızda Avrupalılarca bu hıttaya [ülkeye] Türkistan-ı Garbî tesmiye olunur.

Hıtta-i mezkûre Türkleri defaat ile bütün Acemistan, yani "Pars" veya "Fars" kıt'asını fethetmiş oldukları için "Hükûmet-i İraniyye" ve "İranlılar" namı evailde Acemlerden ziyade bu Türklere verilir idi.

mâ ba'di vardır.

Mütekaid Erkân-ı Harbiyye
Feriki Enver

---

[1] *Eski Türkçede "töre" ve lisan-ı İbranîde "toran," (kanun) ve (nizam) demektir.*
[2] *Tûr-ı Sina.*
[3] *Evailde [öncelerl] Bahr-ı Hazar'ın bir ismi "Iraklar Denizi"* (Mer Hircanienne) *idi.*

Edebiyat-ı Umumiyye Mecmuası
Numara: 8-39
27 Teşrinievvel 1917

Türklerin Menşeine [Kökenine] Dair

ESKİ TÜRKLERİN AVRUPALILARIN ECDADI OLDUĞU VE TATARLAR İLE MOĞOLLAR

Asya-yi Vusta dağ ve yaylaları mehd-i beşeriyyet olduğu halde mürur-i zaman ile bu mütereffi [yüksek] arazi kurumaya başlamış ve tedrici ve fakat mütemadi olan bu kuraklık, sekenesinin [orada yaşayanların] cihat-ı erbaaya muhaceretlerine [dört yöne göçlerine] sebebiyet vermiştir. "Reclus"un Coğrafya-yi Umumîsinde her sene suların ne miktar tedenni eylediği mukayyettir [alçaldığı kaydedilmiştir]. Evailde [önceleri] bu arazinin ne derece kesif olarak iskân edilmiş olduğu Şecere-i Türkiyye'de Uygurlar bahsinden anlaşılıyor.

Turan arazisinin evvel zaman-ı kadîmdeki kuvve-i inbatiyye [bitki büyütme gücü] ve servet-i tabiiyyesinin derecesini anlamak için dahi hılta-i cesime-i mezkûrenin el'an kurumamış olan bazı mahallerine dair "Reclus" un Coğrafya-yi Umumîsinde verilen malûmatı okumak kifayet eder. İşte bu kabilden olarak, "Han Tanrı" ve "Isı Kul" [Işık Köl/Göl] mevzilerini hâvi olan ortasından Rusya ile Çin hududunu geçen[1] "İli" diyarı hakkında "Reclus" malûmat-ı âtiyyeyi veriyor: "Rusya tarafından yakınlarda ülkesine ilhak olunan 'Kulca' arazisi Asya-yı Vusta'nın en lâtif aksamından biridir. Bu nahiye 'Cibal-i Asumanî'nin[2] cihet-i şarkıyyesinde bulunarak 5000, 6000 ve bazen 7200 metre irtifaında yüce dağlara, derun [alt] larında donmuş nehirler bulunan mürtefi [yüksek] vadilere, üzerleri çim ü çemen ile mestûr [örtülü] lâtif yaylalara lâtif çam ve elma ağacı ormanlarına, akar sular ve cedveller [kanallar] vasıtasıyla iska edilen [sulanan] mahsul-dar ovalara maliktir. Şimal rüzgarlarından mahfuz olarak mıntıka-i mutedilede [ılımlı bölgede] kâin olan bu sulak ve madeni çok memleketin çabuk terakki edeceği şüphesizdir. "İli" kıtasında altın, gümüş, bakır, kurşun, demir, kömür, madenleri mebzûldür [boldur] ve vadilerinden bol bol sıcak sular nebean eder [çıkar]. "Han Tanrı" teşkil eylediği serir-i ihtişam [görkemli tahtı] altında bulunan ulu ve buzlu dağların eteklerinden geçen *"Kaş"* ve *"Tekes"* sularının kenarından bakıldığı zaman tesadüf olunan azametli menazır Asya-yı Vustanın hiçbir tarafında görülmez."

Kuraklığın icab ettirdiği mütevali [ardarda] hicretler esnasında Asya-yı Vustadan Şarka müteveccihen vuku bulan akınlara karşı Çinliler harikûlade tûl ve cesamette [uzunluk ve büyüklükte] olan "Çin duvarı" yani "Sedd-i Çini"yi asırlarca çalışarak vücuda getirmişlerdir ki, bu husus o tarafa olan Türk muhacematının [saldırılarının] derece-i ehemmiyet ve tûl-i müddet [uzun süre] devamını maddeten isbat eder.

Asya-yı Vustadan Garba doğru gidenler "Barbar" tesmiye olunan ve Avrupalıların hakiki ecdadı olan akvamdır. İsbat-ı müddea için bast eylediğimiz edille [uzun uzadıya anlattığımız kanıtlar] meyanında Avrupa kıt'asını istilâ eylemiş olan bu barbarlar meselesi son derece mühimdir; şu kadar ki bu meseleyi asl ü esası olmayan bir takım farazî ve itibarî nazariyeleri terk ile bitarafane hall ü fasl eylemek iktiza eder [yansız bir biçimde çözüp sonuçlandırmak gerekir]. Eğer bu suretle hareket olunacak olur ise, bu barbarların bilâ istisna ırken Asya-yı Vusta sekene-i asliyyesi, yani eski Türklerden gayrı kimseler olmadığı tezahür eder. Meselâ *Histoire Populaire de la France* nâm Fransız tarih kitabında Fransızların ecdadı olan "Goluva"ların *(Gaulois),* esasen Asya kıt'asının "Belh"-Bahter zemin- hıttası *(Bactriane)* ahalisinden oldukları ve muhacerete buradan başladıkları muharrerdir ki, bu malûmat-ı esasiyye bizim için büyük bir faideyi intac eder. Filhakika bu hıtta [ülke] evailden [öncelerden] be-

Edebiyat-ı Umumiyye Mecmuası'nda yayımlanan makalelerin yazarı Erkân-ı Harbiyye Feriki Enver Celalettin Paşa.

ri "Hallaç" veya "Kallac" tesmiye olunan eski Türklerin vatanı idi. Halbuki zamanımızda müstamel olan "Goluva" *Gaulois* kelimesinin aslı, "Gal" *Galle* ve "Galat" *Galate*'dır ve bu kelime ile "Kallac" kelimesinin cezrleri [kökleri] "Gal" ve "Kal" olup "at" ile "ac" lâfzları lahikedir [ektir] ve Türkçede "K", "G", ve "H" harfleri muhtelif Türk diyarları şivelerine göre telâffuz olunan aynı bir harftir. Ve bir de "Galat" kelimesi Yunanîler tarafından "Kelat" ve "Kelt" suretinde telâffuz edilmiş ve bu suret telâffuz dahi Fransız lisanı şivesince "Selt" *Celte* tabir-i cedidini tevlid eylemiştir [yeni deyimini doğurmuştur]. Mezkûr eski Türklere "Kallac" tesmiye olunmasının sebebi, göçebe halinde yaşamayıp şehirlerde ve köylerde (sâkin olmuş), (istikrar eylemiş) ve (kalmış) oldukları içindir. Aynı sebebe mebni, bir Moğol kabilesine "Kalmak" veya "Kalmuk" namı verilmiştir.

"G", "Ķ" veya "K" harfli kelimelere misal olarak malûm bir hastalığı ifade eden Türkçe "Kel" kelimesiyle Fransızca "Gal" *Gale* kelimesini zikr edebiliriz. Her iki lisanda hem-mânâ [eşanlamlı] olan bu iki kelimenin hem-lâfz [eşsöz] dahi olduklarına hiç şüphe edilemez.

Velhasıl Asya-yı Vustadan her cihete müteveccihen büyük hicretler vâki olduğu ve buradan Çin'e ve Şarka doğru gidenlerin kâffesi [tümü] Türk olduğu halde Garba doğru gidenlerin hiçbirinin Türk olmaması mümkün müdür?

Asya-yı Vustadan Şark-ı Cenubiye doğru gidenler Avrupalıların kendi ecdadı zann ü farz ettikleri kadîm Hintlilerdir ki, bu da ol tarafta olan hicretlerin ehemmiyetini meydana koyar. Halbuki muhaceretlerin kâffesi Asya-yı Vustadan başlayıp Hindistan'dan Avrupa'ya doğru hiçbir hicret vuku bulmamış olduğundan kadîm Hintlilerin Avrupalıların ecdadı olması muhâldir [olamaz].

En son muhaceret olmak üzere Cenub-i Garbiye doğru gidenler Osmanlıların ecdadı olan Türklerdir.

Bu vak'a hakkında "Mirat ül-Kainat" tarih kitabının cild-i sâni [ikinci] ve kısm-ı sâdisinin [altıncısının] birinci sahifesinde malûmat-ı âtiyye münderictir:

Cedd-i âlâ-yı Âl-i Osman olan Kayı Han Kabilesi vilâyet-i Türkistan-ı Şarktan (yani Turan'dan) ki hâlâ Özbekistan derler, otlağının kılletinden [yaylaların kuraklığından] naşi hicret eyleyip üçyüz yetmiş beş sene-i hicriyesinde Maveraünnehr'e (yani Türkistan-ı Garbîye) gelerek Buhara ve Sogol ve Semerkant'ta mukim [yerleşmiş] oldular. Bir miktar zamandan sonra Sultan Mahmut Gaznevî'nin icazetiyle Nehr-i Ceyhun'dan geçerek memalik-i Horasan'da (ve Kirman Hıttasında) "Mahan" şehrinde mütemekkin [oturur] oldular. Vilâyet-i Çin'den memalik-i İslâm'a hücum eden Cengiz Han fitnesinde Kabile-i Kayı Han ve ekser kabail-i Etrak [Türk Kabileleri] Azerbaycan ve Diyarbekir arasında cay-i [yer] emn ü rahat olan Ermeniye ve Ahlat hududuna gelip karar ettileer. Ba'de Tatar'ın ol diyara dahi vürudu vüsul buldukta Rum Padişahı Sultan Alâeddin Keykubad bin Keyhüsrev memalikinden gayrı mesken ü me'men [oturulacak ve sığınılacak yer] kalmadığından Kabile-i Kayı Han Rum'a gelip nevahi-i Ahlat'ta yüz yetmiş yıl mütemekkin olmuş [yerleşmiş] iken altıyüz onaltıda yine Tatar (yani Moğollar) tasallut etmeğin Süleyman Şah Kayı Han Kabilesiyle bilâd-i Rumdan Erzincan'a geçip bir kaç yıl anda yaylak ve kışlak ettikte müzayaka-i emkineden devabb ve mevasi [yer kıtlığından yük ve binek hayvanları ile küçük ve büyük baş hayvanlar] birahat olduğundan vatanlarına rücu [dönmek] kasdıyla Caber Kalesine gelip Nehr-i Fırat'tan geçerken Süleyman Şahın atı muhalif mahalle [aykırı-ters yere] düşmekle gark olarak [batıp] anda defn olundu.

Cihat-ı erbaaya müteveccihen vuku bulmuş olan hicretlerin Asya-yı Vustadan bed'etmesi [başlaması], Türklük nokta-i nazarından fevkalâde mühimdir. Çünkü bu kıta-i cesimede erbab-ı ihtisas tarafından edilmiş olan bunca taharriyat, hafriyat ve keşfiyat neticesinde Türk kavmiyle Türk lisanına ait asar ve kelimattan başka bir şeye asla tesadüf olunamamıştır.

-mâ ba'dı var-

Mütekaid Erkân-ı Harbiyye
Feriki Enver

---

[1] *Hudut "Han Tanrı" dağının zirvesinden geçer.*

[2] *Çinliler Turan dağlarının buradaki kısmına (Cibal-i Asumanî) mânâsına olan "Tiyen Şan" nâmını verirler.*

KİTABİYAT

BİR KİTAP VE BİR YAZAR AÇISINDAN İLKOKULLARIMIZDAKİ TARİH ÖĞRETİMİNİN DÜNÜNE BİR BAKIŞ

Arslan Kaynardağ

Tarih öğretimi ve eğitiminin yöntemleri, gittikçe daha çok üzerinde durulan konular arasında yer almaya başladı. UNESCO'nun bu konuya özel bir önem verdiği görülüyor. Bizim üniversitelerimizde de tarih öğretimine yeni yaklaşımlar söz konusu.[1] İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde Osmanlı Müesseseleri Tarihi Kürsüsü kuruldu. Tarihçiler artık, geçmişin olayları arasında, savaş ve politika dışında, en az onlar kadar önemli şeylerin bulunduğunun farkındalar. Uygarlık tarihi incelemelerinin, özellikle genel eğitim bakımından yararlılığını kimse yadsımıyor.

Ayrıca bizde, "tarih eğitimi" konusunda önemli bir seminer girişimi oldu (1975). Bu seminerin, Felsefe Kurumu'nca düzenlenmesi dikkatleri çekti. Seminerde yetkili bilim adamları, ilkokullardaki tarih eğitiminden üniversiteye ve üniversite dışında yaygın tarih eğitimi dediğimiz alana kadar, bu konuda çeşitli bildiriler sunup, elden geldiğince özgür bir ortam içinde tartıştılar. Bildiriler ve tartışmalar 1977'de kitap halinde yayınlanınca Türkiye'de olumlu nitelikteki kültür birikiminin sevindirici bir aşamada olduğu ortaya çıktı.

Görüldüğü gibi aydınlarımız konuya ilgi göstermeye başlamışlardır. Bunun yanında, eğitim tarihimize gösterilen ilgi de olumlu bir gelişme içindedir. Ben bu bağlamda, oldukça eski ve üzerinde durulmamış bir kitabın tanıtmasını yapmak istiyorum: *Tarih Öğretimi*. Kitabı A. Fuat Baymur yazmış ve ilk baskısı 1941'de yayınlanmış.

Baymur'un kitabı daha çok ilköğretimdeki tarih eğitimini içermekte ise de, genel eğitim tarihimize değinen bilgiler de vermektedir.

İlkokullarımızdaki tarih eğitimi pek eski bir şey değildir. İlk öğretimimizde tarih öğretimine yer verilmesi girişimi yüz yıldan biraz fazla öncesine rastlamaktadır. Bu konudaki ilk düşünceyi, Saffet Paşa'nın millî eğitim bakanlığı zamanında yayınlanan 1869 tarihli *Maarif-i Umumiye Nizamnamesi* (genel eğitim tüzüğü) nde görüyoruz. Nizamnameye göre 4 yıllık sıbyan mekteplerinde (ilkokullarda) Osmanlı tarihi dersi okutulacaktı. Yine bu nizamnameye göre, 4 yıllık rüştiye mekteplerinde (ortaokullarda) genel tarih dersi ile Osmanlı tarihine yer verilmesi gerekmekte idi.

Bizde tarihin genel olarak eğitim programlarına girmesi Tanzimat'a rastlamaktadır. Aristo'nun bilim sınıflamasının etkisi altında kalan medrese düzeninde tarih dersi yoktu.

Maarif-i Umumiye Nizamnamesi' nin yayınlanmasından sonra, öteki ders kitapları için olduğu gibi, tarih kitapları için de bir yarışma açıldı. Yarışmanın koşullarını incelediğimizde, o zamanın tarih kitabı anlayışını açıklayan bilgilerle karşılaşıyoruz. Bu *şartname*'deki koşullara göre yazılacak tarih kitapları, Osmanlı Devleti'nin nasıl ortaya çıktığını anlatacak ve aynı tarihte Anadolu'da bulunan devlet ve milletlere ilişkin bir bölüme yer verecekti.

Osmanlı Devleti'nin başlangıcından o zamana kadar geçen önemli olaylar üzerinde durulacak, bütün sultanların doğum, tahta çıkış ve ölüm tarihlerini gösteren kronoloji ile birlikte, bir siyasî olaylar kronolojisi, bir de Osmanlı Devleti haritası bulunacaktı.

Olayların açıklanmasında nesnel davranılması istenilmekle birlikte, vatan sevgisiyle ilgili konularda alkış ve övgüden kaçınılmamasına işaret ediliyordu.

Tarih kitabı daha çok "hikâye yolunda" yazılacaktı. Olaylar yorumlanmayacak, olaylarla ilgili eleştiri yapılmayacaktı.

Bugünkü pedagoji açısından olumsuz yönleri hemen belli olan bu koşulları yine de bir aşama saymak gerekiyor. Zira ne olursa olsun, millî tarih kavramı ile karşılaşmaktayız. Bundan önce şu ya da bu şekilde okutulan tarihler hep İslâm dininin tarihi idi.

Şartname'de ülke ve kişi adlarıyla, tarihlerin anılmasında aşırılığa kaçınılmamasının istenmesi, bugün de yakınılan bir soruna değinmesi bakımından ilgi çekicidir.

Yayınlanacak kitap "yüz sayfa kadar olacak, birinci gelene beşbin, ikinci gelene üçbin kuruş ödül verilecekti." Her halde az bir para değil.

Bu *şartname*'nin öngördüğü böyle

bir kitabın yayınlanmadığını söylemeliyim.

Sâmi, Azîz ve Şevki Beylerin kaleme aldığı *Mir'at-ı Târih-i Osmanî* (Osmanlı Tarihinin Aynası) adlı kitap rüştiye okullarında okutulmak üzere 1877'de yayınlandıysa da öğretim açısından bir özellik ve değer taşımamaktadır.

Tarih dersi kitapları Birinci Meşrutiyet'le (1876) birlikle artmaya başladı. Fakat Abdülhamit'in bilinen baskısı yüzünden bu artış kısa sürdü.

Bizde tarihin ders olarak okutulması Tanzimat'a rastlar, demiştim. Bu alanda yukarıda adı geçen *Mir'at-ı Tarih-i Osmanî*'den başka Ahmet Vefik Paşa'nın kaleme aldığı *Fezleke-i Tarih-i Osmanî*'nin üzerinde durulabilir. Bu tarih de ders kitabı olarak hazırlanmıştı.

Fezleke-i Tarih-i Osmanî küçük bir kitap olmakla birlikte, tıpkı Avrupa okul kitaplarında olduğu gibi, Osmanlı tarihini doğuş, ilerleme, gelişme ve gerileme dönemlerine ayırmış ve her dönemin örgütlenme ve uygarlık durumlarına ilişkin bilgiler vermiştir.

Prof. Mükrimin Halil Yınanç bu kitabın ondan sonraki ders kitaplarına örnek olduğunu söylüyor.[2] Ahmed Midhat ve Abdurrahman Şeref Beyler, yazdıkları tarih kitaplarında, aynı düzenleme, sınıflama ve yöntemi kabul ve devam ettirdiler. Ayrıca Ahmet Vefik Paşa'nın *Hikmet-i Tarih* adıyla küçük bir kitabı daha olduğu bilinmektedir ki, bu kitap bizde, tarih felsefesi konusundaki ilk kitap olma özelliğini taşır.

Tarih dersi kitaplarıyla birlikte, tarih öğretimindeki yöntemleri konu edinen kitap ve yazılar da yayınlanmaya başlamıştı.

Böyle bir yazıyı ilk olarak Selim Sabit'in 1890'da basılan *Rehnüma-i Muallimin* (Öğretmenler Rehberi)'nde görüyoruz. Selim Sabit tarihi bağımsız bir ders değil, okuma için bir gereç olarak ele alıyordu. Bu eğitimci, ezbere karşı çıkmış, soru-cevap yöntemine önem verilmesini istemiştir.

İkinci Abdülhamit döneminde ilkokullardan tarih dersi kaldırılmış, ortaokullarda "umumî tarih" derslerine son verilerek Osmanlı tarihi dersi bırakılmıştı. İkinci Meşrutiyet'e kadar bu böyle sürdü; 1908'de Meşrutiyet'in ilânı üzerine tarih dersleri okullarda yine eski yerini aldı.

Meşrutiyet'in tanınmış eğitimcisi Sâtı Bey'in İstanbul Darülmuallimini'ne (öğretmen okuluna) yeni düzen vermesiyle birlikte tarih öğretimi alanında yeni bir hareket başladı. Örneğin 1909'da çıkmaya başlayan *Tedrisat-ı İptidaiye Mecmuası* (ilk öğretim dergisi) tarih dersleriyle ilgili önemli düşünceleri içermektedir. Sâtı Bey'in o zamanın tarih kitaplarıyla tarih öğretme yöntemlerini eleştiren yazısı bu derginin 8. sayısında yayınlanmıştı. Bu yazısında, Meşrutiyet'ten sonra birçok tarih kitabı yazıldığı halde ortada hâlâ bir eksiklik bulunduğuna değiniyordu. Ona göre, "Okullarda okutulmaya elverişli, eğitim bilim gereklerine uygun tarih kitapları azdı; daha doğrusu yoktu." Yazar bu yazısında, tarih öğretiminin ulusal nitelik taşıması gereği üzerinde de duruyordu. Şunları ekliyordu sözlerine: "Bugünkü ders kitapları Fransızca'dan harfi harfine çevrilmiştir, ya da yabancı kitaplardan gelişigüzel özetlenmiştir. Öğretmenler bunları ezberlemeye çalışıyor. Öğrenciler, Sultan Osman sağ mı, ölü mü, onu bile bilmiyor. Kırım Savaşı'nın bir Fransız-Rus savaşı olduğunu sananlar var."

Tedrisat-ı İptidaiye Mecmuası, verilecek tarih dersleriyle ilgili çeşitli örnekleri içermekte idi. Bu derslerin soru-cevap biçiminde yazılmış olduğu görülmektedir. Yani Selim Sabit'in olumlu etkisi devam ediyor.

Daha sonraki önemli çevirileriyle tanınacak (özellikle Engelhart'dan *Tanzimat* çevirisi) tarihçi Ali Reşat'ın "Mekteplerde Tarih Dersleri" başlıklı yazısı da bu dergide çıkmıştı.

Maarif Nâzırı Emrullah Efendi'nin 1910'da hazırladığı *Tedrisat-ı İptidaiye Kanunu Lâyihası*'nda (ilköğretim yasası tasarısı) "Millet, zaman ve mekânda imtidat ve tevessü etmiş tarihi ve coğrafi bir mevcut,muntazam siyasi bir heyettir" denilerek tarih ve coğrafya derslerinin önemi vurgulanmakta idi.

Emrullah Efendi'nin lâyihası, az bir değişiklikle, 1913'de *Tedrisat-ı İptidaiye Kanun-u Muvakkati* adı altında uygulanmaya konulmuş, bu yasaya göre tarih dersi ilkokulların daha ikinci sınıfından başlatılmıştı.

Adı geçen yasada, ortaokullarda özetlenmiş Osmanlı tarihi ile özetlenmiş bir uygarlık tarihi okutulması isteniyordu. Uygarlık tarihine yer verilmesi gerçekten ilgi çekicidir. Ondan

sonra uzun yıllar böyle bir dersin adının anıldığını göremiyoruz.

Bu sırada tarih dersleri için önemli bir uygulama, görsel araçlardan yararlanma olarak karşımıza çıkıyor. İhsan (Sungu) Bey'in yayınladığı bir broşür, tarih dersinde levha ve resimlerden nasıl yararlanılacağını gösteriyordu. Ben bu broşürü görmedim. Kuşkusuz eğitim tarihimizin önemli bir belgesi olarak nitelendirilebilir. Bilgiyi Fuat Baymur'un kitabından alıyorum. Baymur resim ve levhaların klişesini kitabına koymuş. Onun dediği gibi "bir ressamla bir tarihçi pedagogu memur etmek suretiyle, tarihî levhalar meydana getirmek ve bunu izah eden broşürler çıkarmak özellikle o devir için olağanüstü ileri bir harekettir."

1923'de Millî Eğitim Bakanlığı yayınları arasında, John Dewey'den çevrilerek yayınlanan *Çocuk ve Mektep* adlı kitaptaki bir bölüm de "ilk öğretimde tarihin amacı"na ayrılmıştı. Aynı yazı, Avni Başman'ın yine bu yazardan 1930'da çevirdiği *Mektep ve Cemiyet* adlı kitapta yer almaktadır.

Cumhuriyet döneminin ilk programı olan, *İlk Mekteplerin Müfredat Programı*'nda, tarih dersi hayat bilgisi dersinin içinde görülür. Buna göre asıl tarih dersi, dördüncü sınıfta başlamaktadır.

Yeni devlet, eğitime daha çok önem veriyordu. Millî Eğitim Bakanlığı'nın yayınladığı *Terbiye* adındaki

dergide ilk eğitimle ilgili çok yararlı yazılar vardı. İhsan Sungu'nun, "Tarih Tedrisatı" adlı yazısı ile Fuat Baymur'un "Faal Usûl ve Tarih Tedrisatı" (etkin yöntem ve tarih öğretimi) adlı yazısı bunların arasında sayılabilir.

Tarih eğitimi ile ilgili önemli bir kitabın yayınlanış tarihi 1935'dir. Ismayıl Hakkı Baltacıoğlu'nun *Tarih ve Terbiye* adlı kitabını bu tarihte görüyoruz. Yazar, tarihin konusu, yararı, felsefesi üzerinde durduktan sonra, son bir bölümü tarih öğretimine ayırmıştır. İlgililerin herhalde okuması gerekir.

1936'da yeni bir ilkokul programı yayınlandıysa da, bu bütünüyle 1926 programından başka bir şey değildir. Ne var ki, tarih dersinin uygulamalarına ilişkin direktifleri incelemek açısından okunmaya değer.

1939'da, *Çocuğa Uygun Tarih Tedrisatı* adını taşıyan bir kitapla karşılaşıyoruz. Erich Andrass'tan çeviri olan bu kitap iki bölümdür. Birinci bölümde, çocukta tarih düşüncesinin gelişmesi, ikinci bölümde tarih öğretiminin yolları incelenir.

Fuat Baymur'un, yazımın başından beri yararlandığım kitabının yayını 1940'tadır. Baymur'un *Tarih Öğretimi*'nin birinci ve dördüncü baskılarını gördüm. Millî Eğitim Bakanlığı, tarih öğretimi programlarını değiştirdikçe kitap da yeni baskılar yapmış. 1954'te yapılan dördüncü baskı, 1948 programına göre hazırlanmış.

İlk baskısı Gazi Terbiye Enstitüsü yayınları arasında çıkan bu kitabın önsözünde şöyle deniyor:"İlkokulların ikinci döneminde öğretmenlik eden arkadaşlarıma, en fazla hangi dersi okutmakta güçlük çektiklerini sorduğum vakit aldığım cevap, çoğu zaman Tarih oluyor. (...) *Tarih Öğretimi,* bu alanda yeni yollar aramak. kendi gidişini kontrol etmek istek ve hevesinde bulunan meslektaşlara hizmet etmek gayesiyle kaleme alınmıştır."

Amacına uygun olan eserde şu bölümleri buluyoruz:

Tarih öğretiminin amaçları, Tarih öğretiminin tarihçesi, Çocuk ve tarih, Tarih konuları, Tarih dersinde yararlanılacak araçlar, Tarih konularının işlenmesi, Tarih kaynaklarına ilişkin örnekler.

Tarih derslerinde yararlanılacak araçlar bölümünde ilkokullara uygun tarih kitaplarının adları sayılmaktadır. Bu kitap listesi gerçekten de o zaman için, iyi bir öğretmenin vazgeçemeyeceği bir kaynakça niteliği taşıyor, bu bakımdan bugün bile dikkati çekiyor. Yazar, ders kitabı dışında da kitaplar bulunduğunu, yardımcı kitapların eğitimde önemli bir yeri olduğunu belirtmektedir. Basit bir iş gibi gözüken bu davranışın bugün bile ne kadar büyük eğitsel değeri var.

Baymur iş okulundan yana bir eğitimci olduğundan şöyle diyor:

"Tarihsel olayları yalnızca anlatan kitap, iş okulu kitabı olamaz. Bugünün tarih kitabı, ortaya, üzerinde düşünülmesi gereken bir takım problemler koyar. Öğrenciyi, ya doğrudan doğruya kendi içindeki, ya da başka yerlerde bulunan resimler, haritalar, kaynaklar,grafikler... üzerinde çalışmaya sevkederek, onların kişisel etkinliğine yol açar. Bir olayı, bir tarihsel kişiliği canlandırırken de güçlü bir anlatıma, yazınsal bir çeşniye sahiptir.

Baymur'un haklı olarak değindiği gibi, gazete ve dergiler tarih dersleri için çok değerli birer araçtır. Gazeteden okulda yararlanmayı düşünmek, oldukça eski olmakla birlikte, bundan, bugün bile gerektiği kadar yararlanılamamaktadır.

Kitapta sözlük ve ansiklopedilere değinilmekte, o zamanki sözlük ve ansiklopedilerin değerlendirilmesi yapılmaktadır.

Herder'in "Coğrafya tarihin temelidir, tarih milletlerin hareket halindeki coğrafyasından başka bir şey değildir" sözünü kitabına altını çizerek alan Baymur, haritalarla atlasların tarih öğretimindeki önemini vurguluyor.

Tarih şeritleriyle tabloların, olaylar arasındaki zaman ilişkilerini gösteren iki grafik anlatım biçimi olduğunu söyleyen yazar, bunların çeşitli örneklerini, oldukça uzun anlatıyor.

Tarih dersinin gereçleri pek çok, bunların arasına tiyatro ve müzik de giriyor.

Çevre incelemelerine, yöntem olarak gerekli önem verilmiş.

Görüldüğü gibi, bütün bu öğrenme yöntem ve araçları, çocuğu edilgenlik ve ezbercilikten kurtarmak için düşünülmüş şeylerdir.

Yazar kitabında anılarına da yer vermiş. Kurtuluş Savaşı sırasında, bir kuşağın tanıyıp sevdiği, ondan sonraki kuşakların da eğitim çabasına büyük saygı duyduğu Muallim Cevdet, hocasıymış. Öğrenciliğinde ve ilk öğretmenliği sıralarında, onunla yaptığı tarih incelemesi gezilerini sevgi dolu bir içtenlikle anlatıyor.[3]

Keza, İhsan Şerif Saru gibi değerli bir öğretmenin derslerini överek anıyor. Galatasaray Lisesi ilk bölümündeki tarih öğretmenliğinin deneyimlerini, düşüncelerini temellendirmek için örnek olarak gösteriyor.

Bu küçük fakat yararlı kitabından, Fuat Baymur'un, konusunu iyi bilen bir eğitimci olduğunu anlıyoruz. Bu eğitimcinin, öğretimle ilgili başka kitapları da var. Sayısı sekizi bulan bu kitaplar, eğitim ve öğretimle ilgili herkes için değerli bilgileri içermektedir. Özellikle, kaynakça ve eğitim tarihimize tuttukları ışık bakımından görülüp okunmaları gerekir.

Kimdir bu Fuat Baymur?

Kendisi hakkında şu bilgileri edinebildim:

1901'de doğmuş, 1974'de ölmüş İstanbul Muallim Mektebi'ni bitirdikten sonra Galatasaray Lisesi'nin ilk kısmında tarih ve Türkçe öğretmenliği yapmış, 1928'de uzmanlık için Viyana'ya öğrenime gönderilmiş. Yurda dönüşünde, Ankara Erkek Muallim Mektebi'nde "tedris usûlü" öğretmenliğine, sonra da Gazi Eğitim Enstitüsü "tedris usûlü ve tatbikat" öğretmenliğine atanmış, az sonra bu okulun adı Gazi Eğitim Enstitüsü, dersin adı da "özel öğretim metodu" olmuştur.

Onun hakkında kendisine büyük onur veren bir şey daha öğrendim:

Kurtuluş Savaşı sırasında, 1921'de Ankara'da toplanan ve Atatürk'ün çok önemli bir konuşmasıyla açılan, o unutulmaz Eğitim Kongresi'ne İstanbul'dan katılmış. Atatürk'ün kongrede teker teker ellerini sıktığı eğitimciler arasında o da bulunmuş.[4]

---

[1] *Bu konuda dünyadaki ve bizdeki gelişmeler için bakınız: Salih Özbaran, "Üniversite Düzeyinde Tarih Öğretimi",* Tarih Enstitüsü Dergisi, *Sayı 12, İstanbul 1982.*

[2] *Mükrimin Halil Yınanç,* Tanzimat'tan Meşrutiyet'e Kadar Bizde Tarihçilik, *Tanzimat' ın yüzüncü yılı dolayısıyla çıkarılan büyük kitaptan ayrı basım, İstanbul, 1940.*

[3] *F. Baymur'un Muallim Cevdet'e ilişkin bir başka yazısı için bakınız: Osman Ergin,* Muallim M. Cevdet'in Hayatı, Eserleri ve Kütüphanesi, *s. 532, İstanbul 1937.*

[4] *Bu bilgiyi bana, değerli eğitim tarihçisi Yahya Akyüz verdi. F. Baymur'un yaşamöyküsü ve kitaplarıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bakınız: Fuat Gündüzalp,* Öğretmen Meslek Kitapları Kılavuzu, *Cilt 4, s. 47, Ankara 1961.*

HİNDENBURG'UN ANILARINDA TÜRKLER VE TÜRKİYE

Prof.Dr. Toktamış Ateş

Mareşal von Hindenburg, salt çok önemli görevlerde bulunmuş bir asker olarak değil, aynı zamanda bir devlet adamı olarak Almanya ve Avrupa tarihine damgasını basmış bir kişiliktir. *Aus meinem Leben* (Yaşamımdan) başlığıyla 1919 Eylülünde tamamladığı anıları bu nedenle, o dönemlerin tarihiyle ilgilenenler açısından son derece önemlidir. Kitabın bizler açısından bir özelliği ve önemi daha vardır. Hindenburg bu anılarında, zaman zaman Türkiye, zaman zaman da Osmanlı İmparatorluğu dediği Türkiye'ye ve Türk devlet adamlarına geniş yer ayırmış ve değerlendirmelerde bulunmuştur. Ayrıca Türkiye'nin o dönemindeki kimi sorunlarını da irdelemeye çabaladığını gözlüyoruz. Bunlar arasında özellikle Ermeni Sorunu konusundaki yaklaşımı, Batılı bir devlet adamının değerlendirmesi olarak çok önemlidir ve bizler açısından çok olumludur.

Elimizde bulunan kitap Hirzel Yayınevi tarafından 1933'de yapılan baskı. "147-170. bin," notu düşüldüğüne göre; bu baskıdaki sayının 23.000 olduğu anlaşılıyor. O dönemde Hindenburg'un devlet başkanı olduğu düşünüldüğünde, böylesi yüksek bir baskı sayısını açıklamak mümkün olabiliyor. Bu arada kitabı elde edebilmemle ilgili bir noktaya değinmekten de kendimi alamıyorum. Eğer sahaf dostum Emin Zorlu, bu işi bir zevk ve hizmet için değil de; para kazanmak için yapsaydı, herhalde bu tür kitaplar kitaplıklarımıza giremezdi. Kendisine bir kez de burada teşekkür etmek isterim.

Hindenburg'un "savaşta ve anavatanda Reich'ın varlığı ve büyüklüğü için kendisiyle birlikte savaşmış olanlara" ithaf ettiği bu kitabın metin kısmı 316 sayfa. Bu 316 sayfanın çok ufak bir bölümü, 13-62. sayfalar arası 1914 öncesine ayrılmış. Yani bu yapısıyla kitap von Hindenburg'un anıları olmaktan çok "1.Dünya Savaşı Anıları" niteliğinde. Ve 1919'da yazıldıkları düşünülürse, bir anlamda "sıcağı-sıcağına" kaleme alınmış olan bu anıların değeri ve kimi tarihsel olaylar açısından doğruluk olasılığı çok yükselmektedir.

Kitapta Türkiye'ye oldukça geniş bir yer ayrılmış. Bunların tümünü almamız elbette mümkün değildi. Kendimizce önemli gördüğümüz kimi yerleri aynen çevirerek, kimi yerleri yaklaşık çevirerek ve kimi yerleri de salt değinerek ele aldık. Anıların tümünün ya da en azından Türkiye ile ilgili bölümlerinin tümünün Türkçe'ye çevrilmesi de, daha geniş bir zamanımızda düşünebileceğimiz bir çalışma olacak. Ancak belki de daha önemli bir çalışma, bu anıların Türkiye ve Türklerle ilgili bölümlerinin yeniden Almanca baskısını yaptırarak, günümüz Almanyası'nın devlet adamlarına armağan edilmesi olabilir. İsmi bir efsane gibi yaşayan Hindenburg'larının, beşinci sınıf insan muamelesi yaptıkları Türklerle ilgili düşüncelerinin ne olduğunu anlayabilirler.

Von Hindenburg'un Enver Paşa'yla tanışması 1916 Sonbaharında olmuş. (s. 135) "Bu Osmanlının, ağır ve büyük ortak sorunumuz konusunda mutlak bir özverisi vardı" diye yazıyor von Hindenburg. "1916 Eylül'ü başındaki ilk görüşmemizin izlenimlerini hiçbir zaman unutmayacağım. O gün ricam üzerine Türkiye'deki askerî durumu tam bir açıklıkla sergiledi. Belirli bir tükenişi tam bir netlikle açıkladıktan sonra bana dönerek sözlerini şöyle bağladı: 'Türkiye'nin askerî durumu bir bakımdan çok zordur. Ermenistan'da (ilginç bir nokta olarak Hindenburg Doğu Anadolu'dan hep Ermenistan olarak söz etmektedir -*T.A.*) biraz daha gerilemek tehlikesiyle karşıkarşıyayız. Irak'taki savaşların da kısa bir süre içinde yeniden başlıyacağına kuşku yoktur. İngilizlerin kısa bir süre içinde Suriye'de hazırlıklarını tamamlayarak üstün kuvvetlerle saldırıya geçebileceklerine inanıyorum. Fakat savaşın sonucu Avrupa topraklarında belirlenecektir. Ve bu nedenle kullanılabilir durumdaki tüm boş tümenlerimi buraya tahsis ediyorum.' O zamana dek hiçbir ittifak üyesi böylesine bencillikten uzak ve nesnel bir biçimde konuşmamıştı. Kaldı ki, söylenenler sadece kuru vaadler şeklinde kalmadı."

Von Hindenburg'un Enver Paşa'nın yaklaşımından çok memnun olduğu anlaşılıyor. Ancak daha ilerde gene değineceğimiz üzere, çok beğendiği Enver Paşa'yı sert bir biçimde değerlendirmekten de kendini alamamış:

"Buna karşılık Enver Paşa'da askerî açıdan, daha doğrusu kurmaylık açısından büyük bir eksiklik vardı. Aslında bu olguyu tüm Türk liderlerinde ve çevrelerinde gözlemek mümkündü. Ve bu nedenle bu eksiklik, Doğulularla ilişkilerde olağan bir eksiklikmiş izlenimini veriyordu. Türk ordusunda büyük bir harekâtı teknik açıdan doğru bir biçimde yürütebilecek nitelikteki subay sayısı pek fazla değildi. Zira böylesine bir harekât içinde kimi zaman ortaya çıkabilecek küçük ayrıntılara aynı duyarlılıkla eğilme ve uğraşabilme alışkanlık ve yeteneği yoktu. Ve böylece bu teknik askerî olgunun eksikliği, Doğu'ya özge zengin düşünceleri meyvasız bırakıyor, sonuç alınamıyordu."

Hindenburg'un Talât Paşa ile ilgili görüşleri de çok olumlu:

"(s. 136) Talât Paşa son derece zeki (dahî), bir devlet adamı izlenimini veriyordu. Bunca yokluk içinde devlet olarak varlığını sürdürme konusundaki görevinin büyüklüğünün ve ağırlığının bilincindeydi. Daha savaş öncesinde bir sorun olan, değişik ulusların karışımının yarattığı moral tükeniş ve yüzyılların biriktirmiş olduğu benzeri sorunlar, elbette birkaç ay içerisinde çözümlenecek türden değildi. Talât Paşa devletin başına tertemiz ellerle geldi ve orada aynı temiz ellerle kaldı. Talât, Türklüğün eski şövalye ruhunun eksiksiz bir temsilcisiydi. Siyasal açıdan mutlak bir güvenilirlik içinde ilk kez 1916'da tanıştık ve sonuna dek birlikte kaldık."

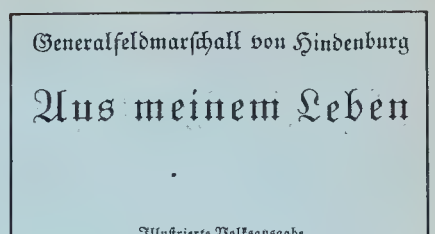
Generalfeldmarschall von Hindenburg

Aus meinem Leben

Illustrierte Volksausgabe

1933

S. Hirzel Verlag / Leipzig
Bibliographisches Institut AG. / Leipzig

Hindenburg Osmanlı devlet aygıtının zayıf yanlarını da kendince irdelemeye çabalamaktadır:

"(s.137) Türklerin devlet ve savaşın yönetimindeki zayıflıkları iç koşullara aşırı bağımlılıklarından kaynaklanıyordu. Kimi komite üyelerinin siyasal ve ekonomik açılardan bencil kişilikleri, çoğu zaman savaşın yönetimini de etkiliyor ve veri olanaklarla durumu düzeltmek mümkün olamıyordu.

Aslında önde gelen birkaç yönetici ellerinden geleni yapmaktaydılar. Fakat devletin merkez gücü, İmparatorluğu yönetmek konusunda yetersiz kalıyordu. Ülkenin kalbi olan İstanbul (Hindenburg İstanbul'dan söz ederken hep Konstantinople demekte! —*T.A.*) zayıf atıyor ve uzak eyaletlere yeterince taze kan pompalayamıyordu. Savaş sırasında yeni bazı düşünceler çıkmış ve Çanakkale vb. gibi utkuların sarhoşluğu içinde gelişmişti. Bu arada tüm İslâm dünyasının dinsel ve siyasal birliği düşünülmeye başlanmıştı. Gözle görülebilecek başarısızlığına ve etkisizliğine karşın 'cihad çağrısı'nın, örneğin Kuzey Afrika'da bir inanç savaşının başlangıcı olabileceğini umanlar vardı. Olayların gelişimi ise, bu dinsel fanatizmin salt kimi yerel elitlere seslenebildiğini gösteriyordu. Hele iç Asya'da bu tür gelişmeler beklemek, büyük bir hata olduğu kadar, kaçınılmaz bir askerî tehlike idi."

Feldmareşal Fon Hindenburg Marşı. Bahriye-i Şahane Muzika Muallimi Pol Lange Bey tarafından tanzim olunmuştur, fi 20 Şubat sene 330 [5 Mart 1915].

Hindenburg, mesleğinden gelen bir alışkanlıkla cephe durumlarını da genişliğine incelemektedir bu anılarında. Örneğin 1916 yılında Osmanlı Ordularının savaşmakta olduğu yörelerdeki cephe durumlarını anahatlarıyla şöyle değerlendiriyordu:

"(s. 154) Ermenistan'dan başlayan Rus saldırısı Erzincan-Trabzon hattında durmuştu. Yazın güneyden, Rusların sol kanatlarına doğru başlatılan Türk karşı saldırısı, ikmâl olanaklarının son derece kısıtlı olması nedeniyle gelişememişti. Bölgenin sert kış koşulları düşünülürse, havalar iyice soğumadan önce kesin bir Rus saldırısı beklenebilirdi.

Türklerin her iki Kafkas ordusu çok kötü durumdaydı. Kimi birlikler salt kağıt üzerinde var görünüyorlardı. Enver Paşa yaklaşan kışla ilgili büyük endişeler içerisindeydi. Zira ordularında kış koşullarına uygun giysiler olmadığı gibi; bu fakir, önemli ölçüde boş ve çöllenmiş bölgede ordunun beslenmesi de ciddi bir sorun idi. Tren, ya da bir başka ulaşım aracı bulunmadığı için, Osmanlı askerleri gerekli cephane ve teçhizatı günlerce uzak mesafelerden konvoylar biçiminde yaya olarak taşıyorlardı. Bu arada kadınlar ve çocuklar da aynı taşıma işlemine katılıyor, ancak bu çabalar çoğu kez ölümlerine neden oluyordu.

O tarihlerde Irak'taki durum daha iyi görünüyordu. İngilizler Kut-el Amare'nin öcünü alacak bir güce ulaşabilmek için gerekli ikmâl hatlarını henüz tamamlayamamışlardı. Fakat gene de Osmanlı Genelkurmayının iyimser tahminlerine karşılık, buradaki birliklerin güçlendirilmelerini istiyorduk. Fakat yazık ki bizi dinlemediler ve birazı siyasal, birazı da panislamistik nedenlerden ötürü önemli bir gücü buradan alarak İran'a gönderdiler.

Asya'daki üçüncü savaş alanı, yani Filistin, bizler için büyük bir endişe kaynağı idi. 1916 Ağustos'unda Süveyş kanalına doğru başlatılan ikinci saldırı Sina Yarımadasının kuzeyinde durmuş ve Türk birlikleri Filistin'in güneyindeki Gazze'ye dek gerilemişlerdi. Burada ne kadar tutunabilecekleri de zamana bağlı bir soru idi. Zira İngilizlerin Mısır'dan başlamak üzere yaptıkları demiryolu hızla ilerlemekteydi.

(s. 155) Filistin'e yapılacak bir saldırı, Türkiye'nin askerî ve siyasal yapısı bakımından, Mezopotamya'ya yapılacak bir saldırıdan çok daha tehlikeli görünüyordu. Zira Kudüs'ün yitirilmesini izleyecek gelişmeler, Türk yönetiminin kaldıramıyacağı kadar ağır ikmâl zorlukları ortaya çıkartacaktı.

Osmanlı Genelkurmayının Güney Suriye'deki tutumu, ne yazık ki Mezopotamya'dakinden daha iyi değildi. Düzenli ikmâl hatları olan İngiliz kuvvetlerinin karşısına yerleştirilmiş olan birliklerin geriye bağlantıları çok zayıftı. Bu ise, kaçınılmaz olarak açlık ve susuzluk demekti. Ayrıca Arap halkının düşmanca tutumu da söz konusuydu.

Savaş süresince zaman zaman; Suriye ve Mezopotamya'nın güçlü bir orduyla salt savunulması gereğini düşündüm. İran üzerinden Afganistan yoluyla Hindistan'a, Suriye üzerinden Mısır'a yönelen planlarımız gözle görülebilecek bir biçimde yanlıştı. Bu planlar İngiltere'nin can damarını kesmek isteyen Napoleon'un eski planlarının canlandırılmasına benziyordu. Ancak bizde böylesi bir planı uygulamanın birinci ön koşulu yoktu: Yeterince etkin ikmâl yolları."

Von Hindenburg değişik müttefik ülkelerin dış politikalarını irdelerken Türk dış politikası üzerinde, özellikle bu dış politikanın Almanya'yı da ilgilendiren yönleri üzerinde duruyor:

"(s. 167) Savaş öncesinde Türklerin toprak bütünlüğünü garanti etmiştik. Ancak savaşın ilk yıllarında Asya topraklarında önemli kayıplar ortaya çıktı. Böylece bir müttefik olarak görev ve sorumluluklarımız çok artmış oldu. Bu üzücü durumla ilgili olarak bizleri savaşın bütünlüğü göz önüne alındığı zaman güç durumda bırakabilecek ve kimi siyasal nedenlerle karşılanamamız mümkün olamıyacak Türk talepleri olabilirdi. İşte işin bu aşamasında Enver Paşanın bir ortak savaşın yöntemi ve bunun çeşitli yönleri konusundaki yüksek siyasal anlayışı, büyük bir değer taşıyordu. Ayrıca diğer Türk yöneticilerinde de aynı anlayışı gördük. Ve o güne dek gerçekleşen Osmanlı kayıplarının savaşın nihaî bilançosunda fazla ağırlıkla yer almayacağı izlenimini edindik. Ayrıca eğer barış görüşmeleri başlarsa; şu andaki yönetimin prestijinin korunduğu bir formül çerçevesinde, yitirilmiş kimi bölgeler üzerinde az veya çok formel bir egemenliğin tanınmasıyla, Osmanlı yönetiminin tatmin olacağı ve bizleri ilk anlaşmamızla bağlı saymıyacakları konusu da bizlere garanti edildi. (Hindenburg'un ileri sürdüğü bu çok önemli nokta, o dönem dış politikası incelendiğinde doğru olabilir gibi görünüyor. Ancak ne yazık ki Hindenburg, bu garantiyi kimin, nerede ve ne biçimde verdiğini belirtmemiş. *—T.A.)*

Savaşın genel yönetimi ve siyasetimiz açısından çok önemli bir görevimiz, şimdiki Osmanlı yöneticilerini desteklememizdi. Zira bizimle kesin ve mutlak bir işbirliği yapmış olan Talât ve Enver Paşaların haklarını kolay ödeyemezdik. Fakat Türkiye'nin ortak çıkarlarımız konusundaki kimi görevlerine zarar veren, kimi siyasal akımlara karşı çıkma hakkımız elbette yoktu. Bu arada Panislâmik hareket konusundaki daha önceki görüşlerimi de bir kez daha vurgulamak istiyorum. Bu hareket Türkiye'yi askerî açıdan sürekli yanlış yönlere itti. Panislâmizm Rusya'nın çöküşünden sonra, kendisine Kafkasya'da yeni bir çıkış yönü aradı. Bu yörelerin ele geçirilmesi ve Orta Asya'nın geniş alanlarında yaşamakta olan kültür ve inanç topluluklarının Osmanlı İmparatorluğu çerçevesinde birleştirilmesi gibi fantastik umutlar ortaya çıktı.

Biz, askerî gücümüzü böylesine Doğulu siyasal hayallere bağlıyamazdık. Bizim

ayaklarımızı basmak zorunda olduğumuz sağlam zemin, savaşın gerçekleriydi. Ve ne yazık ki, bu yöndeki çabalar başarılı olamadı.

(s.168) Türkiye'nin dış politikasını etkileyebilme konusunda çok güçlüklerimiz vardı. Ancak iç politikasını etkileyebilmemiz çok daha güçtü. Bu konuda atmak istediğimiz kimi adımları da geri almak zorunda kaldık. Burada salt basit ekonomik veriler değil, genel insancıl duygular söz konusuydu.

Osmanlı savaş gücünün, bu şaşırtıcı yeniden canlanışında; bu varolma savaşında, Türklüğün eski efsanevî yiğitliğinin yeniden parlaması, Türk yönetiminin karanlık bir yönünü de aydınlatı. Burada Ermenilere karşı tutumlarından söz etmek istiyorum.

Ermeni sorunu Türkiye için, diğer tüm sorunlardan daha önemli bir sorun niteliğindeydi. Zira hem Pantürkist ve hem de Panislamist çevrelere ters düşüyordu.

Bu sorunun fanatik Türk çevrelerince çözümlenmek isteniş biçimi, savaş sırasında tüm dünyanın uğraştığı ve üzerinde durduğu bir şey oldu. Bu arada bizlere, Almanlara; Osmanlıları Ermeni meselesinde neden ve nasıl desteklediğimiz sık, sık sorulur.

Kendimi bu konuya değinmekle görevli sayıyor ve bu konudaki etkimizi, susmakla geçiştirmek ve saklamak konusunda hiç bir neden görmüyorum. Bizler Ermeni sorunuyla ilgili olarak ne yazılı ne de sözlü hiç bir engelleme ya da müdahale yapma durumunda değildik. Doğu'nun birikmiş ırk kinleri ve din düşmanlıklarından ötürü geleneksel olarak yapılan bu vahşi ve sınırsız savaş biçimi bizim dışımızda bir şeydi. Türk yönetiminin kimi yetkililerinden bu konuda vaadedici beyanlar aldık fakat bukonudaki müdahalelerimize olan tepkilerini de gizleyemediler. Yani Türk tarafına göre Ermeni sorunu salt bir iç sorundu ve bizlerin karışmamasını gerektirecek kadar duyarlı bir konuydu. Kimi subaylarımız orada-burada bu kin ve intikam olaylarını gördüklerini bildirdiler. Aslında siyasal ve dinsel fanatizm çerçevesinde, yaşama ya da ölme savaşımındaki insanın içindeki vahşetin canlanması ve gelişmesi, bütün çağların ve bütün halkların tarihlerinin en kara sayfalarını oluşturur.

(s. 169) Gerçekten tarafsız gözlemcilerin belirttiklerine göre, karşılıklı kıyım konusunda taraflar arasında bir denge vardır. Kaldı ki, bu savaşımın tüm sorunlarını ilk anda gözlemek de mümkün değildir. Bunlar arasında salt siyasal ya da insancıl nedenler değil, ekonomik ve askerî nedenler söz konusu olabilir. Ermenilerle olan bu savaşlarda, Kafkasya'daki kış nedeniyle can veren en seçkin Türk birliklerindeki asker sayısı saptanamamaktadır. Düşünülebilecek tüm zorluk ve yoksulluklardan kaynaklanan bu kitlevî siliniş Osmanlı İmparatorluğu'nun çekirdeğini oluşturan bu fedâkar Anadolu askerlerinin tarihlerindeki trajedilerin bir başka sayfasını oluşturur. -Acaba sonuncusu mu?'' (Hindenburg'un kemikleri sızlayacak ama, yeni trajediyi günümüz Almanyası' nın yöneticileri hazırlama çabasında görünüyorlar!)

Von Hindenburg'un anılarının daha sonraki bölümlerinde Türklerle ilgili salt cephe durumlarına ve sorunlarına değinilmiş. Örneğin 182. sayfada; ''Türkiye 1917 yılında savaşın bütünlüğü içinde yapması gereken görevini tam olarak yaptı'' dedikten sonra 1916/1917 kışındaki donmalar üzerine duruyor: ''1916 sonbaharında Osmanlı Harbiye Bakanlığıyla, Kafkaslardaki birliklerin kışı geçirmek üzere geri çekilmesini kararlaştırmıştık. Bu konudaki emirlerde gecikmeler olunca, soğuk ve açlık nedeniyle büyük bir felâket doğdu. Belki de bu trajik sonuçları bizlere aktaracak bir şarkı ya da bir destan bile olmayacak!''

Sayfa 195 ve devamında ve 211-217. sayfalar arasında 1917 yılında cephelerdeki durum incelenmiş. İngiltere'nin Bağdat'ın alınmasından sonra karadan zorlamak yerine neden İskenderun'a çıkartma yapmadığı sorusunun tartışıldığı ve Bağdat'ın geri alınması konusundaki çabalardan neden vazgeçildiğinin anlatıldığı bu bölümlerde de Türkler sürekli olarak, ''cesur ve sadık müttefik'' olarak değerlendiriliyor.

Von Hindenburg'un anılarında Türkiye'ye ayrılan son bölüm 294-298. sayfalar arasında. Burada savaşın son yılındaki cephe durumları üzerinde durulmuş. Buradaki en ilginç nokta, son sultan Vahdettin'in ''Alman dostu'' olarak övülmesi.

Von Hindenburg'un anıları, yakın tarihimize ışık tutacak nitelikte olmasa bile; düşünmeye zorlayacak ilginç noktaları göz önüne seriyor.

●

'HASTA ADAM' VE İNGİLTERE

Dr. Mim Kemal Öke, *İngiliz Casusu Prof. Arminius Vambery'nin Gizli Raporlarında II.Abdülhamid ve Dönemi*

(İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1938)

Arminius Vambery (1831/2-1913) genç yaşta İngiliz hükûmetinin de desteğiyle gittiği Orta Asya'da Ural-Altay kavimlerinin kültürleri üzerine araştırmalar yapmış, daha sonra uzun yıllar Türkiye'de yaşamış ve II. Abdülhamid'in güvenini kazanmış Macar asıllı bir Türkolog. Dönemin bazı gözlemcilerinin şüphelendiği gibi, bugün İngiliz arşivlerindeki belgelerden Vambery'nin uzun yıllar İngiliz Gizli Servisi'nden maaş aldığını, Sultan Abdülhamid'le yaptığı görüşmeleri Foreign Office'in en üst düzeydeki yetkililerine raporlar halinde aktardığını öğreniyoruz. Ancak, Abdülhamid'in Vambery'nin İngiliz yetkilileriyle ilişki içinde olduğunu gayet iyi bildiği anlaşılıyor. Vambery'nin mektuplarından Abdülhamid'in İngiliz Dışişleri yetkililerine önemli mesajlar ulaştırmak istediğinde, İngiliz elçisiyle yaptığı görüşmelere ek olarak Vambery'yi Budapeşte'den davet ettiğini, sarayda ağırladığını izliyoruz. Mim Kemal Öke bu kitabında 1889-1908 yıllarını kapsayan sözkonusu raporları ,Vambery'nin yaşamını özetleyen bir önsöz ve genel değerlendirmeyle birlikte yayınlamış. Raporlar Abdülhamid dönemine, bu yıllarda İmparatorluk üzerindeki emperyalistler arası mücadeleye ve bu mücadelede İngiltere'nin konumuna ilişkin ilginç gözlemlerle dolu.

18. yüzyılda Doğu Akdeniz bölgesinde ticarî ve siyasal bakımdan en güçlü durumda olan Batı Avrupa ülkesi Fransa' ydı. Ancak, Sanayi Devrimi ve Napolyon Savaşlarındaki yenilgiden sonra Fransa' nın sahneden çekildiği, dünyanın diğer bölgelerinde olduğu gibi, Levant'da da İngiliz nüfuzunun arttığı görülüyor. İngiltere'nin bölgedeki çıkarlarına ilişkin uzun vadeli bir politika oluşturması 1830'lara rastlar. 1829 Edirne ve 1833 Hünkâr İskelesi Anlaşmalarından sonra bu ülke Rusya'nın Akdeniz'e inmesini engellemek amacıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünü koruma kararı aldı. 1838 Baltalimanı Ticaret Anlaşmasıyla ertesi yıl okunan Tanzimat Fermanı İngiltere'nin artan nüfuzunu yansıtırlar. Böylece siyasal etkinliğinin yanısıra İngiltere, yüzyıl ortalarında 20 milyonu aşkın nüfusa sahip bir imparatorluğun pazarlarını da dünyada henüz rakibi olmayan sanayiine, özellikle pamuklu dokumalarına açmış oluyordu. Kırım'da İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'nun yanında Rusya'ya karşı savaşa girmesi, işte bu önceliklerin doğal bir sonucuydu.

Ancak,1860'ların sonundan itibaren bu politikanın terkedilmeye başlandığını görüyoruz. Süveyş Kanalının açılmasıyla Osmanlı İmparatorluğu artık Büyük Britanya sömürge imparatorluğunun en değerli taşı kabul edilen Hindistan'a giden yol üzerinde olma özelliğini kaybetmiş, ağırlık Mısır'a kaymıştır. Yine aynı yıllarda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki İngiliz yatırımları yavaşlaşmış, sömürgelerle Latin Amerika,İngiliz sermayedarlarına daha cazip gelmeye başlamıştır.

Diğer etkenlerle birleştiğinde bu gelişmeler 1877-78 Rus Savaşında mantıksal sonucuna ulaşacak, Ayastefanos'da imzalanan ağır anlaşmaya kadar, İngiltere Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu'ndan önemli bir parçayı koparmasına seyirci

kalacaktır. Nihayet, 1882'de İngiltere Mısır'ı işgal edince, Osmanlı-İngiliz ilişkileri iyice gerginleşecektir. Öte yandan yine 1880'lerde Almanya emperyalistler arası rekabet yarışına katılmış, dünyanın pek çok bölgesinde İngiltere'ye kafa tutmaya başlamıştır.

Böylece Gizli Servis'ten maaşlı Türkologun II. Abdülhamid'le görüşmelerinin büyük bir bölümünü yaptığı, Foreign Office'e mektuplarını kaleme aldığı 1890'lara gelindiğinde İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki rakipsiz konumu artık kaybolmuştur. Tanzimat Paşalarının büyük dostu, yüzyıl ortasında İngiltere'nin İstanbul'daki nüfuzunun simgesi Stratford Canning'in elçiliğinden bu yana köprülerin altından çok sular akmıştır. Artık Osmanlı padişahı İngiliz elçilerine güvenmemekte, Foreign Office'e mesaj iletmek için Budapeşte'den Vambery'yi çağırmaktadır. Aynı şekilde, İngiliz hükûmeti de bir yandan Vambery'yi kullanmakta, ancak öte yandan da onun Osmanlı İmparatorluğuyla İngiltere arasındaki ilişkilerin tekrar güçlendirilmesi yolundaki önerilerine pek kulak asmamaktadır. İngiliz hükûmetleri İmparatorluğu desteklemekten, hasta adamı ayakta tutmaktan vazgeçmiştir. Osmanlı Devletine askerî, siyasal ve nihayet malî yardımları artık çok sınırlı kalacaktır. Oysa 1880'lerin sonundan başlayarak Osmanlı İmparatorluğu'na nüfuz etmeye başlayan Almanya Bâbıâli hükûmetlerine yardıma çok daha hevesli gözükmekte, çok daha girişken davranmaktadır. İşte bu uzun dönemli gelişmeler ve politikalar İttihat ve Terakkicilerin içinde İngiltere'ye yanaşmaya çalışacak bir kesimin varlığına rağmen, Osmanlı İmparatorluğu'nu Almanya'nın yanında Birinci Dünya Savaşına girmeye kadar sürükleyecektir.

Vambery'nin mektupları Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki emperyalistlerarası dengelerde ve rekabet yarışında önemli bir dönüm noktası oluşturan 1890'lara ışık tutuyor. Öke'nin kitabı, hem Abdülhamid dönemiyle hem de burada değindiğimiz sorunlarla ilgilenenler için önemli bir derleme. Son olarak kitabın bize düşündürttüğü bir diğer noktayı aktaralım. Özellikle İttihat ve Terakki dönemiyle karşılaştırıldığında, II. Abdülhamid'in emperyalist devletleri birbirlerine karşı oynamakta gösterdiği ustalık sayesinde İmparatorluğu otuz yılı aşkın bir süreyle toprak kaybına uğramaksızın yönettiği sık sık söylenir. Ancak, 1880'ler ve 1890'larda İngiltere,Almanya, Fransa ve Rusya arasındaki dengelerin bu türden ustalıklar için çok elverişli bir zemin hazırladığını unutmamak gerekir. Oysa, ne Tanzimat döneminde İngiltere'nin rakipsiz üstünlüğü ne de 1908 sonrasında hızla bir büyük savaşa yuvarlanan dünya koşulları, denge politikacılarına yeterli manevra alanını sağlayabilmiştir.

ÇÖKÜŞÜ DURDURMAĞÇÜN: TEPEDEN İNME ÇAĞDAŞLAŞMA

İlber Ortaylı *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*

(İstanbul, Hil Yay., 1983)

Sakallı Celâl merhum, yıllar önce, "Tanzimat ilân ettik olmadı, Meşrutiyet ilân ettik olmadı, Cumhuriyet ilân ettik olmadı; bir de Ciddiyet ilân etmeyi denesek" demişti. Genç kuşağın sevimli ve yetenekli tarihçisi Ortaylı ise, ıslahat asrı için, özünde karamsar olmakla birlikte, daha insaflı. Ondokuzuncu yüzyıl Osmanlı tarihi üstüne, aynı zamanda bilgi de verici, renkli denemelerden oluşan son kitabında, edebî bir üslûpla şunları söylüyor:

"Herşeye rağmen Tanzimat hareketi Türkiye tarihinde toplumu ileriye götüren ve çığır açan bir rol oynamıştır. Tanzimat devri tarihi ne dramatik, ne grotesk ne de mutantan bir tarihtir, kelimenin tam anlamıyla bir trajedidir. Trafik bir çözülmezliğin [çözümsüz bir çözülmenin, demek istiyor herhalde] içten içe, ağır ağır kaynamasıyla tarihin ilerlediği bir zamandır. Bir toplumun kurumlarıyla gelenekleriyle, devlet adamlarıyla kaçınılmaz bir yazgıya doğru ilerlediği, karanlığın ve hıyanetin yanında fazilet ve aydınlığın destanının yazıldığı, çöküşle ilerleyişin boğuştuğu, Osmanlı tarihinin en uzun asrıdır." (s. 13)

'En Uzun Yüzyıl,' bu değerlendirmenin yapıldığı Giriş'le kısacık Sonucu arasında, şu yedi bölümden meydana gelmekte:

1. Alemdar, Sultan Mahmut ve Kavalalı (Geçen yıl bir televizyon dizisine konu olan olayların doğrusunu anlatmak istemiş, adeta!)
2. Osmanlı Uluslarının Yeniçağı (Balkanların bağımsızlığa gidişi)
3. Osmanlı tarihinde Bâb-ı Âli Asrı (Bürokrasi ıslahatı)
4. Aydın Mutlakiyet ve Merkeziyetçi Reformlar
5. Lâik Hukuk ve Eğitimin Gelişmesi
6. Reformcuların Çıkmazı (Daha çok, iktisat tarihi)
7. Tanzimat Adamı ve Tanzimat Toplumu (Daha çok, biyografik).

Kitap son derece zengin malzemeyle yazılmış. Yazar, Arap harfli basılı ve yazma Türkçe eserler ve arşiv belgelerinden başka, beş dilden (Almanca, Rusça, Bulgarca, İngilizce, Fransızca) kaynaklar kullanıyor. Ancak sistematiği biraz karışık. Çağrışımlarla örülmüşe benzeyen yazım özelliği, Niyazi Berkes'i hatırlatıyor. İnsanı yoran, okumasını güçleştiren de, bu bence.

'En Uzun Yüzyıl'ın başkaca ufak tefek kusurları da var. Kapak resminin neyi anlattığı belirtilmemiş. Okuyucu, bu gravürün Abdülaziz'in cülûs merasimine ait olduğunu bilmek istemez mi? Yazar, Önsözünde yabancı kaynakların Türkçeleri varsa bunları gösterdiğini belirtmekle birlikte, haydi S.Shaw'un ikinci cildine yetişemediyse bile (E Yay.: Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye), Tercüman'ın 1001 Temel Eseri arasında çevirisi çoktandır, hem de iki kez yayımlanan (No. 63-64 ve 98-99) Ubucini'nin yapıtının Fransızcasını kullanıyor. Avrupa'nın Yeni Osmanlıları *Jeune Turc* diye adlandırdıktan sonra, 'köhneyen monarşilere karşı ayaklanan, direnen bütün ülkelerin muhalifleri'ni -Portekizli Jöntürkler gibi- andığını belirtiyor (s. 192). 'Jöntürk'ün sonradan yaygın bir siyasal sıfat haline geldiği doğrudur: ama bizim hareketimiz için bu adı ilk kullanan, Mustafa Fazıl Paşaydı. O da bunu, ondokuzuncu yüzyıldaki Genç Almanya, Genç Fransa, Genç Fransa, Genç İtalya gibi akımlardan esinlenerek, kendi beslediği gruba yakıştırmıştı.

Bu ayrıntılar, pek önemli değil elbette. Kitabın değerinden bir şey eksiltmiyor. Benim, asıl biraz üstünde durmak istediğim, yukarıda alıntılanan yazarın kendi değerlendirmesini vermeden önce, 1930'larda ve 1960'larda Tanzimat üstüne karşıt yorumlar yapıldığını ileri sürmesi. Ortaylı, 1930'ların Cumhuriyetçilerinin Tanzimatçıları kendilerinin 'saygıdeğer' öncüleri olarak gördüklerini, 1960'ların Solcularınınsa Tanzimat'ı dışa bağımlılığın 'tarihî sorumlusu' saydıklarını söylüyor ve ikinci gruba girenlerin eleştirilerinde yüzeysel kaldıklarını demeğe getiriyor. Bu son nokta, bence de doğru. Ama Ortaylı'nın ilk grubun tavrı hakkındaki tanısı, pek doğru değil. Atatürk, Tanzimat zihniyetinin en sert eleştiricisi olmuştu. (Zaten 1960'ların Solcuları da genellikle Yeni Kemalistlerdi!) Atatürk ve 1930'ların Cumhuriyetçileri, Batılılaşma konusunda toptancı oldukları için, Tanzimat ikiciliğini beğenmezlerdi. Hatta kendilerinden önceki bu ıslahatçıları, tavizkârlıklarından ötürü küçümsedikleri açıktır. (Oysa, topyekûn Batılılaşma, istenilir olup olmama bir yana,mümkün müdür?) Ortaylı, bu burun bükme tutumunu kabul etmediği için, Cumhuriyetçilerin değerlendirmelerini eleştirme yükümlülüğünden de kurtuluyor. Fakat acaba Cumhuriyet, yazarın ekonomik temele indirgediği Tanzimat'ın 'kaçınılmaz yazgı'sından kurtulmayı başarmış mıdır? Yoksa, böyle bir yazgının kırılması, an-

cak, Tanzimat'ta (belirli nedenlerle) denenmeyen, Cumhuriyette bir süre denenen, ama (yine belirli nedenlerle) başarısız kaldığı sanılan, demokrasiye geçmekle mi mümkündür? 'Otokratik modernizasyon'u kendi içinde çelişkili bir kavram diye düşünenler için (çağdaşlık süs püs değildir, halkın değer kazanmasıdır), buna verilecek cevap, 'evet' demekten ibaret.

Mete Tunçay

●

SAHAFLARDAN

(Yazan: Sara Ertuğrul)

Geçmiş Zaman Olur ki ... Prenses Mevhibe Celâlettin'in Hatıraları

(İstanbul: M.Sıralar M.,1953),320 s.

[Bu eser, kitap halinde yayımlanmadan önce, *Vatan* gazetesinde tefrika edilmiştir.]

Anı sahibi, II.Abdülhamid'in kızkardeşi Cemile Sultan ile (Mithat Paşayla birlikte Taif'te boğdurulan) Damat Mahmut Celâlettin Paşanın oğulları Mehmet Celâlettin Beyin kızıdır. Mevhibe hanım, 1887'de Fındıklı Sarayında doğmuş. (Babaannesine, onun babası Sultan Mecit tarafından düğün armağanı olarak yaptırılan bu bina Çırağan Sarayı yandıktan sonra Meclis-i Mebusan olarak kullanılmış, Cumhuriyet döneminde ise Güzel Sanatlar Akademisi olmuştur. Bu yapı 1 Nisan 1948'de yanmış, onarımı ancak yakınlarda yapılmıştır.) Kandilli'de, (eskiden Mısırlı Kâmil Paşa yalısı olan) bir Sarayda büyüdükten sonra, Mevhibe hanım, üvey annesinin kardeşi, II.Abdülhamit zamanında Erzincan'da sürgün olan ve Hürriyetin İlânından sonra Zaptiye nazırlığına atanan Çerkez Ali Paşanın oğlu Mehmet beyle evlenmiş. Babası, damadını imtiyazı kendisine ait olan Haliç Vapur İşletmesinin Gişeler Müdürlüğüne tayin etmiş.

Yalı komşuları Kıbrıslılarmış. Kıbrıslı Mehmet Paşanın kızı Atiye hanımın Moralı Mustafa Paşadan üç oğlu varmış: Nâzım, Tevfik ve Şevket. Mevhibe hanım Şevket'le sevişmiş ve kocasından boşanıp ona varmış. Ama, Mehmet beyden ayrılmadan önce bir oğlan doğurmuş - babasında kalan bu çocuk 32 yaşında ölmüş. Hukuk mezunu ve siyaset meraklısı olan Şevket bey, Ahrar Fırkasındandır. Anı sahibi, bu "Fırkanın en başta gelen işlerinden biri de *İştirak* ismindeki gazeteyi çıkarmak ve bunları elden ele dağıtmaktı" diyor. (s. 135). Nitekim kendisi de, daha ilk kocasından ayrılmadan, bir süre için ailece gezmeye gittikleri Bursa'da *İştirak*'i gizlice sağa sola bırakmış. "Başmakaleyi Ahmet Samim yazmıştı. *İştirak* gazetesinin ateşli muharriri, İttihatçılara çatıyor, onların memlekete ve millete ne kadar zararlı olduğunu hiç çekinmeden yazıyordu" (s. 140). Mevhibe hanımlar Bursa'dayken Ahmet Samim vurulmuş. Daha sonra (Kıbrıslı Şevket'le henüz evlenmeden, hamileliğinin ileri aylarında) Bâbıâli'deki bir matbaadan Şişli'deki bir eve gizlice dört paket *İştirak* taşıdığını anlatıyor (s. 156-59). "Üç gün sonra matbaayı bastılar, cam çerçeve ne varsa kırıp dökmüşler."

Mevhibe hanım Şevket'le evlenince, İskenderiye ve Kahire üzerinden Kıbrıs'a gitmişler; orada bir süre kaldıktan sonra, Port Sait'ten gemiyle Marsilya'ya, oradan da Paris'e ve Montecarlo'ya geçmişler. Sonra İstanbul'a dönmüşler. Balkan Harbi sırasında (1912), Boğaz'daki Kıbrıslı yalısının selâmlığı hastane olarak kullanılmış. Bâbıâli baskınında (23 Ocak 1913), Harbiye nâzırı Nâzım Paşayla birlikte vurulan yaverlerinden biri, Mevhibe hanımın kayınbiraderi Tevfik imiş. Kocası Şevket de tutuklanıp Bekirağa Bölüğüne (bugünkü İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi binası) atılmış. Mevhibe hanım, İstanbul Muhafızı Cemal Paşanın iltimasıyla, kocasına çarşaf giydirip onu hapisten kaçırtmış. Köstence'ye gidip bir ay kalmışlar. Şevket oradan Paris'e gitmiş, Mevhibe hanım İstanbul'a dönmüş. Kocasıyla buluşmak üzere yurt dışına çıkacağı sırada Harb-i Umumî patlamış, pasaport alamamış. Dahiliye nâzırı Talât Paşanın yardımıyla trene binip, Dedeağaç'ta Şevket'le buluşmuş. Bu arada, geçirdiği astım krizleri yüzünden morfinman olmuş, hatta trende kendisini arayan Türk zabitleri yaralı askerlere gerekir diye morfinlerini alakoymuşlar. Selânik-Pire-Atina-İskenderiye-Kıbrıs-Marsilya-Paris'ten İsviçre'ye gitmiş, Cenevre'de bir sanatoryuma yatarak tedavi olmuş. Bir zaman sonra, Şevket'in kumar iptilâsı ve çapkınlıkları yüzünden araları açılmış. 1917 ilkbaharında babasının ölümünü haber alınca, İstanbul'a dönüp kocasından ayrılmış. (Babası, ölmeden önce Haliç imtiyazını, hatta yalılarını satmış, yemiş.)

Ahmet Samim

Mevhibe hanım Nişantaşı'nda bir apartmana yerleşmiş. Mütarekede Mustafa Kemal Paşayla tanışmış (s. 261). "Paşanın (şimdi müze olan evinin) tam karşısında Şişli'nin en büyük konaklarından biri vardı. Merhum Ethem Paşanın konağı olan bu yer, İtalyan İşgal Kuvvetleri kumandanı Kolonel Roletto tarafından işgal edilmişti." Mevhibe hanım, Mustafa Kemal Paşanın isteğiyle, o konakta verilen bir baloya kendisini davet ettirmiş, kimlerin neler konuştuğunu dinleyip ona haber vermiş. Ama, Paşanın Anadolu'ya birlikte gitme önerisini kabul etmemiş (?). Viyana üstünden Dresden'e gitmiş; konservatuvarda şan çalışmaya başlamış. Duyduğu bir söz üzerine, Berlin'e gidip, Talât Paşaya öldürüleceğini -katlinden üç gün önce- bildirmiş. 1923'te vatana dönmüş. 1924'te hanedan üyeleri yurt dışına çıkarılırken, o kız torun olduğu için kalmış. 1925'te Ferah Tiyatrosu'nda Muhsin Ertuğrul'un yanında aktrislik etmiş. Vedat Nedim'in (Tör) yazdığı "İşsizler" de oynamış. Şadi ve Raşit Rıza'yla birlikte, Trabzon'da ve Samsun'da turneye çıkmış. Oynadığı oyunlar arasında, *Sırat Köprüsü, Bir Zait Bir, Baskın, Taş Parçası, Donanma Gecesi, Cehennem* varmış. Sonra tiyatrodan ayrılmış. Liman Şirketi'nde Hamdi (Başar) beyin yanında santral memuresi olmuş. 1928'de Osmanlı Bankası'nın telefon santralına geçmiş. 1950'de eski kocası Şevket Paris'te ölmüş. Cenazesi getirilip Karacaahmet'e gömülmüş. Kitap, Mevhibe hanımın Bayezit Camiinde dinî törene katıldıktan sonra, bir taksiye binip "yaşamak için çalışmak lâzım" diyerek nasıl işinin başına döndüğünün anlatılmasıyla sona eriyor.

Bir kaç not:

* Damat Mahmut Celâlettin Paşa, İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın *Mithat Paşa ve Taif Mahkûmları* adlı yapıtında belirttiğine göre, ne münevver ne de makbul sayılabilecek bir zattır. II.Abdülhamid'e birçok jurnaller vermiştir. Yine de, Mithat Paşa ile birlikte siyaset şehitliği mertebesine erişmiştir.

* Ahmet Samim'in *İştirak*'te başyazı yazdığı ve bu gazetenin Ahrar Fırkası'nca çıkarıldığı herhalde yanlıştır. *İştirak* 1910 ilkbaharında Hüseyin Hilmi tarafından "Sosyalizm efkârının mürevvici" olarak yayımlanmıştır. A. Samim 10 Haziran 1910 günü İttihatçılar tarafından vurulunca (o zaman bilinmeyen ve bulunamayan kâtil, 1926'da İzmir Suikast Girişimi dolayısıyla asılanlardan, eski Ankara valisi Abdülkadir'di), 13 Haziranda çıkan 17'nci sayısı, A.Samim'in anısına ayrılmış ve bu özel sayı üzerine Divan-ı Harb-i Örfîce kapatılmıştır. Bu sayı, Kıbrıslı Şevket ve arkadaşları tarafından düzenlenen protesto gösterilerini tamamlıyordu. Mevhibe hanımın, Bursa'da ve İstanbul'da dağıtılmasına yardım ettiği *İştirak*'ler, muhtemelen hep bu özel sayının nüshalarıdır.

* A. Samim, Tarık Zafer Tunaya'nın *Hürriyetin İlânı*'nda (s.89) ya da Sina Akşin'in *100 Soruda Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*'sinde (s. 182-83) ileri sürdükleri gibi, *Sadayı Hak* gazetesinin değil, *Sada-yı Millet*'in başyazarıydı.

İKTİTAF'TAN İNTİHAL'E

Boğaziçi ve Saltanat Kayıkları
(Cem Yayınevi, 1983)

Mete Tunçay

Anadolu Türklerinin Deniz Tarihi, cilt I adlı (Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Yay., 1973) 776 sayfalık (toplama) "eser" iyle tanıdığımız, Deniz Müzesi eski müdürü Öğr.Alb. Hayati Tezel ve daha önce herhangi bir yayınını bilmediğimiz M. Erem Çalıkoğlu'nun ortaklaşa hazırladıkları, Yılmaz Dinç'in çektiği 60'a yakın renkli ve bir düzineden fazla siyah-beyaz resmi de içeren *Boğaziçi ve Saltanat Kayıkları,* geçtiğimiz yılın son günlerinde, büyük boy parlak beyaz kağıda itinalı bir baskıyla ciltli olarak yayımlandı.

Hemen söyleyeyim ki, bence bu "çalışma" Beşiktaş'taki Deniz Müzesi'nin Tarihî Kayıklar Galerisi'ne ait bir sergi kataloğu olacakken, yanlışlıkla kitap olmuş. Yazımın başlığında, açık Türkçeyle "Toplama'dan Çalma'ya" dememek için, Osmanlıca kullanarak zerafet göstermek istedim; ama yazarların yaptığı budur. Kavgam, 96 sayfalık kitabın 55 sayfalık metin kısmının ilk 44 sayfasıyla. Son 10 sayfada ise, rahmetli Halil Ethem (Eldem)'in eski bir yazısının çevrimyazısıyla Deniz Müzesi'ndeki tarihî kayıkların betimlemesi yapılmış. Ancak bu son bölümün de adı yanlış: "XIX. Yüzyılın Sonu ve XX. Yüzyılda Saltanat Kayıkları". Yanlış, çünkü bu bölümün yarısı, XVII. yüzyıldan kalan bir tekneyle, IV. Mehmet'in saltanat kadırgasıyla ilgili.

Baştaki metin, uzun bir Giriş'le (s. 7-32), "İstanbul'da Top Şenlikleri" diye bir bölümden (s. 33-44) oluşmakta. Giriş, iki yarım sütunluk, üstü boş bir sayfayla başlıyor. Yarım sütunların ilkinin şerefi, gerçekten de "hazırlayanlar"a ait. Ama burada, Türk Denizciliğinin altın çağının süresi hesaplanırken, bir toplama hatası yapılmış; II. Bayezid'in saltanatının başından Kılıç Ali Paşanın ölümüne kadar yüzyıl geçmişken, dört kat bir abartmayla dörtyüz yıl denmiş. Ikinci yarım sütunda ise, "intihal" başlıyor. Eserin sahipleri, deveyi hamutuyla yutarcasına, bir tarih profesörünün eskice bir makalesini dipnotlarıyla birlikte aktarmışlar. Öyle ki, ancak 57. sayfadaki Bibliyografyada andıkları bu makaleyle (Cengiz Orhonlu, "Osmanlı Türkleri Devrinde İstanbul'da Kayıkçılık ve Kayık İşletmeciliği", İ.Ü. Edebiyat Fakültesi *Tarih Dergisi,* cilt XVI, sayı 21, Mart 1966 s. 109-134), buradaki metni satır satır karşılaştırmayan okuyucular, karşılarındaki cümlelerin Tezel ile Çalıkoğlu tarafından yazıldığını, zikredilen yabancı seyyahların yapıtlarını sahiden onların okuduğunu sanacaklar. Üstelik, Orhonlu'nun makalesi atlana atlana aktarıldığı için, ortaya çıkan Giriş, bütünsellikten yoksun, kopuk kopuk bir yazı olmuş. Bu bölüm, Abdülhak Şinasi Hisar'ın bir arabaşlığından hemen sonra dipnotu düşülen *Boğaziçi Yalıları*'yla son satırından dipnotu düşülen *Boğaziçi Mehtapları*'nın anılmasıyla sona eriyor. İlkelliğin böylesine, intihalcilikleriyle mâruf bir takım üniversite hocalarının âsârında bile rastlamak güçtür. Hangi alıntının nereden başladığı, nerede bittiği belli değil. Bundan sonra, "Top Şenlikleri"nin kimden veya kimlerden apartılmış olduğunu aramaya şevkim kalmadı. Kurbağa, niye kurbağa kalmakla yetinmez acaba? Bu kitap, üç sayfalık İngilizce açıklaması (s. 59-61) kadar bir Türkçe metinle, şirin bir albüm olabilirdi.

Bu eserin "yazarı"nı (hangisi acaba) bir "Önsöz"le kutlayan, Niyazi Ahmet Banoğlu'nu da ben kutlarım.

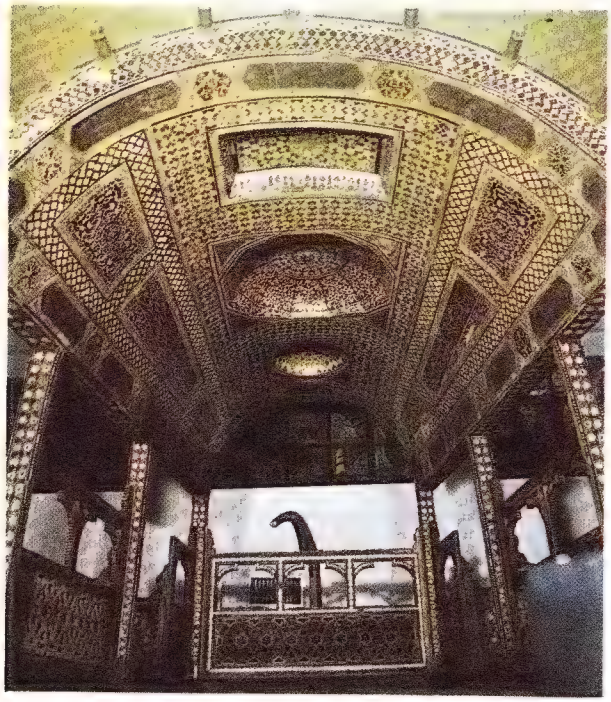

Deniz Muzesinin Tarihî Kayıklar galerisinde, Padişah IV. (Avcı) Mehmet'e ait saltanat kadırgasındaki köşkün alttan görünüşü.

Onyedinci yüzyıldan kalan, boyu 40m.,eni 5.70m.,derinliği 2.40 m. olan bu 140 tonluk tekne, her kürekte 3 kişi olmak üzere, 24 çifte küreği çeken 144 hamlacı tarafından hareket ettirilirdi.

Her yanı ince bir beğeniyle süslenen bu geminin köşkünün tavanında şu kitabe bulunmaktadır:
Hazret-i Sultan Mehmet Han-ı Gâzinin müdâm [sürekli olarak] Bahr ü berde yâri Hıdr, hâfızı [denizde ve karada dostu Hızır, koruyucusu] Allah ola, Yapdura daim saadetle nice âlâ kayık Ömr-i Nuh ile cihan mülkinde padişah ola.

Eski müzecilerimizden Halil Ethem (Eldem), "kadırga" denmekle birlikte, klâsik kadırga özellikleri taşımayan bu 300 yıllık teknenin Padişaha Venedik Doçu tarafından armağan edilmiş olduğu, ancak köşkünün Türkiye'de yapıldığı söylentisini aktarmakta ve 19'uncu yüzyıl başlarında "taht gemisi" olarak kullanılmış bulunabileceğini ileri sürmektedir.

Sirkeci ile Sarayburnu arasındaki Yalı Köşküne ait, kayıkhaneler gibi müştemilâtın, oradan demiryolu geçmesi için yıkılması üzerine, Saltanat Kadırgası da, diğer tarihî kayıklar gibi, 1885 yılında Kasımpaşa'daki Tersane-i Âmire'yee nakledilmiş, 1953'te de Beşiktaş'taki Deniz Müzesine taşınarak burada onarılmıştır. 1970'ten beri sergilenmektedir.

BOĞAZİÇİ VE SALTANAT KAYIKLARI adlı kitaptan.

BUGÜNKÜ MAKAM OTOMOBİLLERİYLE DOLMUŞ MİNİBÜSLERİNİN GEÇEN YÜZYILIN ORTALARINDA DENİZDE İŞLEYEN BENZEŞLERİ

Preziosi, sonradan yanan Çırağan Sarayı [illegible]

33

J. Brindesi, Anadolu Hisarı önlerinde Pazar Kayığı, baskı gravür.

SAHAFLARDAN

Şekip Eskin, *Türk Posta Tarihi*

(Ankara: Ulusal M., 1942)
94 sayfa.

Şekip Eskin'in kitabı, biri çeviri olmak üzere beş makaleden oluşmuş ki, konuları gereği "Türk Posta Tarihi" adı altında toplanmış olmaları posta tarihiyle ilgilenen okuyucuyu daha baştan düş kırıklığına uğratıyor. Nitekim, Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyetinde posta işletmeciliğinin tarihsel gelişimini konu edinen yalnızca iki yazı var kitapta.

Kitaba adını veren ilk yazı aynı zamanda en uzun olanı da (s. 5-52). Gerek yazıldığı döneme göre dilinin ağırlığı, gerek bir takım göndermelerdeki beceriksizlikler (örneğin s.23), bizi bu yazının büyük bir kısmının doğrudan doğruya, Posta ve Telgraf Nazırı mı, yoksa Umum Müdürü mü olduğunu anlayamadığımız Mehmet Ali Beyin (s. 17 ve s. 35) araştırmasından alındığını düşünmeye zorluyor. Verilen bilgilere gelince, kuşkusuz Eskin' in yazısı konu üstünde pek bilgisi olmayanlar için oldukça zengin. Ne var ki orta derecede bir pul koleksiyoncusu, hele posta tarihiyle uğraşıyorsa, Eskin'in söz konusu yazısını çok zayıf ve eksik bulup, yararlanamayacaktır.

Kitaptaki ikinci makale "Türk Telgraf ve Telefon Tarihi", s.52-68) çok daha kısa olmasına karşın, kapsadığı dönemi görece daha derli toplu veriyor. Gene de, telefon konusunun nerdeyse unutulmuş olduğunu söylemeden geçemeyeceğiz. Son üç yazıya gelince, yukarıda da değindiğimiz gibi ülkemizin posta tarihiyle ilgili olmadıkları gibi, çeviri olan sonuncu yazının da ("Kıtalararası Büyük Yollar", s. 85-94) Türkiye ile doğrudan bir ilişkisi yok.

Özet olarak Şekip Eskin'in kitabının, bir iki ufak tefek ayrıntı dışında, Türkiye posta tarihi araştırmacılarına pek yardımcı olamayacağı kanısındayız. Kaldı ki söz konusu kitap bilimsellik kaygusuyla yazılmadığı gibi, yazarın da böyle bir savı yok: "25 Mayıs 1942 tarihinde Birinci Kaymakamlar Kursunda verilen bir konferans münasebetiyle" kaleme alınmış. Buna karşın, ve gene tarihçi gözüyle bakıldığında, *Türk Posta Tarihi*'nin ilginç bir özelliği var. Bu da yaşı itibariyle başlıbaşına bir tarihsel belge olmasından ileri geliyor. Nitekim kırk yıl önceki posta işletmeciliğimizin yapısı ve elindeki olanaklar konusunda Eskin'in metni birhayli zengin. Böylece tarih kitabı olarak önemli bir değeri olmayan *Türk Posta Tarihi,* yazıldığı döneme ilişkin sayısal verileri kapsaması bakımından Cumhuriyet tarihçisi için hatırı sayılır bir kaynak oluyor.

ESKİ İNSANLAR ESKİ EVLER

Osman Balcıgil

Said Naum Duhanî, *19. Yüzyıl Sonunda Beyoğlu'nun Sosyal Topoğrafyası,*

(T. Turing ve Otomobil K. Yay., İstanbul 1982),
95 sayfa, 500 lira.

Eski İnsanlar/Eski Evler, Said N. Duhanî tarafından Fransızca olarak kaleme alınmış. İlk baskısı 1947'de o zamanki adıyla "Turing Klöb" tarafından gerçekleştirilmiş olan kitabın, ikinci baskısını, 1982'de yine aynı kurum -Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu- yaptı. Türkçeye *Cemal Süreya* tarafından çevrilen eserin yeni baskısı, ilkinden farklı olarak, birinci hamur kağıda ve fotoğraflı olarak yapıldı. *19. Yüzyıl Sonunda Beyoğlu'nun Sosyal Topoğrafyası* alt başlığını taşıyan eser 95 sayfa ve 500.- TL.

Eski İnsanlar/Eski Evler "tarih"le, "çevre"yle ve özellikle "tarihî çevre"yle ilgili olanların, -başarısız bir çeviri olmasına karşın- okurken keyif duyacakları bir eser.

Kitabın "önsöz"ünde *G. Primi,* okura, sunulan zenginliği cevabı içinde olan bir soruyla anlatmaya çalışıyor: "... onun -Said N. Duhanî- sağında, solunda ya da arkasında yürüyecek kentimizin yaklaşık olarak bu yüzyılının başlarındaki hayatında olup bitmiş şeyler konusunda binbir ayrıntı öğreneceğiz. Hem, küçük olaylar, tarihin parıltılı kumaşının dokunarak ortaya çıktığı ince örgü atkıları değil midir?"

Kuşkusuz, her ilginç eserin arkasında ilginç kişi ya da kişiler vardır. Bu, belki de ençok *Eski İnsanlar/Eski Evler*'le Said N. Duhanî için geçerli.

Lübnan kökenli bir Hıristiyan ailenin oğlu olan Said N. Duhanî'nin doğum yeri tartışmalı. Semih Mümtaz S., *Tarihimizde Hayal Olmuş Hakikatler*'de onun İstanbul'da doğduğunu yazıyor. Ç. Gülersoy'a göre ise, Said N. Duhanî'nin doğum yeri Beyrut'un ünlü Beydettin Sarayı.

Tartışmasız olan, Said N. Duhanî'nin çocukluğunu -babası Naum Paşa'nın Lübnan Mutasarrıflığı esnasında- Beyrut'ta geçirdiği. Yine Semih Mümtaz S., sonraları Fransızlar'ın Suriye'ye yansız bir devlet başkanı olarak Said N. Duhanî'yi düşündüklerine sözünü ettiğimiz kitabında dikkatleri çeker.

Yazarımız gençlik yıllarını -babasının Paris Sefiri olduğu sıralarda- Paris'te geçirir. S. Birsel, *Ah Beyoğlu, Vah Beyoğlu* isimli kitabında onun, Sultan Reşat'ın Paris'ten sipariş ettiği iki süslü paytona herkesten önce bindiğini bir anı olarak aktarır.

Babasının ölümünden sonra, Fransız sahne artisti eşiyle birlikte Türkiye'ye gelen Said N. Duhanî, doğruca Beyoğlu'na Naum Paşa Apartmanı'na yerleşir. Yazarımızın Beyoğlu'nda geçirdiği yılları, çevresi ve ve ilişkileriyle, halefi Ç. Gülersoy şöyle dile getiriyor:

"Ev 1900'lerin mobilyası ile döşelidir. Beyoğlu 1920'li ve 30'lu yılların Beyoğlu'sudur. Frenkler'in çoğu gitmiş, ama azınlıkların hepsi kalmış. Taşra henüz basmamış. Cadde-i Kebir iki sıra temiz sinemalar, çay salonları ve pastahanelerle süslü. Yazın serin ve boş ara sokaklarında ise ikinci derece önemde mağazalar yani şarapçılar, ya da kıraathaneler yer alıyor.

Yazarımız bu tablonun içinde bir eski zaman figürüdür: Gözü monokllu,siyah elbiseli, yelekli, kırma kolalı yakalı, bir Pera Beyi.

İşi de o zamanki adı ile 'Turing Klöb' de 'direktörlük'. Klöb'e yarım gün geliyor. Fransızca birkaç mektup 'dikte' ediyor, küçük derginin yazılarının 'redaksiyonuna' bakıyor. Sonra Madam ile akşam üstleri ya Tokatlıyan'da daha çok Lebon'da, çay saatleri. Sonra bir tiyatro, bir ziyaret..." *Ah Beyoğlu, Vah Beyoğlu*'nda S. Birsel de yazarımızı, "Lebon'un önemli kişilerinden biri" olarak tanıtır. Kısacası Said N. Duhanî tam anlamıyla eski bir İstanbullu, dahası Beyoğluludur.

Yazarına göre: "Elimizdeki kitap bir tarih incelemesi olmadığı gibi, akademik bir çalışma da değildir." Said N. Duhanî, 1920'li yılların başlarından 1940'ların sonlarına değin yaklaşık 30 yıl hergün yaptığı gibi, bugün de Beyoğlu'nda bir gezintiye çıkacaktır. Ancak bu gezinti konuklarıyla -okurlarıyla- beraber, geçmişe doğru, yaya olarak ve üç güzergahta gerçekleşecektir:

Yazarımız, okurlarını *ilkin* Altıncı Daire'den Tepebaşı yoluyla Galatasaray'a doğru "soluk kesici" bir yürüyüşe çıkartacak, onlara Beyoğlu'nun bu köşesini ev-ev, insan-insan, aile-aile; ilişkileriyle, eğilimleriyle, başlarından geçen olaylarla tanıtacaktır.

Bir ipucu olmak üzere, yalnızca Altıncı Daire'nin yapılış hikayesini kısaca aktarmakla yetinelim:"Eskiden Belediye Altıncı Daire Müdürlüğü'nün işgal ettiği Beyoğlu Kaymakamlığı binası, Blacque Bey'in idaresi zamanında, İtalyan Mimar M. Barborini'nin plânlarına göre inşa edilmiştir. Ancak, bu mimar, kızının anlattıklarına bakılırsa, şeref pavyonunun ortasında bir cümle kapısı açmayı unutmuş, sonra da iki yan giriş açarak bu hatasını düzeltmiştir."

Yazarı izleyeceğimiz *ikinci yol,* İstiklâl

Caddesi üzerinden Tünel Meydanı-Galatasaray arasıdır. İkinci yolun başında Said N. Duhanî; "Tünel Meydanı" diyecek, iki nokta üstü üste koyduktan sonra, ağzından şaşkınlıkla şu sözler dökülecektir: "Ne kadar da değişiklik olmuş burada!"

Daracık meydanın ortasındaki küçük havuzun yerinde yeller estiğini, Tünel Meydanı'nı simgeleyen dükkancıkların yok olduğunu belirttikten sonra, hepsini tek-tek sırayla anacaktır: Saray'ın baskıcı-yayımcısı "Loeffler", sahaf "Baudin", gözlükçe "Verdoux"... Said N. Duhanî, İstiklâl Caddesi boyunca, kendisine yol arkadaşlığı yapanlara, bugünkü dükkânların, birahanelerin, ... yerlerinde 20'li, 30'lu, 40'lı yıllarda neler varsa, kimler yaşadıysa, sahipleriyle, çalışanlarıyla tanıtacaktır.

Üçüncü yol, Galatasaray-Taksim Meydanı-Ayazpaşa'dır. *Said N. Duhanî;* "... para babası Ermeni Maksüd'ün eski mülkü olan (daha önce de kapısında Fransız Kasap Pitre'in tabel ası uzun süre sallanmış bulunan) Galatasaray Hanı bırakalım ve Meydanın asfaltına bir gözatalım, eskiden burada Beyoğlu Mutasarrıflığı binası yükselirdi; Sultan'ın 'polis'i nöbet tutardı:..." diyerek tanıtmaya başlayacaktır "üçüncü yol"u. İzleyenleriyle beraber "yol"un sonuna geldiğinde şunları söyleyecektir: "Evet, bugünkü Beyoğlu, Mistinguette'in bacaklarına ve Cecille Sorel'in yerde sürünen eteğine gıptayla baktıran, Caz ve Saz imzalı Beyoğlu budur."

Eski İnsanlar/Eski Evler'e ilişkin son sözleri, bırakalım İstanbul'dan anlayan bir İstanbullu, -kitabın "sunu"sunu yazan- R. Guyon söylesin: "... bu 'geçmişe dönük gezintiler'in yazarı Said N. Duhanî'dir. Olayların akışı, yaşamakta olduğumuz günlere doğru süregelen ve kuşkusuz, hiç bir zaman sona ermeyecek olan, her çeşitten yüz perdelik bir trajikomik oyunun sahnelendiği o bölmeli tiyatroya, o 'eski evlere', barınaklara boyuna girip çıkmış, o 'eski adamları' gözlerinin içi gülen bu eski İstanbullu kadar kimse anlatamazdı size."

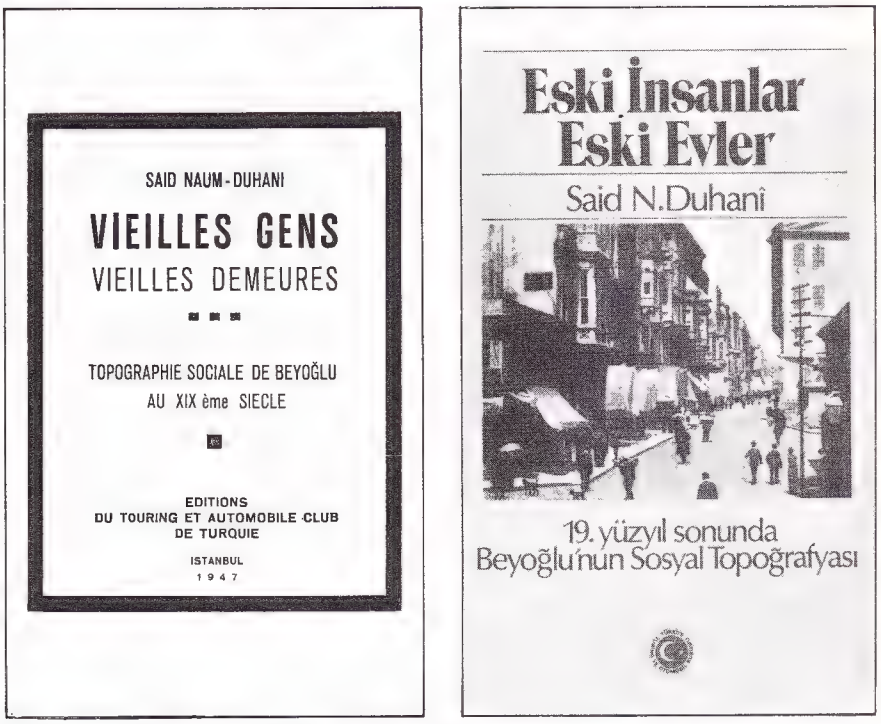

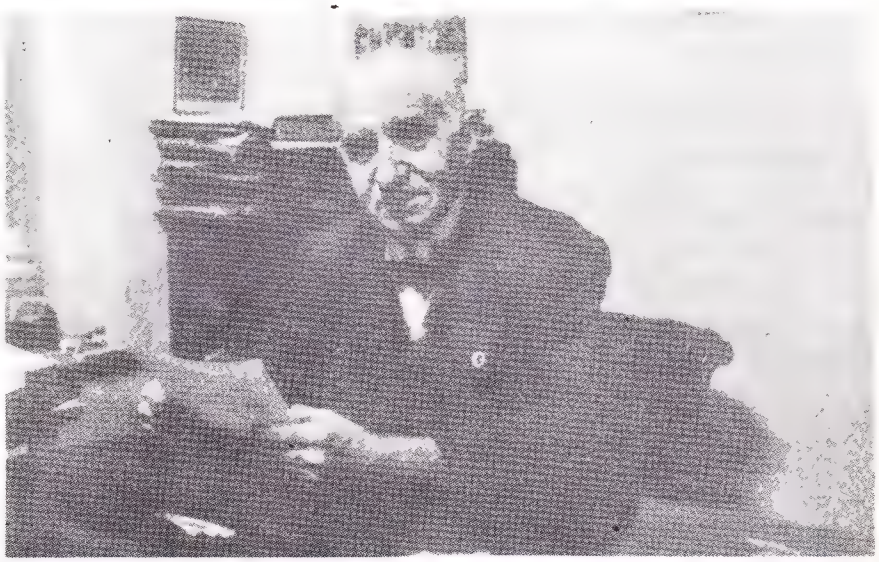

Said N. Duhani

belge yayınları

Livia Rokach
İSRAİL'İN KUTSAL TERÖRÜ
"İsrail Başbakanlarından Moshe Sharett'in Özel Güncesinden..."
Önsöz: NOAM CHOMSKY

"Resmi tarihin ardında yatan gerçekdünyanın perdesini kaldırmak isteyenler için çok değerli bir kaynak"

BELGE YAYINLARI: Atasaray İşhanı 406
N.Osmaniye Cad. Cağaloğlu
Genel Dağıtım: CEMMAY

Doç. Dr. PARS ESİN

Karın Doyurma Uğraşında Pişirme Nasıl Ortaya Çıktı

Tarih öncesi dönemlerde insanların ömrü kısaydı. Meselâ Neanderthal adamının ortaya çıktığı yaklaşık 100-125 bin yıl önce dünya üzerindeki o zamanki nüfusun yarısından azı yirmi yaşına ulaşabiliyordu. Geri kalan nüfusun her on kişisinden dokuzu kırk yaşına varmadan ölüyordu. Vitamin eksiklikleri, mevsimlere göre değişen aşırı ve -genellikle- yetersiz beslenme, yenilen tanınmadık bitkilerden zehirlenme, bekledikçe niteliklerinden kaybeden besinler gibi nedenler kırkını aşan kimselerin kendilerini zamanımızda yüz yaşını aşanlar gibi hissetmelerine sebep oluyordu. İlkel dünyanın bu insanlarının karınlarını doyurmak için yaptıklarıysa avcılık, balıkçılık ve yabani bitki toplayıcılığıydı.

Avcı, balıkçı ve yabani bitki toplayıcısı ilkel topluluklar, yaklaşık Neanderthal adamının ortaya çıkmasıyla başlayan, paleolitik devirlerde belki de yeryüzü nüfusunun çoğunluğunu oluşturuyordu. Ve gene belki de bazı yerlerdeki insanların besin bakımından dayanağı yalnızca tek bir hayvan türüydü. Meselâ bugünkü Fransa'yı meydana getiren topraklardaki ilkel insanların besin bakımından tek dayanakları geyiklerdi. Güney ve Kuzey Amerika'da yaşıyan insanlar, tıpkı kendilerine benzeyen ve paleolitik dönemin sonlarını yaşıyan 12-14 bin yıl önceki Fransa'daki ilkeller gibi besin bakımından bizonlara bağımlıydılar. Tabii karınlarını doyurmaları bakımından bu gibi hayvanlara gereksinim duyan bu gibi topluluklar hayvanları izlemek zorundaydı. Ve tabii bu toplulukları meydana getiren insanlar da bulundukları yerlerdeki besin kaynağı hayvan soylarını kuruttuklarından zorunlu olarak gezginci, göçebeydiler. Tıpkı günümüzün uygarlığına pek alışmamış, ayı balıklarını izleyen Eskimolar gibi... Ama tam anlamıyla da değil! Eskimoların aksine bu gibi insanlar, ılıman sayılabilecek iklim kuşaklarında yaşadıklarından, geçtikleri, göçüp kondukları yerlerdeki bitkilere de ilgisiz kalamıyorlardı.

Adına klân da denen küçük bir insan topluluğu uygun mağaralarda uzunca sayılabilecek bir süre oturabiliyordu. Hatta ard arda gelen kuşakların aynı mağaralarda yerleştikleri de görülebiliyordu. Bu, ancak etraftaki alanın mağaralarda yaşayanlara yeterli besin sağlayabilmesiyle mümkündü. Bazı bölgelerdeyse yazları ve kışları yaşanabilecek ayrı ayrı mağaralar bile söz konusu olabilmekteydi. Çünkü geyik, koyun, keçi gibi bazı hayvanlar kışları ovalıklarda yaşarlarken yazlarıysa yavaş yavaş daha yüksek yerlere göç etmekteydiler. Besin gereksinimi göz önüne alınınca insanların da hayvanların bu mevsimlik yer değiştirmelerine uymaları zorunluğu ortaya çıkıyordu. Öyle değil miydi? Hayvanların su ve yiyecek buldukları yerlerde insanlar da kendilerine su ve besin bulabiliyorlardı!

AVCILAR AVA ÇIKAR...

İnsan çok küçük ya da çok yaşlı olmadığı sürece balık avlamak ya da bitki toplamakta güçlük çekmez. Oysa ilkel klânımızda en hareketli ve uyanık üyeler avcılıkta başarı kazanabiliyorlardı. Aralarında akraba yarım düzine aileden kırk dolayında kişi tarafından meydana getirilen ilkel klânlarda belki sayıları onu geçmeyen erkek bu göreve hazır ve uygun olmalıydı. Üstelik bunların gençleri de çırak olmaktan öteye bir niteliğe sahip olmamaktaydı. Tabii kız çocuklarının da hiç olmazsa topluca avlarda bir role sahip olmaları beklenebilirdi.

Tarih öncesinin avcısı şüphesiz hünerli bir kimseydi. Tahta ya da ucu taş bir kargıyı avının gözü budur deyip beynine saplaması, avının başına öldürücü bir sapan taşı darbesi indirmesi ya da avının bilek kirişlerini tek bir taş bıçak darbesiyle keserek onu kötürüm bırakması şüphesiz usta bir avcıya has hareketlerdi. Önemli olan avcının tepkilerinde hızlı, gözleriyle ellerinin eşgüdümünde mutlak bir şaşmazlığa sahip olmasıydı. Üstelik ilkel avcımız yarattığı tehlikeden habersiz bir hayvanı öldürmeliydi; bunun daha güvenli bir yol olduğunun bilincindeydi. Bilincinde olmadığı ama tecrübeleriyle anladığıysa, öldürülürken tehlikenin farkında olmayan hayvanın etinin, tehlikeyi hissedip, korkup kaçan ve yorgunluktan biten hayvanın etine göre daha iyi olduğuydu. Günümüzün bilimi bu farkın nedenini bilmektedir. Hayvanların kas dokusu canlıyken az bir miktar glikojen içermektedir. Hayvanın ölümüyle bu kimyasal madde ayrışarak başka maddelere ve bu arada eti zaman içinde koruyan laktik aside dönüşmektedir. Ne var ki ölümden hemen önceki fizik ve sinirsel gerginlik, mevcut glikojenin büyükçe bir bölümünü tüketirken, laktik aside dönüşebilecek glikojen miktarını doğal olarak azaltmaktadır.

İlkel avcılarımıza dönelim. Sayı-

Lascaux Mağaralarında bulunan Magdaleniyen döneme (M.Ö 14.000-9.500 yılları arası) ait bir boğa resmi.

ları on dolayında olan klânımızın avcıları, avdan dönerken oturdukları mağaralara ne kadar av getirmeliydi? Bunu bilemiyoruz. Ama muhafazakâr bir tahminle, başka besin kaynaklarının kıt olduğu oldukça soğuk bir iklim ortamında kişi başına aşağı yukarı bir kilo kadar kemikli et günlük asgari ihtiyacı karşılamalıydı. Buna göre klânımızın gereksinimi günlük 75-100 kilo kadar kemikli et olmalıydı. Avlanan hayvanın cüssesi büyüdükçe, avcıların av zamanı bakımından sıkışıklıkları da giderilmiş sayılmalıydı.

Gelgelelim av bulmak ve avlanmak ne kadar sorunsa, avlanan hayvanı mağaraya kadar taşımak ve, önemlisi, muhafaza etmek avcı ya da avcılar için bir o kadar sorun yaratıyordu. O zamanlar rastlanan mamut ya da bizon gibisinden cüssesi büyük av hayvanları avlandığında hemen orada avcılarca parçalanmalıydı. Ne var ki vahşi etoburlar söz konusu olunca, böylesi bir işlem avcılar için intihar etmekle eşdeğerliydi. Bu durumda, konuyla ilgili her hangi bir ipucu bulunmadığını da itiraf ederek, avcılarımızın büyük cüsseli avlarını hemen av yerinde yapıverdikleri sedye ya da benzeri ilkel araçlarla mağaralarına taşıyıverme yoluna gittiklerini düşünmeden de edemiyoruz. Avı soğutma ya da kurutma gibi yöntemlerle uzunca bir süre muhafaza etme konusuna gelince, ilkel avcıların bu konudaki buluşları hakkında herhangi bir bilgiye sahip değiliz. Ama paleolitik dönemdeki son buz devirlerinin bu konuda kolaylıklar sağladığını da düşünebiliyoruz. Paleolitik dönem avcısı belki av kıt olduğundan, belki de yaralı av hayvanları uzun mesafeler katettikten sonra öldüğünden, oturduğu mağaradan çok uzaklaşabiliyordu. Bu durumda belirli bir çözüm söz konusu olabiliyordu: avcımız av alanının çevresinde stratejik konuma sahip mağaralar sistemini kurmaktaydı! Bu mağaralar gereksinim durumunda kendisine bir korunak sağlamanın da ötesinde, avcımızın iri cüsseli avlarını buralarda parçalamasına, avının kemiklerini buralarda bırakmasına -kemiklerin alet olabileceğini akıldan çıkarmamalı- ve gerektiğinde bizzat av eti taşınmaz miktarlara vardığında bir bölümünün buralarda serinde saklanmasına imkân sağlıyordu. Saklanan etlerin yerleşilmiş mağaralara taşınmasında geç kalınması durumunda, avcımız ilk ölüm katılığı geçtiğinde etlerin yumuşadığını ve lezzet kazandığını da öğrenmiş olmalıydı. Sert havalardaysa etler soğukta daha iyi korunabiliyor, hatta donduğunda muhafaza süresi daha da uzayabiliyordu. Hele hele kuzey yarım küresinde İ.Ö. yaklaşık 30 000 ilâ 20 000 yılları arasında kuru rüzgarların hakim olduğu düşünülürse, ilkel insanların bu dönemde kuru etin bozulmadan uzun süre kalabileceğini keşfetmiş olmaları da normal olacaktır.

BALIKÇILARSA BALIĞA

Tarih öncesi insanı deniz kıyısında ya da buralara yakın yerlerde oturduğunda her türden kabuklu deniz hayvanını karın doyurmak amacıyla kullanmıştır. Bunu arta kalan kabuk birikintilerinden anlıyoruz. Denizlere uzak kalanlarsa akarsu kıyılarındaki girintilerde yaşıyan turna gibisinden öyle pek göç etmeyen balıkları kargı ya da sopalarla öldürüp beslenmiş olmalıdırlar. Akarsuları sık örgülü çitlerle kesip gezginci balıkları avlamış olmaları da muhtemel.

Ortalığa yem bırakıp hayvanı oraya cezbederek avlanma tekniği de, tarih öncesi insanların aklına bir ipin ucuna yem takarak balığı tuzağa düşürmeyi getirmiş olmalı. Fransa'nın Dordogne bölgesinde yaşamış bulunan ilkel insanların İ.Ö. 25 000 yıllarından itibaren oltayı geliştirmiş oldukları biliniyor. Bu olta, ilkel de olsa, fonksiyonu bakımından bugünkülerin aynısı: yani ucunda yem takılmış bir iğne olan bir miktar ip! Balık yemi kapınca, balıkçı hem ipi çekiyor hem de gergin tutmaya çalışıyordu ve böylece uçtaki iğne de belirli bir açıyla balığın çenesine takılı kalıyordu. Bu zamanlarda, iğne olarak dikenlerin kullanılmış olması söz konusu; ama topluluk zanaatçıları zamanla hayvan kemikleri ya da boynuzlarının işlenmesiyle hem sağlam hem de esnek balık iğnelerini yapmış olmalılar.

Fransa ve İspanya'yı kaplayan bölgelerde İ.Ö. yaklaşık 12 000 yıllarında balıkçının avadanlıkları arasına zıpkının girdiği görülmekte. Daha sonralarıysa, İ.Ö. 13 000 yıllarında Orta Asya'da icad edildiği bilinen, ama son bulgulara göre İ.Ö. 46 000 yıllarında Afrika'da bulunduğu ortaya konulan, ok ile yayın kara avcılarına olduğu kadar balıkçılara da yeni imkânlar sağladığı biliniyor. Belirtmek gerekir ki yay sayesinde okun ulaştığı uzaklık

Türk Yemek Tarihi Üstüne Notlar

A.B.D.'ndeki Orta Doğu İncelemeleri Derneği'nin (Middle-East Studies Association) 1982'de Philadelphia'da toplanan 16'ncı yıllık toplantısına sunulan bildirilerden ikisini, okuyucularımıza özetle haber vermek istiyoruz. (The Turkish Studies Association Bulletin, *cilt 7, sayı 1, Mart 1983 s. 22-23 ve 27).*

GÖÇEBE MUTFAĞI
Michigan Üniversitesinden
Rudi P. Lindner

Göçerlerin yemekleri hakkındaki bu bildiri, seyahatnamelerdeki bilgilere ve çağdaş etnografi araştırmalarına dayanmaktadır.

Göçebe, yiyeceğini çobanlıkla yağmacılığın birleşiminden sağlar. Elbette, salt (hayvansal yağ oranı yüksek) çobanlık ürünleriyle yahut salt (karbonhidratça zengin) yağma ürünleriyle geçinen saflık örnekler de vardır. Göçebe mutfağının, onları yerleşik çiftçi ya da şehirlilerden daha sağlıklı kılan belki en ayırıcı özelliği, kirli su kaynaklarından temizlerine gidebilme yeteneğidir. Belli bir yörede yatırım yapmış olmaları, sık sık yer değiştirmelerine olanak vermeyen çiftçilerle sularının temizlik derecesi değişebilen çağdaşlık öncesi şehir halkları, göçebelere oranla, sağlık ve demografi bakımından açıkça gerilerdiler.

Göçebe mutfağının ikinci bir ayırıcı özelliği, çobanlık tarımcının yiyecekleri arasındaki farkları ileri gelmektedir. Yerleşik aile, günlük ekmeğini yılda bir ya da iki kez yaptığı hasatla elde ederken, hayvan bakıcının sürüsü bütün yıl boyunca yararlanabileceği bir protein kaynağıdır. Bu ölçüye bakarak, çağdaşlık öncesi dönemlerde, göçebe kadınların çiftçi ya da şehirli kadınlardan daha erken menopoza girip girmediklerini öğrenmek ilginç olurdu.

Fakat, çobanlıkla geçinen çoğu halklar, sürülerine yalnız bir besin deposu diye bakmamışlardır. Sürüler sermaye malları olup sağladıkları hasat, çoğunca tüketilmekten çok, yeniden yatırıma ayrılırdı. Yine de, göçebelerin temel beşin gereksinimleri, süt ürünleri ve etle (bazan kanla da) karşılanıyordu. Fakat, yoğurt, ayran ve peynirler (kesik, ekşimik vb.) yeterli değildi. Göçebe yiyecekleri arasında meyve ve sebzeler zaman zaman yer alırdı, ama tahıllar da her zaman gerekliydi. Buğday ve pirinç, göçebe çadırına genellikle iki kaynaktan gelirdi: arasıra kendi üretimleri, daha çok da çiftçilerden satın alma yoluyla tedarik, giderek yaygınlaşan bir durumdaydı). Bazı aşiretlerin göçebe ve yerleşik kolları vardı; böyle hallerde, yapkın ve kötü niyet olmadan takas yapılabiliyordu.

Gezginlerse, Türk mutfağından pek yararlanmamışlardır. Bir epeyce-fist, gezginlere yemeklerinde konserve sardalya getirmelerini öğütlemektedir. Çoğu makaleler ve elkitapları büyük miktarlarda dayanıklı ve teneke kutulara konulmuş yiyecekler hazırlanmasını salık verirler (sadece pilav tadılmaya değer saymaktadır). Benim okuduğum gezginler, Türk mutfağı ile Rum ve Ermeni mutfakları arasında açık bir ayrım yapamamaktadırlar.

Özetle, göçebelerin yiyecekleri çeşitli, sağlıklı ve çiftçilerin yediklerine oranla, hayat kayıtlarına daha az bağımlıydı. Gezginlerse, kendi etnosantrik iyi yaşama görüşlerinin ve bugün bütün dünyadaki otel şubelerini saran 'uluslararası mutfak' rezaletini yeğlemenin cezasını çekmişlerdir.

TARİKAT MUTFAĞI
Californie Üniversitesi-Berkeley'den
Grace M. Smith

Mutasavvıf tarikatlarında din ve felsefe, yaşamın her yanını, bu arada yemek törelerini -yiyecek hazırlamak, sunmak ve tüketmek yöntemlerini- de etkilemektedir. Merhum Abdülbâki Gölpınarlı'nın dediği gibi, mutfak dergâhın yüreğiydi. Mevlevi mutfağında beş görevli, dergâhın giderlerine bakan Aşçı Dede'ydi; ondan sonra da Kazancı Dede ve Bulaşıkçı Dede gelirdi. Kazancı Dede, dergâhtaki canların özel öğrenim ve eğitimlerinden sorumluydu. Ortaklaşa yaşamda yiyeceğin günlük rolünden başka, Ramazan, Kurban Bayramı ve Kandil kutlamaları gibi önemli dinî günlere ve bayramlara ilişkin özel yemek gelenekleri de vardı. Örneğin, bayram sabahlarında içilen köfteli çorba Şeyhlere özgüydü; Üsküdar'daki Özbek tekkesi pilâvıyla ünlüydü; Mevlevîler de kavurma lokması ve irmik helvası yaparlardı. Aşure töreni son derece önemliydi. Aşure, Hz. Hüseyin'in şehit edildiği 10 Muharrem'de hazırlanan özel bir tatlıydı. Töreden günler önce, dervişler gerekli malzemeyi toplamaya başlarlardı. Sonra aşure özel bir kazanda pişirilirken, özel dualar ve ilâhiler söylenirdi. Bir başka ilginç tören de, erbain (kırk gün) helvasının hazırlanmasıydı; bazan sarayla da helva gönderilirdi. Sultan da buna karşılık, tekkeye koyun ve altın yollardı. Bildiri, özellikle Kâdirî tarikatı dergâhındaki mutfak geleneklerini incelemektedir.

kadar aynı yayda kullanılacak çok sayıda ok imkânı da avlanmada başlı başına devrim sayılabilecek bir gelişmeydi.

Deniz kıyılarından yapılan balık avcılığı çok sayıda insanın beslenmesini sağlıyordu. Ama denizde hareket edebilecek araçların meydana getirilmesi daha çok karnı doyurabilecekti. Ağaç gövdeleri oyulup yapılan kanolar ya da kamışlarla meydana getirilen sallar gibi tarih öncesi su araçları, neolitik devirlerde küreğin geliştirilmesine kadar derin sularda işe yaramıyordu. İ.Ö. 8000 yıllarından itibaren kıyı balıkçılığının bazı yerlerde başladığını biliyoruz. Bükülmüş bitkisel elyaf, kıl ya da sırımlarla meydana getirilen balık ağları da aynı tarihlerde bulunmuş olmalıdır.

AMA TOPLAYICILAR NE YAPIYORDU?

Erkekler ve çocuklar avcılıkla ya da balıkçılıkla uğraşır, klânın yaşlıları alet yapar, bitkilerden ilaç hazırlar, çocukları eğitirken kadınlarla kız çocuklar neyle uğraşıyordu? Buna "yiyecek toplamakla" diye cevap verebiliriz. Gerçekten kadınlarla kızlar yenilebilecek yumru kökleri, yeşillikleri, sert kabuklu yemişleri, böğürtlen gibisinden etli ve kabuksuz yemişleri, kısacası bitkiler alemi insanlara yenebilecek ne sağlıyorsa onları arayıp bularak ve toplayarak klanın beslenmesine katkıda bulunuyorlardı.

Kökleri gelişkin bitkiler her zaman için önemli olmalıydı; çünkü toprak, kökleri iklimin olumsuz şartlarından genellikle korumaktaydı. Şalgamsı, soğansı bitkiler, kısacası büyük köklü bitkiler Avrupa'da tarih öncesinde de bilinmekteydi. Yazılı tarih dönemlerine bakarsak meselâ lotus çiçeğinin, çiriş otunun köklerinin, zambak soğanlarının zevkle yendiğini görebiliyoruz. Çiçek soğanları ya da bitkilerin yer altı yumrularının da tarih öncesi insanının beslenme listesinde yer aldığını düşünmemek için hiç bir neden yok.

Amerika kıtasındaysa kökleri yenen bitkilerin ilkel insanları çoğu kez açlıktan kurtarmış olması pek muhtemel. İnsanların Amerika'yı yaygın bir biçimde iskân etmesi zamanımızdan yaklaşık 17 000 yıl öncesi olmuş bulunuyor. Bu iskân sırasında insanların kullandıkları silahlar da oldukça gelişkindi. Ne var ki av hayvanlarının yoğun avlanma sonucu tükenmesi ve ardından gelen iklim değişikliği açlık ortamı yaratmakta gecikmemişti. Üstelik yaklaşık İ.Ö. 7000 yıllarında buzulların erimesi bu kıta boyunca, deyim yerindeyse, bir koridor oluşturmuş bulunuyordu. Böylelikle daha önce buzul dağlarıyla korunan topraklar Arktika'dan gelen, ortalığı silip süpüren rüzgarlara da açılmış oluyordu. Düzlüklerde hayatlarını sürdüren at, deve, dev bizon ve mastodon gibi hayvanlar ısıda meydana gelen ani düşüşün kurbanı olmuşlardı. Bir yandan tabiat öte yandan insanın meydana getirdiği tahribat besin kaynağı olabilecek hayvanların sayısını çok azaltmış bulunuyordu. Bu durumda ilkel Amerikalılar karınlarını doyurabilmek için tatlı patates, patates ve tatlı manyok gibi bitkilere dayanmak zorunda kalmışlardı.

Avrupa ve Asya kıtalarında tarihleri çok gerilere giden yer üstü bölümleri gelişkin bitkiler arasında lâhanagiller önemli bir yer tutmaktaydı. Tarih öncesi ev kadınları bunların da ötesinde söğüt ve betulla ağacı sürgünleri yanısıra ısırgan, eğrelti otu gibi yabani otları toplamış olmalıydı. Nemli ve gölgeli ortamlarsa insanlara karınlarını doyurabilecek türlü mantarları sağlayabiliyordu. Mantarlar, daha sonra Rusya'da ve XIX. yüzyılda Güney Amerika'da Tierra del Fuego'da görüldüğü gibi, bazı yerlerde en önemli bir beslenme kaynağı da olabilmekteydi. Orta Amerika'daysa bal kabağı, su kabağı gibi kabakgillerin tarihi, tarih öncesi dönemlere götürülebilir.

Bitkisel besinlerin arkeolojik iz bırakmamaları söz konusu olmakla beraber, Yakın Doğu ile Orta Amerika'da ve Avrupa'nın bazı yerlerinde yabanî bir takım türleriyle fasulya, mercimek ve nohutun tercih edildiğine dair ipuçları vardır. Üstelik otsu bir takım bitkilerin tohumlarının da yiyeceklere lezzet katmak için kullanıldığını bilmekteyiz. Meselâ yazılı tarihin ilk dönemlerinde bile hardal otu tohumları etle birlikte çiğnenmekteydi; ilkel buğday ve arpa tohumlarıysa ateşte tavlanarak başka besinlerin üzerine serpildiğinde yağlı bir lezzet sağlamaktaydı.

Kadınların ikinci göreviyse, yollarına çıkan her türden küçük hayvanları toplamaktı. Erkekler avdan yüklü bir biçimde döndüklerinde, kadınlar salyangoz gibisinden lezzetli besinlere burun kıvırabilirdi. Ama Yakın Doğu'da aşağı yukarı İ.Ö. 20 000 yıllarında önemli bir nüfus artışı olduğu ve bunun da daha önceleri bol olan besin kaynaklarını baskı altına aldığı sanılmaktadır. Yapılan kazıların gösterdiğine bakılırsa, kabileler bu durumda daha öncelerine göre toplayıcılığa daha fazla önem vermişe benzemektedir. Artık yalnız salyangozlar değil, tatlı su yengeçleri, tatlı suda yaşıyan kabuklular, küçük kaplumbağalar kadar meşe palamutları, şam fıstığı tohumları ve başka durumlarda yalnızca normal olarak ani gereksinim hallerinde kullanılan, öteki bitkiler de toplanmaya başlamıştı. Üstelik insanlar artık keklik ve göçmen ördekleri gibi yaratıkları yakalamak için tuzak kurmayı öğrenmiş bulunuyorlardı.

PİŞİRMENİN ORTAYA ÇIKIŞI

İnsanların yüzbinlerce yıl boyunca besinlerini çiğ yedikleri biliniyor. Ateşin ilk denetim altına alındığı İ.Ö. yaklaşık 500 000 yılları ile ilk Neanderthal adamının tarih öncesi sahnesine çıktığı (İ.Ö. 100 000 - 125 000) dönem arasındaki herhangi bir tarihte besinleri pişirme yöntemi bulunmuş olmalıdır. Bu yöntem daha önceleri sindirimi mümkün olmayan besin maddelerini yenir hale getirmiş bulunmaktadır. Üste-

lik bu yöntem sindirimi mümkün olan besin maddelerinin besleyici nitelik ve değerlerini arttırmıştır. Çünkü ısı besin dokusunu parçalamakta ve proteinle karbonhidratları serbest bırakmaktaydı. Gelişen insan için pişirmenin sonucu, daha uzun bir ömür ve daha mükemmel bir sağlık olmalıdır. Ünlü Amerikan antropologlarından birisi olan Carleton Coon'a bakılırsa, "pişirmenin insanoğlunun gündeminde yerini alması, insanın başat olan hayvansal varlığından daha beşerî bir varlık biçimine geçmesinde önemli bir rol oynamış bulunmaktadır!"

Bugün tarih öncesi pişirme yöntemleri hakkında pek bilgimiz yok. Ateşin pişirme amacıyla ilk kullanılışından çömleğin ilk kez pişirme aracı olarak kullanılmasına kadar geçen onbinlerce yıl içinde "mutfak"ta ne olup bittiği sadece tahminlere bağlı!

Belki de ilk pişirme yöntemi olarak uygulanan kızartma yöntemi, birinin kazara bir et parçasını ateşe düşürüp, alevler dinene kadar bu parçayı ateşten alamaması sonucu bulunmuş olabilir. Gelgelelim kızarmış et ne kadar lezzetli olursa olsun ve sıcak et buzul dönemi koşullarında ne kadar hoşa giderse gitmiş olsun, bu teknik israflı bir teknikti. (Bu arada Gazianteplilerin "Etin çiği et getirir, ekmeğin çiği dert getirir" deyişini hatırlamadan edemiyoruz.) Çünkü yüksek ısılarda pişirince et büzülüyor, fire veriyordu. Ama gene de tarih öncesi "ahçı"lardan biri günün birinde közde kızartılan etin alevde kızartılana göre daha az ağırlık kaybına uğradığını bulmuş olmalı.

Atılan mantıksal bir adım olarak, sert kökleri közlemek yalnızca ateşin tükenmesiyle verimli olabilirdi. Üstelik ateşin yanına konmuş yassı bir taş kızdırılıp, bunun üzerinde soğan ve turpları kendi kabukları içinde közlemek de başarı sağlıyacak bir yol olabilirdi.

Ama daha sonraları ne olmuştu? Pişirme yöntemi vardığı aşamada onbinlerce yıl yerinde mi saymıştı? Arkeolojiye bakılırsa bu son soruya olumlu cevap vermek gerekiyor. Ama gene de belirtmek gerekir ki, pişirme yöntemlerinin çoğu, ardında farkına varılabilir arkeolojik ipuçları bırakmamıştır.

Yaklaşık İ.Ö. 6000 yılına kadar gerçek çömlekçiliğin gelişmemiş olduğunu ileri sürmek mümkünse de, bir çamur tabakasına uzatılıp kızartılıveren domuz yavrusunun böyle yapılmamış kızartmaya göre çok daha lezzetli ve sulu olacağının farkına varılması, çömleğin ilkel ecdadının keşfedilmiş olduğunu gösterir. Bitki örtüsünün çok yoğun olduğu bölgelerdeyse geniş yapraklarla kızartılacak eti sarıp sarmalamak da onu alevle direkt temastan korumuş olmalıdır. Şişte kızartma da başlı başına bir buluş sayılmalıdır. Oturdukları merkezlere uzak düşmüş, acıkmış ve acelesi olan avcıların, şişe geçirilmiş et parçacıklarının büyüklerine oranla çok daha çabuk piştiğine dikkat etmiş olmaları pek muhtemeldir.

İlkel insanın bu alandaki gelişimine ışık tutabilecek ilginç bir bulgu, birkaç yıl önce Moravya'da Dolni Vestonice'de yapılan kazılarda günyüzüne çıkartılmış bulunuyor. Yerleşim tarihi İ.Ö. 25 000 yıllarına varan bu yörede bulunan bir fırının içinde ikibini aşkın ateşte pişmiş balçıktan cisimcik keşfedilmişti. Cisimcikler hayvan başı, gövdesi, ayakları gibisinden küçük modellerdi. Fırının yiyecek pişirmek için kullanıldığına dair her hangi bir ipucu da yoktu. Ne var ki tarih öncesi çağlarla uğraşan Fransız bilim adamı André Leroi-Gourhan, yemek pişirmeye yarıyan özel fırınların bu tarihlerde geliştirilmiş olduğu düşüncesindedir. Bu düşüncesine delil olarak da Ukrayna'da günyüzüne çıkartılan ev kalıntılarının ortasındaki ocakların çevresinde bulunan ve bu tarihlerin öncesine bile tarihlenebilen küçük kuyuları göstermektedir. Silindir biçimindeki tencereye benzeyen bu kuyucukların dibine belki de közler ya da daha önce ateşte kızdırılmış taşlar döşenmekteydi. Pişirilmek üzere bu kuyucuklara konulan yiyecekler de muhtemelen bir kaç kat yaprakla sarılıp sarmalanmaktaydı. Deniz kıyılarındaysa bu işlem için yosunun kullanılması pek muhtemeldi. Yaprak ya da yosunun yiyeceğe lezzet ve nem sağlaması yanısıra yiyecekler de kızartılmış olmaktan çok nisbeten buharla pişirilmiş olmaktaydı.

Bayağı eski tarihlere uzanmakta olan kuyuda yemek pişirme yöntemi, düzlük alanlarda konup göçen ilkel kabileler zamanında geliştirilmiş olmalıdır. İklim koşullarına oldukça açık bir yaşama biçiminde harlı bir kamp ateşi insanların son derece hoşuna gidebilirdi. Ama alevler saçan harlı ateş, insanları ısıtıp vahşi hayvanları uzakta tutabilirken, yiyecek pişirmek için hiç de elverişli olmadığından, ateşi kontrol altında tutabilmek için kuyucuklar kazmak, "kuyu kebabı" tekniğinin bulunmasına yol açmış olmalıdır.

Kaynatarak pişirme ya da haşlama diyebileceğimiz yöntemin nasıl keşfedildiğiyse başlı başına bir problemdir. Bu tekniğin çömlekçilik ve maden işleyiciliğinin gelişmesinden çok önceleri bulunmuş olması da pek muhtemeldir. Ateş kazara kontrol altına alınmış olabilir; aynı biçimde kızartma yöntemi de rastlantı sonucu ortaya çıkmış olabilir. Ama doğal sıcak su ender rastlanan bir olaydır. Üstelik sıcak su, hem ateşe hem suya dayanıklı kaplar olmadıkça ne kazara ne de kasden elde edilebilir.

Tarih öncesi dönemlerde yiyeceklerin nasıl haşlandığına ilişkin olarak genellikle şu iddia ileri sürülmektedir: topraktaki bir çukur ya da çöküntünün iç çeperleri önce su sızıntısını önlemek için yassı taşlarla örtülüyor, daha sonra su doldurulu-yordu. Suyu kaynar hale getirmek

içinse ocakta önceden kızdırılan taşlar, neden ve nasıl olduğu bilinmeyen, araçlarla suya atılıyordu. Yiyecek suda pişerken, sudaki ısı kaybını karşılayarak kaynamanın sürdürülmesi için yeni kızgın taşlar suya ilave ediliyordu. Gerçekte, bu kuyu metodu geç ortaya çıkan bir gelişmeye benzemektedir. Muhtemelen de gelişmiş toplulukların konup göçen kabileleri, toplantılarında bulunan geniş kitlenin karınlarını doyurmak için uyguladıkları bu metodu yaygınlaştırmışlardır. Gelişmiş toplulukların göçer kabileleri, geri kalmış topluluklara ait bölgelerden geçerken, bu toplulukların "misafirperverlik"lerine birer ziyafetle cevap vermekteydiler. Geri kalmış topluluklarsa haşlanmış yiyeceklerin belki de şaşkınlıkla etkisi altında kaldıklarından, bu metodu taklit etmekten geri kalmıyorlardı. Haşlayarak pişirme tekniğine ait ilk ipuçları yaklaşık İ.Ö. 5000 yılına kadar geri gitmektedir.

Gelgelelim bundan çok daha önceleri birçok topluluk kendilerine özgü daha mantıklı ve daha az yorucu et haşlama yöntemlerine sahiplerdi diyebiliriz. Bu topluluklar çömlekçilik öncesine ait kap kullanmasını biliyorlardı. Kullandıkları kaplar bu toplulukların yiyeceklerini suyla pişirmelerini sağlamasının yanısıra belki de bazı topluluklara bu çeşit pişirme yönteminin ipuçlarını da vermiş olmalıdır. Çünkü pişirirken kullanılan sıvı madde yiyeceğin kabın iç çeperlerine yapışmasını önleyebiliyordu. Üstelik sıvı içinde pişen yiyecek ya kendi öz suyunu ya da buhar şeklinde kendi nemini kendisi üretebiliyordu.

Meselâ, dünyanın birçok yerinde deniz kabuklularının büyük boylu kabukları ya da sürüngenlerin kabukları kullanılmış olmalıdır. Böylesi bir kullanıma doğa bilimci Henry Walter Bates XIX. yüzyılda Amazonlarda şahit olmuş bulunmaktadır. Bates, kaplumbağa etinden yapılıp genellikle kaplumbağa kabuğunda pişirilen, leziz bir çorba olan *sarapatel*'in tadına bakmış bulunmaktadır.

Asya'daysa, o bereketli bitki, bambu muhtemelen bu amaçla kullanılmış olmalıdır. Bir tarafından balçıkla tıkanmış içi boş bir bambu parçası içine parça et ve su doldurulduktan sonra öteki tarafı da balçıkla sıvandığı takdirde amaca pekâlâ hizmet edebilir. Bu yöntem bugün dahi Endonezya'da kullanılmaktadır.

Orta Amerika'da Meksiko körfezinin güneybatı ucunda bulunan Tehuacan vadisinde İ.Ö. 7000 yıllarında mağaralarda yaşıyan topluluklar karınlarını doyurmak için yabani mısır topluyor, taştan pişirme kapları kullanıyorlardı. Taştan oyulan kapların ağzına kadar toprağa gömülüp bir daha yerinden oynatılmaması pek muhtemeldir. Üstelik pek de ağır olan bu kaplar aynı yerde oturmaya kararlı topluluklarca kullanılmalıydı. Çünkü açıktır ki her yer değiştirişte tekrar taştan

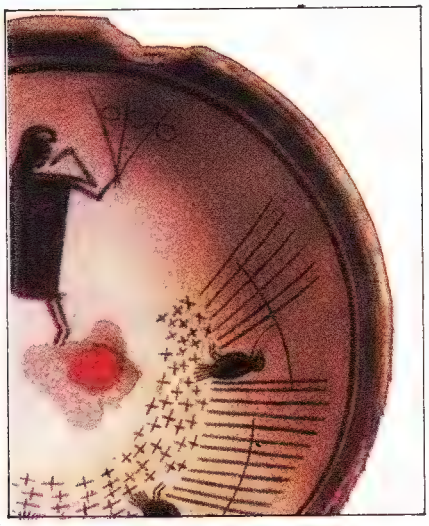

bir kap oymak mümkünse de pek kolay olmamalıdır.

Çömlekçiliğe ve bronz kullanımına ulaşılmadan önce oldukça yaygın bir kullanıma ulaşan bir tür kaptan daha söz etmek yerinde olacaktır. Bu kap suya dayanıklı olmasının da ötesinde, ateşe konmayıp ateş üzerine asıldığı sürece, ateşe de dayanıklıydı! Bu kap hayvanın işkembesidir! Paleolitik dönemlerde avını öldürüp, etini kemiğinden ayırıp taşımaya hazır eden avcı, kendi kendisini, avının çabuk bozulabilir parçalarıyla, yani yüreği, karaciğeri, beyni, göz yağları ve bazı yumuşak iç organlarıyla hazırladığı bir ziyafetle ödüllendiriyordu. Avcımız, tıpkı XX. yüzyıl Eskimoları gibi, avının kısmen sindirilmiş mide içeriğini pek lezzetli buluyor olmalıydı. Bir parantez açalım: geviş getiren hayvanlarda sindirim dört bölümlü midenin en büyük bölümü olan işkembede başlar, petek gibi bir dokuya sahip börkenekte devam eder. Buralarda kısmî bir fermentasyon söz konusudur ki, bu da işkembenin içeriğine neden bu kadar değer verildiğini açıklar. Avcımıza dönersek, pişmiş yemek yemek de âdetleri arasına girmiş olduğuna göre, işkembe ve börkenek içeriğini bizzat kendi kaplarında pişirdikten sonra aynı işkembeyi başka yiyecekleri pişirmek için kullanmış olmalıydı. Bu durumda elde ettiği yemek son tahlilde nitelikçe çağdaş tencere yemeğinden çok farklı da olmamalıydı.

İ.Ö. V. yüzyılda bile göçebe İskitlerin kazanları olmadığından yiyeceklerini işkembe içinde pişirdiklerini biliyoruz. Herodot, *Tarih*'inin IV. kitabında şöyle diyor:"[İskitler] Etleri hayvanların işkembesi içine doldururlar, içine su koyup kemiklerle yaktıkları ateşin üzerinde kaynatırlar. Kemikler kolay yanar, işkembe de etlerin tamamını içine alır. [XX. yüzyılın inek işkembesinin hacmının 120 ilâ 150 litrelik olduğunu hatırlatalım–*P.E.*]. Kurban edilen öküz ya da benzeri bir hayvan böyle pişirilir."

İ.S. XVIII. yüzyılda bu yöntemin hâlâ kullanılmakta olduğunu biliyoruz. Amerika'da kâşiflik eden Samuel Hearne, bir çeşit sakatatlı yahniye rastlamış bulunmaktadır. Bu "yahni", "hayvanın kanı, küçük küçük parçalanmış içyağı, yumuşak biraz kuşbaşı etiyle, yürek ve akciğer parçacıklarının aynı hayvanın işkembesine basılarak yapılmaktaydı; ateşin karşısına bir sırımla asılarak pişirilmekteydi ki... tuz, biber ya da baharat aratmayan bir lezzete sahipti". Üstelik işkembenin tıka basa doldurulmaması da önemliydi, yoksa pişerken patlıyabilirdi.

Son olarak İ.Ö. yaklaşık 13 000 yıllarından itibaren deri işleme tekniklerinin bayağı gelişmiş olduğunu ve hayvan derisinden yapılma kapların eski kapların yerini almaya başladığını da belirtmek gerekiyor●

Kanunî'nin Gürcistan Fetihnamesi

Çeviren: Doç.Dr. MUSTAFA CANPOLAT

Hicrî 956 yılının 11 Zilkade'sinde (1 Aralık 1549) Ulukışla'dan yazılmış olan bu fetihname 151x33 cm. boyutlarındadır.

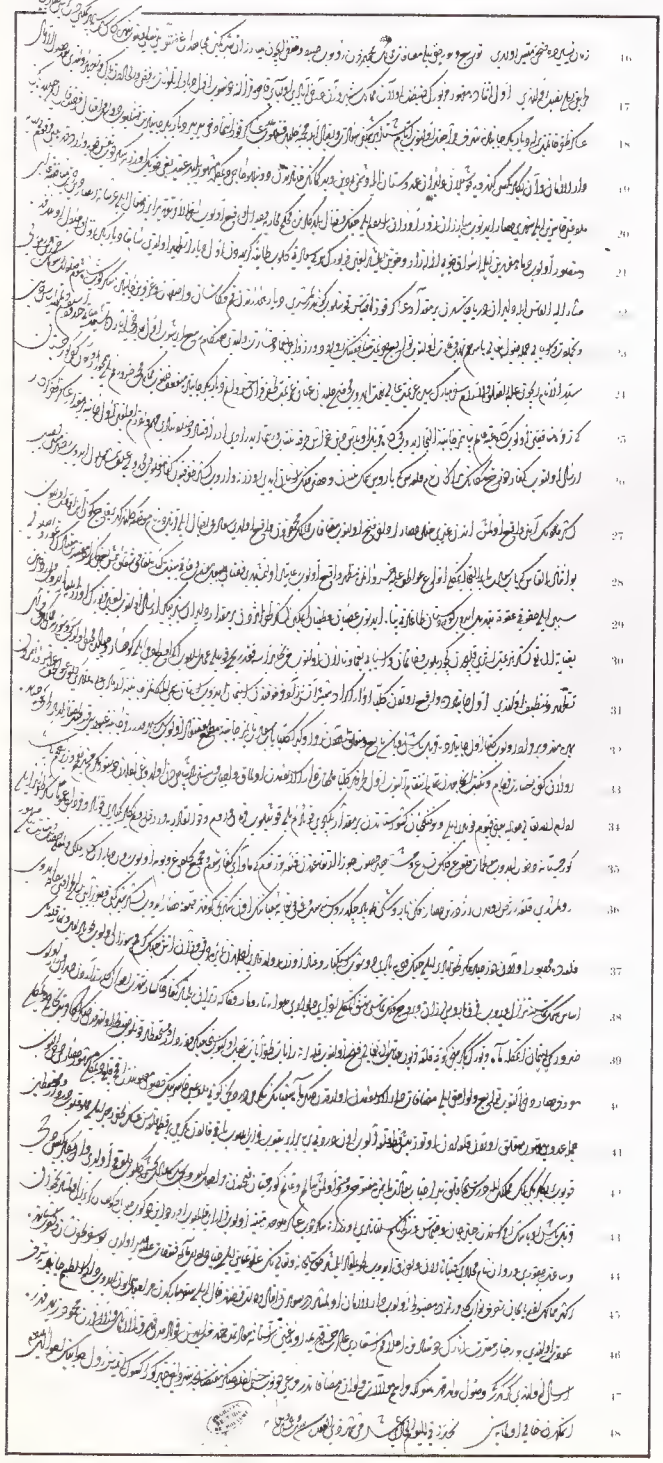

huwa
Tuğra

1 *Qidvetü ümerāʾi l-ʿizāmi l-ʿasrīye üsvetü küberāʾi l-fiḫāmi fī l-milleti l-meshūriye muslihu maṣāliḥi ǧemāhiri ṭ-ṭāyifeti n-naṣrānīye ṣāḥibü ezyāli l-ḥaşmeti ve-l-vaqari ṣāḥibü delāyili l-meǧdi ve-l-iftiḫār vilāyet-i Beč qırālı Ferdinándüš qırāl ḫutimet*

2 *ʿavāqibuhu bi-l-ḫayr terqīʾ-i refīʿ-i hümāyūn ,, vāṣil olduġaq maʿlūm ola ki meşiyet u iradet-i ḫażret-i mālik u l-mülk ile ʿazze şaʾnahu ve-behere burhānühū tuʿtī l-mulka man taşāʾu muqteżāsınǧa ṣaḥayif-i murādāt u amālümüze eṛqām-i meserret-irtisāmi-i feṯḥ-i mübīn mergūm ve tuʿizzu man taşāʾu müsteduʿusınǧa ʿilam-i ʿālem-ārāy devlet u*

3 *iǧlālümüze farq-i farqadān-i ,, izzetde āfitāb-i naṣr-i ʿazīz ile mevsūmdur el-minnetü li-llāhi taʿalā ve-tuqaddese ki dāyimā ālāʾi ʿunīme-i ilāhī ve nuʿamāʾi ǧelīle-i nāmütenāhī naṣīb-i ẕāt i seʿādet-semātumuz vaqī olub perter-i ḫurşīd-tābān-i zerrāt-i*

4 *qāhiremüz birle revze-i dīn münevver u pur-nūr şemsīr-i memālik-sitān || u düşmenteşhīrümüzüñ ẓilal-i feṯḥ-teralīl vāsiṭasıyle ehālī-yi islām ḫıffe-i emn u amānda mesrur olmışlardur bundan eshaq ṭāyife-i Qızılbaş-i erbaş-i żelālet-maʿāş ki nāyirān-i nevāyir-i fesād u fiten qāʾim-i tarāyiq-i ferāyiz u sunen olub ,, refz u ilhād ile mestūr*

5 *mezheb-i şenīʿe-i şīʿaya sıuyū vermekle ṭarīq-i devletleri sule-i īmandun meǧhurdur serdār-i żelālet-asārları olan Ṭahmāsb-i ṣāḥib hirāsuñ qarındaşı Alqāṣ-i ḫannās ʿatebe-i ʿulyāmuza illiǧā vu iltisās etmekle ʿarż-i || niyaz u izhār-i tazallüm eylemegin anlaruñ qaṭarāt-i emṭār-i ḫaşr-sīʿārları ile mirʾāt i dīne ʿāriż olan żeng u pās maṣqale-i*

6 *tīġ-i ābdār-i Ẕülfiqār-āşār ile maḥv u tirāş olunmaġiçün rāyāt-i nuşret-āyāt ucub ʿasākir-i ẓafer-meʿāşirumuz ile || diyār-i ṣarqa teveǧǧuh-i hümāyūn olunmışdı eṛāżī-yi Āẕerbāyǧān ẓilal-i aʿlām-i feṯḥ-peyam ile müstezill olub ḫitte-i Tebrīz muqarr-i rayāt-i*

7 *naṣr-i ʿazīz oluġaq etrāf u eknāf-i memleket anlaruñ rüǧūd-i fesād-mutād ve ilḥad endīşelerinden ||, ḫālī biše(!)-i mülk şaġāl i zulm u helkden nehy bulunub şāh-i seʿāmet-penāh adına olan maḥẓūl ve muḥammesuñ āşār-ı ġelādet u şekāmetinden*

8 *şemme vu zerre ẓuhūra gelmeyub mehābet-i ġuyāş-i nuruş ḫurūşdan perde-i iḫtifāda mestur u müʿeyyer puş ,, şehāmet-i şemşīr-i dilāveran-i düşmen-gīrden mūr-i zebūn gibi*

9 *seǧbe-i zemīnde pinhān u medhūş olduġı ẓāhir u bahir oldı ol diyāruñ reʿāyā vu berāyası vüfūr-i ḥimāyet u ʿadālet-i ḫusrevānī ve kemāl-i merhibet u ʿāṭifet-i || ǧihānbānīye mazhar düşub nehb u ġāretden maṣūn u maḥfūẓ olub mihād-i emn u amānda*

10 *laḥẓāt-i merḥamet-semāt-i pādişāhānemden maḥẓūẓ oldılar aṣl-i maqsūd-i ẓafer-vurūd memālik-i Āẕerbāyǧān eyādı-yi nüvvāb-i sāmī-mekān-i ḫusreränemde ,, muşaḥḥar u mazbūṭ olmaq idi la ǧerem ol meram-i fütūḥ-enǧāmuñ dāʾire i ḫuṣūle vuṣūli içün*

11 *ʿinān-i ʿazīmet-i şāhānem memālik-i Āǧāmuñ ḫuṣūn-i müseyyede ve qilāʿ-i mümehhedesinden olan qaleʿ-i Vān istiḫlāṣına münṣarif u müteʿaṭṭif qılınub ,, devlet u iqbāl u seʿādet u iǧlāl ile üzerine geldügümde mülḥid-i mezbūr ol ḥiṣn-i felek-dūr u āsumānsūrı ebṭāl-i riǧāl-i ilḥād-āmāl ile malāmāl eḍüb mümehhed u müseyyed eylemiş imiş*

12 *ʿuluvv-i ʿināyet-i ḫażret-i feṭṭāḥ-i zū l-minen ,, taqaddeset ālāʾühū ki dāyimā benüm murādāt-i ḫayr-āmālüme refīq-i şefīq olagelmişdür ǧenāb-i nīʿma l-manīye tevekkul ve maftar-i kāyināt u ḫulāṣe-i mevǧūdātuñ ṣalavatu llāhi ʿaleyhi ve-selāmühū muʿīzāt i*

13 *feṯḥ-āyātına tevessül eyleyüb şīr-i bīše-i ,, ǧeng neheng-i ġażanfer-āheng bīr-demān-i meydān-i qıtāl ve ṣaff-derr şīr-i ziyān-i ʿarşa-i ǧidāl u feṯḥ-güsterī Āṣefu ẓ-ẓeman melāẕ-i ehl-i īmān vezīr-i aʿẓamum Rustem Paşa edāme llāhu taʿālā iqbālehū ve sāyir*

14 *vuzerā-yi kirām ve ṣadr-neşīnān-i || ʿarże-i iḥtirām ile ve beglerbegiler qullarum ile ve ṣanǧaqbegleri ile bi-l-ǧumle ǧümhūr-i ǧāziyān-i ẓafer-qirān ʿasākir-i feṯḥ-meʾāşir u nuşret-iqlirānum ile feṯḥine iqdām olunduqda eyādī-yi ẓafer-mebādı-yi nüvvāb-i*

15 *kāmyāba düşmek muqadder imiş || zemān-i yesīrde fetḥi müyesser oldı tevābiʿ u levāḥiqi ile mużāfāt-i memālik-i maḥmīyemüzden olub ẓabṭ u ḥifẓi içün mübāriżān-i şīr-mekīn müǧāhidān-i ġażanfer-āyīn taʿyīn olunub bendegān-i südde-i sipihr-*

16 *temkīnden birisi beglerbegilik ,, ṭarīqi ile nasb olundı ol eşnāda maqhūr-i mezbūruñ ẓabṭında olan memālik-i Šīrvān daḫı eyādī-yi evliyā-yi qāhiremüz eline düşüb ol*

17 *diyārlar televvüṯāt-i refz u ilḥāddan pāk u taṭhīr olundı baʿde ḫuṣūli i-āmāl ,, ʿasākir-i ẓafer-ḥatemet birle Diyār-i Bekr ǧāniblerine şeref-i mürāǧaʿat olunub eyyām-i sitā*

18 *erişmegin seʿādet u iqbāl ile maḥmīye-i Halebde qışlayub sāyir ʿasākir-i fevz-intimā daḫı yėr yėr Diyār-i Bekr ǧāniblerinde qışlayub derlet u iqbāl-i ferḫunde-fāl ile*

19 *Halebde iken ||, dārü l-amān-i Vān beglerbegisi gendüye qoşulan delīran-i ʿudū-sitān ile düşmen-i bī-dīn ve bed-gümānüñ ḫānlarından Dünbüllü Ḥāǧī dėmekle meşhūr belīd-i ʿanīd daḫı Ḫoyuñ üzerine segirdub nefs-i Ḫoya varduqda laʿīn-i merqūm bi-nihāye ||*

20 *melāʿīn-i ḫāsirīn ile şekrı ḫişār ėdinüb mübāriżān-i zor-āverān-i islām ile ǧeng u qitāl eyleüklerinde muḥkem muḥārebe vu ǧidāl vāqiʿ olub āḫirü l-emr taqdīr-i ʿİzed-i*

21 *mutaʿal ile ʿazze şaʾnühū anṣār-i dīn ḥizb-i münāfiqına ǧālib || u manṣūr olub dimāʿi müfsidīn ile esvāg-i Ḫoyu lālezār u ḫūnīn eylemişler laʿīn-i mezbūruñ ser-i bī-seʿādeti*

22 *gelüb ṭāyife-i kerīheden ol diyārlar taṭhīr olundı sābiqan Diyār-i Bekre nüzūl u iqbāl olunduqda || müšārūn ileyh Alqāṣ ile delīrān-i deryā-qiyāsdan bir miqdār ʿasākir-i*

23 *fevz-iqtiyāṣ qoşulub gönderilmišdi diyār-i Hamadāndan Qum ve Kešān ve Iṣfahān ve Gazvīn ǧāniblerine segirdüb šāh-i šūm-i żelālet-rüsūmuñ ḫazāyin u emvālı ,, ve teǧemmülāt u esbāb ǧümle ḫuyūl[u] biǧāli bi-esribim nehb u ġāret olunub tevābiʿ-i*

24 *ḫezīmet münāfiqīnüñ evlād u ezvāǧı yaqmā ve ḫasāret olundı hengām-i rebīʿ ėrišüb ol behār-i ḫuǧeste-āşārda teşyīd-i mebānī-yi ḫudūd-i islām ve temhīd-i esās-i dīn-i || seyyidü l-enām içün ʿaleyhi ṣ-ṣalavāt ve-s-selām sefer-i mübārek-seyre ʿazīmet-i ʿālī nehmet ėdüb maḥrūse-i Halebden ʿinān-i ʿazīmet-i ẓafer-qirān-i ḫusrevānem Diyār-i Bekr ǧāniblere (!) müteʿaṭṭif qılınub memālik-i maḥmīye-i ḫusrevānem ile hemǧivār*

25 *olan kefere-i Gürğistān || ki zümre-i münāfiqīn olub gāh ʿatebe-i ʿālem-penāhumuz*
ğānibine iltiğā ėdüb ve gāh Qızıl [baš-i] evbāš-i dīn-ḫirāš ṭarafına intisāb u intiḥā
ėderlerdi izāle-yi fesād u żelāletleri mühimm u lāzim olmağın ol ğānibe bir miqdār
26 *ʿasākir-i ẓafer-kirdār || irsāl olunub küffār-ī dūzaḫ-mekānuñ Berāgān nām qalʿesi ki*
bārūsı semek-bünyān ve ḥiṣni felek-sitān idi üzerine varub lešker-i ẓafer-qabūl küffār-i
27 *mağlūb u mahẕūli ʿalef-i šemšīr-i meslūl ėdüb naṣr-i mübīn naṣīb-i || lešker-i melāyik-*
āyīn vāqiʿ olmıš andan ġayrı ḫaylı ḥiṣārlar daḫı fetḥ olunub mużāfāt-i memālik-i
maḥmīyemüzden vāqiʿ oldı seʿādet u iqbāl ile Qızıl Depe nām mevziʿa gelindükde bir
28 *qač gün anda iqāmet olunub || bu eṡnāda Alqās ki bāb-i seʿādet-meʾābuma iltiğā*
ėtmekle envāʿ-i ʿavāṭif-i ʿalīye-i ḫusrevānemüze mazhar vāqiʿ olub riʿāyetler olunmıš idi
qażā-yi [ilāhī] tabīʿat-i mefsedet-vifāqı mebnīyet-i günāh-i nifāq u šiqāq ėtmiš baʿż-i
29 *Ekrād-i müfsidīn-i muʿtāduñ iġvā vu iżlāli || sebebi ile ḥuqūqı ʿuqūqa tebdīl ėdüb*
Kürdistān ṭağlarını penāh ėdinüb ʿiṣyān u ṭuġyān ėtmegin lešker-i ẓafer-eṡerden bir
miqdār delīrān-i šīr-peyker irsāl olunub laʿīn-i mezbūruñ üzerine ilġār ėdüb
30 *varduqlarında || bi-ʿināyeti l[lā]h[i] t[a]ʿ[ālā] lešker-i hezīmet-eṡeri qılıčdan gečürilüb*
ve ḫānumān u esbābı yağmā vu tālān olunub man nağā bi-raʾsihī fa-qad rabiḥa
qavlıyle ʿamel eyleyüb iki üč ādemi ile kūhisār u ğibālde muḥtefī olub šerr u šūrından
31 *memālik u mesālik || taṭhīr u tenẓīf olundı ol ğāniblerde vāqiʿ olan küllīyen ümerāʾ-i*
Ekrād šemšīr-i āteš-zādumuz ḫavfından istīmān ėdüb āsitān-i semīyü l-mekānumuz
32 *ğānibine ādemleri ve oğulları gelüb ʿavāṭif-i ʿalīye-i ḫusrevānemüzden || behremend u*
ber-murād olub küllīyen ol ğāniblerde Qızılbaš-i evbāša tābiʿ ve müteʿalliq olan ümerā
vu küberā küllīyen bāb-i seʿādet-meʾābumuz ğānibine muṭīʿ ve münqād olub südde-i
sipihr-medārumuz ğānibine ʿubūdīyet u ruqīyet iḫtiyār eylediler ṭaraf-i Gürğistānda ||
33 *olan kefere-i ḫasāret-ferğām ve nekbet-enğāmdan temām-i intiqām alınub ol ṭaraflar*
küllīyen mülḥaqāt-i dārü l-islāmdan olmaq vāğibāt u sünen-i pādišāhīden olduğı
34 *eğilden destūr-i mükerrem müšīr-i müfaḫḫam vezīrüm Aḥmed Paša || edāme llāhu*
maʿālīhi baʿż-i qapum qulları ile ve tüfengčiyān-i kišver-sitāndan bir miqdār yeñičeri
qullarum ile qošılub Qaramān ve Rūm ve Ẕülqādrīye ve Erż-i Rūm beglerbegileri
35 *qullarumuz daḫı ʿumūmen lešker-i ẓafer-eṡer ile || Gürğistāna duḫūl ėdüb muʿaṭṭamāt-i*
qilāʿ-i felek-ittisāʿ ve mešāhir-i ḥuṣūn-i ğevzā-irtifāʿından qalʿe-i Tortūm ki meʾvā-yi
küffār-i šūm ve meğmaʿ-i kelāġ u būm olub ol diyārlaruñ dārü l-mülki olmağla ḥaṣānet
36 *u metānet ile mešhūr || olmıšdı qalʿe-i Erż-i Rūmdan eżder-ten ḥiṣār-efken bārū-šiken*
ṭoplar čekdürüb sene-i sitt u ḫamsīn u tisʿ miʾa Šaʿbānınuñ on sekizinği güninde qalʿeyi
37 *ḥiṣār ėdüb lešker-i šīr-mekīn-i qahr-ber-āyīn ile eṭrāfın iḥāṭe ėdüb || qalʿede maḥṣūr*
olan dūzaḫīler ʿasker-i ẓafer-āṡārı ile ğeng u ḥarba bādī düšüb istikbār u ʿinād üzre
olduqları eğilden nāyire-i ḥarb fürūzān āteš-i ğeng germ u sūzān olub ṭoplar leyl u
38 *nehār qalʿenüñ || esās-i semek-temāssına tezelzül vėrüb qırq bārūsı lerzān ve bürūğ-i*
felek-temāssın mütešaqq ėtmekle eğzā-yi dīvārı hevāya tār u mār ve ḫāke rīzān
39 *eylemišler küffār-i ḫākisār šiddet-i aḥvāl-i kārzārdan ḥasīrān u zār olub || żarūrī*
istīmān ėtmekle māh-i mezbūruñ yigirminği güni qalʿe-i mezbūre bi-ʿināyeti llāhi taʿālā
fetḥ olunub qulelerine rāyāt-i ẓafer-āyāt naṣb olunub sanğaqbegi ve dizdār ve mustaḥ-
40 *fiẓler qonulub żabṭ olunduqdan ṣoñra aña qarīb Neğāh dėmekle || maʿrūf ḥiṣār daḫı*
alınub tevābiʿ ve levāḥiqi ile mużāfāt-i dārü l-islāmdan olduqdan ṣoñra māh-i
Šaʿbānuñ yigirmi dördinği güni melāʿīn-i ḫāsirīnüñ ḥuṣūn-i maṣūnından Aqče qalʿe
41 *dėmekle mešhūr ḥiṣārı daḫı alınub || ğümle ʿadū-yi maqhūra müteʿalliq olan qalʿelerden*
otuz beš qiṭʿa qalʿe alub on dördini yėre berāber yıqub ḫarāb eyleyüb bāqī qalan yigirmi
42 *bir qiṭʿa qalʿesin ʿasākir-i ẓafer-rehber ile memlū qılub dizdār u mustaḥfiẓīn || qoyub bir*
beglerbegilik memleket ile dört sanğaqlıq yėrler ğenāb-i seʿādet-meʾābumuza meftūḥ u
müsaḫḫar olmıš sālim u ġānim Gürğistān fetḥinden mürāğaʿat ėdüb südde-i seʿādet-
43 *baḫšumuza gelüb mülāqī oldı Vān beglerbegisi daḫı || Qızılbaš-i evbāšuñ ümerāsından*
Ḥüseyn Ğān ve Qaytmās ve Naẓar nām soltātları üzėrlerine segirdüb ʿasākir-i
mülāhide mütenebbih olub qarārları qalmayub ordularıın döküb ğibāl u kūhisāra
44 *gürizān olmıšlar || Nahčivān ve Sāʿat Čuqurı ve Revān nām maḥalleri küllīyen tālān*
ve iḥrāq ėdüb ṭoyumluqlar eylemišler Ḥaqq sübḥānehū ve-taʿālānuñ ʿülüvv-i ʿināyeti ile
ğenāb-i ğelālet-meʾābuma fütūḥāt-i ʿalīye müyesser oldı bu sefer-i ẓafer-nišān u nuṣret-
45 *āsitānda || ekṡer-i memālik-i Āẕerbāyğān taṣarruf-i nüvvāb-i kāmrānumuzda mażbūṭ*
olub dārü l-amān olmıšlardur seʿādet u iqbāl ve devlet-i ferḫunde-fāl ile sefer-i
46 *mübārekden mürāğaʿat-i hümāyūn ėdüb dārü s-salṭanetüm ğāniblerine šeref-i || ʿavdet*
olundı bu aḫbār-i meserret-āṡāruñ dostlarumuza iʿlām u išʿārı ʿādet-i ḥasane-i qadīme
olmağın āsitāne-i seʿādetümde ḫiẕmet ėden qullarumdan qidvetü l-emāṡil ve-l-aqrān
47 *Maḥmūd zīde qadrühū || irsāl olundı gerekdür ki vuṣūl bulduqda šol ki merāsim-i*
müvālāt u levāzim-i muṣāfātdur merʿī dutub ḥüsn-i iḫlāṣuñunz muqteżāsınğa siz daḫı
48 *ḫaberüñüz eksük ėtmeyesiz ol ğevānibüñ aḥvālin iʿlām || ėtmekden ḫālī olmayasız*
taḥrīren fī l-yevmi l-ḥādī ʿašere min šehri Ẕī l-qaʿde senete sittīn ve-ḫamsīne ve-tisʿi
miʾetin
be-yurt Uluqıšla

O (Tanrı)
Tuğra

Büyük Hıristiyan emirlerinin önde geleni, İsa dinindeki büyüklerin örneği, Hıristiyan bölüğü topluluklarının işlerini yürüten, görkem ve olgunluk iyesi, övünç ve ululuk iyesi Viyana ili kralı Ferdinandos -Tanrı sonunu hayırlı bitirsin-, yüce fermanım ulaşınca biline ki:

Bütün ülkelerin sahibi olan şanı yüce Tanrı'nın arzusu ve iradesi ile ve "sen istediğine mülk verirsin" âyeti uyarınca dileklerimizin ve isteklerimizin sayfalarına fethin sevinç resimleri çizilmiş, ve "sen istediğini yüceltirsin"âyeti gereğince dünyayı süsleyen buyruk, kutluluğumuza ve ululuğumuza baht yıldızının tepesinde yüce Tanrı'nın yardım güneşi ile resmedilmiştir. Kutlu, yüce Tanrı'ya minnet olsun ki, her zaman Tanrı'nın herşeyi içine alan armağanları ve sayısız nimetleri mutlu kişiliğimize nasip olmuştur. Ezici zerreciklerimizin güneş gibi aydınlatan ışıkları ile din bahçesi aydınlık ve ışık dolu olmuştur. Ülkeler alan, düşmanları yakalayan, fetih üstüne fetih kazanan kılıcımızın gölgesinde İslam ahalisi güvenlik ve huzur ülkesinde gönenmişlerdir.

Bundan bir süre önce, edepsiz, doğru yoldan saparak yaşayan Kızılbaş güruhu bozgunculuk ve fitne alevlerini tutuşturup Tanrı'nın farzlarını ve sünnetlerini kaldırdı. Rafızîlik ve Tanrıtanımazlıkla örtünmüş aşağılık Şiilik mezhebini yaydıkları için bunların çırası iman alevinden yoksundur. Komutanları olan, doğru yoldan saptığı besbelli korkak Tahmasp'ın kardeşi şeytan Alkaş [Elkas Mirza] yüce eşiğimize sığınıp bizim yanımıza intisap ederek yalvar yakar olmuştu. Onların kötülük yağmurlarının damlalarıyla din aynasına musallat olan kir ve pası Zülfikâr gibi su verilmiş parlatıcı kılıcımızla yok edip ortadan kaldırmak için, zafer bayrağını açıp, zaferler kazanan askerlerimizle doğu bölgesinde yönelinmişti. Azerbaycan toprakları, zafer habercisi bayraklarla gölgelenip Tebriz bölgesi, Tanrının yüce yardımını gören sancaklarımızın merkezi olunca, ülkemin her yanı, onların fesat çıkarmaya alışık gövdelerinden veTanrıtanımaz düşüncelerinden kurtuldu. Ülkenin ormanı zulüm ve yok edicilik çakalına yasaklanmış oldu. Uğursuzluk kaynağı şah adına çalışan perişan korkaklarin yiğitlik ve kahramanlıklarından ne bir koku ne bir zerre ortaya çıkmayarak, melekler gibi dalgalanan orduların heybetinden gizlenip, başörtüsü örtünüp, düşmanları yakalayan yiğitlerin kahramanlığından güçsüz karıncalar gibi deliklere gizlenip dehşete düştükleri apaçık bir biçimde ortaya çıktı. O ülkenin vergilendirilen ve vergilendirilmeyen bütün halkı, padişahlık adaletinin pek çok korunmasına ve hükümdarlara yakışan bağışlama ve bağışta bulunmanın olgunluğuna lâyık görüldü. Yağmalama ve çapulculuktan korunup kollanarak güven ve huzur yatağında yatıp, padişahça acıma anlarımızdan yararlanarak mutluluk duydular.

Zafer getiren asıl amacım, Azerbaycan ülkesininin baş eğdirilip, yüce padişahlık katı nâiplerinin ellerinde tutulmasıydı. Kuşkusuz, bu fetihle sonuçlanan arzunun gerçekleşmesi için hükümdarca gidişimin dizginleri, Acem ülkesinin sağlam hisarlarından ve donatılmış kalelerinden olan Van Kalesinin kurtarılmasına çevrilip yöneltilmeliydi. Talih, baht açıklığı, mutluluk ve büyüklükle üzerine geldiğimde, söz konusu dinsiz, o gök kadar yüce, surları göğe ulaşan hisarı, amaçları dinsizlik olan savaşçılarla ağzına kadar doldurup donatmış ve güçlendirmiş imiş. Ululuğu kutsal, minnetler iyesi, fethedici Tanrı'nın yüce yardımları her zaman benim iyilikten başka bir şey düşünmeyen arzularıma şefkatli bir eş olmuştur. Ulu Tanrıya tevekkül ve evrenin övüncesi ve yaratıkların özü olan Peygamberin -Tanrı'nın salâtı ve selâmı onun üzerine olsun- fetih belirten mucizelerine sarılarak, savaş ormanının arslanı, arslancasına saldıran timsah, savaş meydanının ve ordular yarmanın güçlü yıldırımı, kavga arsasının ve fethediciliğin yabanıl arslanı, çağın Âsaf'ı, insanların sığınağı büyük vezirim Rüstem Paşa -Tanrı onun yüceliğini sürdürsün- ve öteki değerli vezirler ve saygınlık sergeninin baş köşesinde oturanlar ile ve beylerbeyi kullarım ile ve sancak beyleri ile, bütün zafer yoldaşı gaziler, fetihçi ve yardımcı askerlerim ile fethine girişildiğinde, mutlu nâiplerin ilkesi zafer kazanmak olan ellerine düşmesi Tanrı'nın yazgısıymış. Uygun zamanda fethi başarıldı. Uyrukları ve onlarca bağlı olanlar korumamız altındaki ülkelere eklenip, elde tutulması ve korunması için arslan duruşlu yiğitler ve arslan gibi savaşçılar atandı. Eşiğimizin gök kadar ağır-

başlı kullarından birisi beylerbeyilik yöntemiyle atandı. O sırada, sözü geçen yenik kalenin elinde bulunan Şirvan da ezici görevlilerimizin eline geçip, o bölgeler Rafızîlik ve Tanrıtanımazlık pisliklerinden temizlendi.

Amaca ulaşıldıktan sonra zaferle sonuçlandıran askerlerle Diyarbekir taraflarına dönme onuru verilip, kış günleri geldiğinden, mutluluk ve baht açıklığı ile Halep kentinde kışı geçirdik. Vezirlerin buyruğundaki öteki askerler de yer yer Diyarbekir taraflarında kışladılar. Kutluluk ve sevinçli baht açıklığı ile Halep'te iken, güven içindeki Van beylerbeyi kendi yanına verilen, düşman alıcı yiğitlerle dinsiz ve kötülük düşünen düşmanın hanlarından Dümbüllü Hacı adıyla ünlü inatçı budalanın bulunduğu Hoy üzerine seğirtip içine vardığında, sözü geçen lâin, zarara uğramış pek çok melûnla birlikte, kenti kuşatıp zafer getiren savaşçılar ile cenk edip çarpıştıklarından sıkı bir savaş ve çarpışma meydana gelmiş. Sonunda ulu Tanrı'nın -şanı yüce olsun- uygun görmesiyle, din koruyucuları, karıştırıcılar bölüğünü Tanrı'nın yardımıyla yendi. Fesatçıların kanları Hoy sokaklarını lâle bahçesine ve kan deryasına çevirmiş. Söz konusu lâinin mutsuz başı getirilip, o bölgeler iğrenç insanlardan temizlendi.

Bundan önce Diyarbekir'e inilip ağırlanıldığında, yukarıda değinilen Alkaş ile deniz gibi yiğitlerden bir miktar üstün nitelikli asker yanına katılıp gönderilmişti. Hemedan bölgesinden Kum, Keşan, Isfahan ve Gazvin yörelerine seğirtip yoldan sapmış uğursuz şahın hazineleri, malları, eşyaları ve ağırlıkları, bütün askerleri ve katırları yağma ve çapul olunup, bu çökertilen güçlerle bağlı bozguncuların çocukları ve karıları yağmalanıp ellerinden alındı. Rebi ayı gelip o uğurlu belirtileri olan bahar mevsimi olduğunda, tüm yaratıkların ulu'sunun (Peygamberin) -Tanrı'nın salât ve selâmı onun üzerine olsun- dininin temeli olan kutsal yolculuğa (hacca) yüce gidiş çok arzulandığından, bahtı zafer olan padişahça gidişinin dizgini Diyarbekir yöresine çevrildi. Padişahlığımın koruması altında bulunan ülkelerimle sınırdaş olan Gürcistan kâfirlerinin -ki bozguncular bölüğünden olup bazan dünyanın sığınağı olan eşiğimize sığınır, bazan da dini tırmalayan utanmaz Kızılbaş tarafına geçip onların buyruğuna girerlerdi- bozgunculuklarını ve sapkınlıklarını ortadan kaldırmak önemli ve gerekli idi. Bunun için o yöne bir miktar zafer kazanıcı asker yollandı. Yerleri cehennem olası kâfirlerin duvarı balık yapılı ve kulesi göğe erişen Berâgân adlı kalesinin üzerine zafer kazanıcı asker varıp, yenilmiş ve perişan olmuş kâfirleri kılıçtan geçirip sıyrılmış kılıçlarına yem ettiler. Tanrı'nın yardımı meleklere benzeyen askerlerin nasibi oldu. Ondan başka daha birçok kaleler de fetholunup korumamız altındaki ülkemize katıldı. Mutluluk ve baht açıklığı ile Kızıl Depe denilen yere gelindiğinde birkaç gün orada kalındı. Bu sırada, mutlu kapımıza sığındığı için, türlü padişahça yüksek bağışlarımıza lâyık görülen ve ağırlanan Alkaş, bozguncu yaratılışı gereği, bozgunculuk ve yıkıcılık günahını işlemiş, kimi bozgunculuğa alışmış Kürtlerin aldatması ve yoldan çıkarmasıyla, hukuku isyana dönüştürmüş, Kürdistan dağlarına sığınıp, baş kaldırarak azmıştı. İşi zafer kazanmak olan askerden bir miktar arslan duruşlu yiğit gönderilip, adı geçen lâinin üzerine saldırıp vardıklarında, Tanrı'nın yardımıyla, yenilgiye uğrayan askeri kılıçtan geçirildi. Evleri barkları ve neleri varsa yağma ve talan edildi. "Başını kurtaran kazanır" düşüncesine inanıp, iki üç adamı ile dağlarda ve dağlık bölgelerde saklanıp, şerrinden ve bozgunculuğundan ülkeler ve yollar temizlenip arındı. O bölgelerde bulunan bütün Kürt beyleri, azığı ateş olan kılıçlarımızın korkusundan aman dilediler. Yeri yüce eşiğimize adamları ve oğulları gelip, padişahça yüce bağışlarımızdan paylarını alıp dileklerine kavuştular. Bütün o yörelerdeki, edepsiz Kızılbaşa uyan ve bağlanan beyler ve ileri gelenler, bütünüyle mutluluk yeri olan kapımıza baş eğip, buyruğumuza girip gökler kadar yüce eşiğimize kul ve köle olmak istediler.

Gürcistan yöresindeki sonları hüsran olacak ve uğursuzlukla bitecek kâfirlerden tam bir öç alındı. O bölgelerin bütünüyle İslâm ülkesinin eklentisi olması padişah istek ve dileklerinden olması nedeniyle, değerli vezir, büyük müşir Ahmet Paşa -Tanrı onun yükselmesini sürdürsün-, birtakım kapı kullarım ile ülkeler alan tüfekçilerden bir miktar yeniçeri kullarım ile birlikte, Karaman, Rum, Zülkadriye ve Erzurum beylerbeyileri de bütünüyle zafer kazanan asker ile Gürcistan'a girdiler. Gök kadar yüksek, sağlam kalelerden ve İkizler burcu kadar yüksek ünlü hisarlardan Tortum Kalesi -ki uğursuz kâfirlerin yurdu ve kuzgunlarla baykuşların toplantı yeri olmuştu-, o bölgelerin başkenti olarak sağlamlık ve dayanıklılığı ile ün kazanmıştı. Erzurum'dan ejder gövdeli, kaleler yıkan, surlar dağıtan toplar çektirip 956 yılı şabanının on sekizinci gününde (11.9.1549) kaleyi kuşatıp, arslan heybetli, kahredici asker ile çevresini sarıp, kalede kapalı kalan cehennemlikler zafer kazanıcı asker ile savaşa başlayıp, böbürlenip inat etmeleri yüzünden savaş alevleri yükselip, savaş ateşi sıcak ve yakıcı oldu. Toplar gece gündüz, kalenin balıklara kadar inen temelini sarsıp kırk hisarını titretip, göğe değen burçlarını yararak, duvarlarının parçaları havaya uçup toprağa saçıldı. Yere batası kâfirler, savaş durumunun şiddetinden umutsuzluğa düşüp ağlayarak, çaresiz aman diledi. Aynı ayın yirminci günü (13.9.1549), sözü geçen kale Tanrı'nın yardımıyla fetholundu. Kulelerine zafer kazanan sancaklar çekildi. Sancak beyi, kale muhafızı ve koruyucular konup düzen sağlandı. Daha sonra buna yakın olan Negah adıyla tanınan ünlü kale de uyrukları ve eklentileri ile İslâm ülkesine bağlandı. Sonra şaban ayının yirmi dördüncü günü (17.9.1549), zarar gören melûnların dokunulmayan kalelerinden Akçe Kale diye tanınan kalesi de alındı. Bütün ezilen düşmanlara bağlı kalelerden otuz beş kaleyi alıp, on dördünü yerle bir edip, harap eyleyip, geriye kalan yirmi bir kale zafere götüren asker ile doldurulup dizdar ve koruyucular koyduk. Bir beylerbeyilik ülke ile dört sancaklık yerler, mutluluk kaynağı avlumuza açılıp boyun eğdi. Sağ salim ve ganimetler alarak Gürcistan fethinden döndüğümüzde, mutluluk bağışlayan eşiğimize gelip bize katıldı. Van Beylerbeyi de, edepsiz Kızılbaş beylerinden Hüseyin Can, Kaytmas ve Nazar adındaki serseriler üzerine yürüdü. Dinsizlerin askerleri pişman olup savaşacak güçleri kalmadı. Ordularını bırakıp dağlara ve dağlık bölgelere kaçtılar. Nahçıvan, Saat Çukuru ve Revan adındaki yerleri tümüyle talan edip, yakıp bolca ganimet almışlar. Her türlü eksik niteliklerden uzak ulu Tanrı'nın yüce yardımı ile büyüklüğün sığınacağı kişiliğime büyük fetihler nasip oldu. Zafer belgili Tanrı'nın yardımıyla başlayan bu seferlerde Azerbaycan ülkelerinin çoğu, mutlu nâiplerimizin iyeliğinde ele geçirilip İslâm ülkesi olmuşlardır.

Mutluluk, iyi gelecek ve uğurlu kutluluklarla, kutsal seferden dönüp sultanlığımın başkentine onurla dönüldü. Bu sevinç verici haberin dostlarımıza bildirilmesi ve açıklanması, eski güzel geleneklerden olduğu için, kutlu eşiğimde hizmet eden kullarımdan, benzerlerinin ve yaştaşlarının seçkini Mahmut -değeri artsın- gönderildi. Vardığında dostluk töresi ve içtenlikle hareket etmenin gerekleri yerine getirilmelidir. Yürekten bağlılığınız gereğince siz de haberinizi eksik etmeyesiniz. O bölgenin durumunu bildirmekten geri kalmayasınız.

Dokuz yüz elli altı yılında, zilkade ayının on birinci günü (1.12.1549), Ulukışla ordugâhında yazıldı●

Yurt içi ve yurt dışı Turizm'de güçlü kuruluş

EKİN

Ekin etkin bir seyahat acentesidir.
Ekin tarafından sunulan hizmetler

● Kiralık Otomobil ● Incentive Servisi
● Mavi yolculuk ● Grup Turizmi.

Merkez
Cumhuriyet Caddesi
295 - Harbiye / İstanbul
Tel: 141 20 36 - 141 53 23

Sheraton
Lobby
Tel: 148 90 00 / HERTZ

Yeşilköy Havalimanı
Yeni dış hatlar
Geliş terminali
Yeşilköy-İstanbul
Tel: 573 59 87 -
573 29 20/3368
573 72 40/3368

Ankara
Atatürk Bulvarı
169 F Bakanlıklar
Tel: 18 29 19 - 17 53 72

İzmir
Atatürk Caddesi 368
Alsancak
Tel: 21 70 28 - 21 46 84

Marmaris
İskele Meydanı
Anıt Apt.
Tel: 25 52

(Kanunî'nin Gurcistan Fetihnamesi)